

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Електронне видання локального
використовування на CD-ROM

Збірник матеріалів
VIII науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 12 червня 2025 року)

Київ
Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

2025

ISBN 978-617-8084-54-7

© Автори, 2025
© Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України, 2025

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
учасників VIII науково-практичного круглого столу

м. Київ, 12 червня 2025 року

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Збірник матеріалів
VIII науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 12 червня 2025 року)

Київ – 2025

УДК 346.9+347.9](477):341.645.5(4)

I-54

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
(протокол № 7 від 25 червня 2025 р.)*

Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України [Електронний ресурс]: збірник матеріалів VIII науково-практичного круглого столу (м. Київ, 12 червня 2025 р.) / упорядник В. М. Короленко. Київ: Електрон. текст. дані. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2025. 156 с. 1 електрон. опт. диск (CD-R).

ISBN 978-617-8084-54-7

У збірнику представлені наукові доповіді учасників VIII науково-практичного круглого столу «Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України», який відбувся 12 червня 2025 р. у Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України. Тематика доповідей учасників стосується широкого кола теоретичних та практичних проблем імплементації міжнародних стандартів судоустрою та судочинства в ході реформ останніх років. Учасники обговорили проблеми доступу до судочинства, застосування аналогії права та аналогії закону у вирішенні справ, розмежування юрисдикцій, оптимізації процесів, доказів та доказування, реалізації судових рішень.

Збірник зацікавить наукових і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і наукових установ, докторантів та аспірантів, студентів, які вивчають актуальні проблеми цивільного і господарського процесів, а також суддів, адвокатів та всіх практикуючих юристів.

Матеріали доповідей подано в авторській редакції. Організаційний комітет не несе відповідальності за зміст публікацій, їх відповідність до вимог законодавства і за порушення авторських прав.

ISBN 978-617-8084-54-7

© Автори, 2025

© Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України, 2025

ЗМІСТ

Берестова І. Е. КОМПЕТЕНЦІЙНА СКЛАДОВА ПОНЯТТЯ «СУД, ВСТАНОВЛЕНИЙ ЗАКОНОМ» (ЦИВІЛЬНА І ГОСПОДАРСЬКА ЮРИСДИКЦІЯ).....	4
Бичкова С. С. СТОРОНИ У СПРАВАХ ПРО СКАСУВАННЯ УСИНОВЛЕННЯ	9
Бобрик В. І. ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВА НА РОЗГЛЯД ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ СУДОМ ПРОТЯГОМ РОЗУМНОГО СТРОКУ В УКРАЇНІ....	13
Водоп'ян Т. В. ГОЛОС ДИТИНИ У СІМЕЙНІЙ МЕДІАЦІЇ	17
Гевко В. Л. ЗВОРОТНА ДІЯ ЗАКОНУ 4292-ІХ В ЧАСІ ТА ЇЇ ПРАКТИЧНИЙ ВПЛИВ НА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ СТОРІН У СПРАВАХ	20
Гетманцев М. О. ВИКОРИСТАННЯ ШІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	27
Гончаренко О. М. ЗАКОНОПРОЕКТНІ ІНІЦІАТИВИ ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ КОНКУРЕНЦІЇ....	30
Демідова П. В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У СПРОЩЕНОМУ ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ	35
Заїка Ю. О. ПРАВОВА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК ПЕРЕШКОДА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ	43
Запорожченко А. В. ФОРМУВАННЯ КЕРІВНИХ ОРГАНІВ МІЖНАРОДНИХ КОМЕРЦІЙНИХ АРБИТРАЖІВ: НАРИСИ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	48
Ігнатенко В. В. ВІРОГІДНІСТЬ ДОКАЗІВ: ПРО ПОМИЛКИ, ЯКІ НЕОБХІДНО ВИПРАВИТИ В ГПК УКРАЇНИ, ТА ЯКИМ СЛІД ЗАПОБІГТИ В ЦПК УКРАЇНИ.....	54
Короєд С. О. РОЛЬ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ В ЕФЕКТИВНОМУ ЗАСТОСУВАННІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	60
Короленко В. М. МЕДІАЦІЯ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ	66
Кочин В. В. ГАРАНТУВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЗА	

РІШЕННЯМ СУДУ: ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ЕНТРОПІЇ	69
Майданик Р. А. ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ В ІНОЗЕМНИХ ЮРИСДИКЦІЯХ РІШЕНЬ СУДІВ УКРАЇНИ ПРО ДЕЛІКТНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ: СТАН, РИЗИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ.....	75
Миронова Г. А. ЗАХИСТ ПРАВА НА АЛЬТЕРНАТИВНУ (НЕВІЙСЬКОВУ) СЛУЖБУ В УМОВАХ ОБОРОННОЇ ВІЙНИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ	89
Пільков К. М. БІФУРКАЦІЯ ПРОЦЕСУ: ПЕРЕВАГИ ВПРОВАДЖЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ТА ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	105
Поляков Р. Б. ПИТАННЯ ПРАВА НЕСПРОМОЖНОСТІ ЗА ПРАВОМ ЄС119	
Примак В. Д. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА УТРИМАНЦЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ НА ОДНОРАЗОВУ ГРОШОВУ ДОПОМОГУ	123
Савчин Н. М. ВПЛИВ НОРМ МАТЕРІАЛЬНОГО ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	126
Саленко Я. Ю. ПОДАННЯ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ЗА ПРАКТИКОЮ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	130
Сковородіна О. М. ПРЕДМЕТ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ ПРО ОСКАРЖЕННЯ АКТИВ (РІШЕНЬ) СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	132
Тимчук В. О. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У ВИПАДКУ ВИКОРИСТАННЯ НЕДОБРОСОВІСНОЇ ТА НЕПРАВОМІРНОЇ ПОРІВНЯЛЬНОЇ РЕКЛАМИ.....	140
Khalabudenko O. THE IMPACT OF THE PRACTISE OF THE ECtHR ON THE HARMONISATION OF NATIONAL PRIVATE LAW: CHALLENGES AND LIMITS	142
ПРО АВТОРІВ	152

Берестова І. Е.

КОМПЕТЕНЦІЙНА СКЛАДОВА ПОНЯТТЯ «СУД, ВСТАНОВЛЕНИЙ ЗАКОНОМ» (ЦИВІЛЬНА І ГОСПОДАРСЬКА ЮРИСДИКЦІЯ)

Проблема передання справи від одного суду до іншого ззовні нібито не має викликати наукових і практичних проблем, оскільки процесуальні кодекси, спираючись на конституційний принцип спеціалізації (ч. 1 ст. 125 Конституції України), на законодавчому рівні чітко розмежовують і деталізують особливості спеціалізації в кожному виді судочинства та правила передачі справи від одного виду судочинства до іншого.

З набранням чинності Кодексу України з питань банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII [2] (далі – КЗпБ України) виникла законодавча неузгодженість термінології, що призвела до розбіжності процесуальних дій судів щодо застосування тієї чи іншої норми в одному і тому самому випадку на рівні практики апеляційних судів та судів першої інстанції в частині варіативності припинення розгляду провадження у справі, що підлягає розгляду за правилами іншого виду судочинства.

У межах цієї статті спробуємо окреслити наявні ризики, дослідити проблему та сформулювати власні пропозиції по усуненню розбіжностей в процесуальних діях судів та учасників справ щодо ефективного захисту прав у ситуаціях, коли відкрита справа про банкрутство, а боржник є стороною у справі, що за загальним правило має розглядатися в порядку іншого виду судочинства. У доктринальному розумінні це пов'язано саме із проявом і забезпеченням компетенційної складової «суд, встановлений законом».

Для того, щоб розглядати справу неупереджено і справедливо, суд, насамперед має володіти тим комплексом повноважень, які б дозволили йому справедливо вирішити справу, відповідно до вимог предметної, суб'єктної, інстанційної та територіальної юрисдикції. У разі відсутності хоча б одного із наведених елементів, справа має бути передана компетентному суду в межах особливого комплексу процесуальних дій суду, який встановив, що справа не належить до його компетенції. І ось цей особливий комплекс процесуальних дій суду і потребує вирішення в теорії, оскільки практика судів першої та апеляційної інстанції демонструє розбіжність і неоднозначність, що саме зробити суд: закрити провадження чи просто передати справу у випадку існування вже відкритої справи про банкрутство особи, що заявлена боржником в провадженні суду іншої юрисдикції. Це пов'язано насамперед із неоднозначною законодавчою термінологією.

Так, процесуальні кодекси України містять процесуальні норми, що оперують різною процесуальною термінологією по скеровуванню судової справи (провадження) до іншого суду:

1) **передання справи** – Суд *передає* на розгляд іншому суду, якщо справа належить до територіальної юрисдикції (підсудності) іншого суду (ч. 31 ЦПК України, 29 КАС України, ст. 31 ГПК України);

2) **закриття провадження** – Суд своєю ухвалою *закриває* провадження у справі, якщо справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (ч. 1 ст. 255, ст. 238 КАС України).

З прийняттям КЗпБ України процесуальне законодавство розширилося. КЗпБ України є кодифікованим актом з консолідованими нормами (в теоретико-правовому аспекті, а не в розумінні ст. 52 Закону України «Про правотворчу діяльність») – тобто комплексним, що вміщує в себе як норми матеріального права, так і процесуального, на підставі якого і в порядку якого можна вирішувати справи.

Відповідно до ст. 7 КЗпБ України (Порядок розгляду спорів, стороною в яких є боржник):

1. *Спори, стороною в яких є боржник, розглядаються господарським судом за правилами, передбаченими Господарським процесуальним кодексом України, з урахуванням особливостей, визначених цією статтею.*

3. *Матеріали справи, в якій стороною є боржник, щодо спорів, зазначених у частині другій цієї статті, провадження в якій відкрито до або після відкриття провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність), за ініціативою учасника справи або суду невідкладно, але не пізніше п'яти робочих днів, надсилаються до господарського суду, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство (неплатоспроможність), який розглядає спір по суті в межах цієї справи.*

Відповідно до ч. 4 ст. 8 КЗпБ України *Якщо справа не підсудна такому господарському суду, матеріали справи передаються господарським судом за встановленою підсудністю в порядку, визначеному Господарським процесуальним кодексом України [2].*

Відсутність єдності в процесуальних діях судів першої та апеляційної інстанції пов'язана із застосуванням принципу «концентрації» спорів у межах відкритої справи про банкрутство. Виправданість такого підходу обумовлена особливостями судового провадження у справі про банкрутство. Протилежний підхід у розгляді таких спорів створив би занадто багато ризиків для повноти розрахунків із кредиторами та строків банкрутства [1].

Неоднаковість законодавчої термінології: ст. 7 КЗпБ України – **надсилаються** – без конкретизації способу і порядку; ч. 1 ст. 31 ЦПК України – **передаються** (без закриття провадження у справі, ухвалою); ч. 1 ст. 256 ЦПК України – **направляються** (після **закриття** провадження у справі, за заявою особи про направлення до суду іншої юрисдикції, **тільки** судом апеляційної чи касаційної інстанції, а не судом першої інстанції) може призвести до **сутнісної проблеми розбіжності** підходів в діяльності судів, оскільки процесуальні кодекси оперують іншою термінологією щодо скерування судами матеріалів в одне провадження, ніж КЗпБ України.

Якщо проаналізувати судові рішення загальних судів, ухвалені у 2024 році і раніше та процедуру їх оскарження, можна побачити все ще наявну відсутність єдності судової практики в частині наявності процесуального повноваження передання справи за підсудністю до суду іншої юрисдикції без закриття провадження у справі на рівні судів апеляційної та першої інстанцій.

Проблема полягає у тому, що буквально ст. 31 ЦПК України містить норму про передання справи до суду тієї ж юрисдикції, тільки іншою за територією чи інші аспекти, але в межах цивільної юрисдикції.

Постановою Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у справі № 756/3328/20 від 04 листопада 2024 року сформульований правовий висновок [3], що:

«Судова юрисдикція – це інститут права, який покликаний розмежувати між собою компетенцію як різних ланок судової системи, так і різних видів судочинства – цивільного, кримінального, господарського та адміністративного.

Згідно з частиною першою статті 19 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється у порядку іншого судочинства. Суди розглядають у порядку цивільного судочинства також вимоги щодо реєстрації майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами.

Отже, в порядку цивільного судочинства можуть розглядатися будь-які справи, у яких хоча б одна зі сторін є фізичною особою, якщо їх вирішення не віднесено до інших видів судочинства, а предметом позову є цивільні права, які, на думку позивача, є порушеними, оспореними чи невизнаними.

Критеріями відмежування справ цивільної юрисдикції від інших є, по-перше, наявність спору щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів у будь-яких правовідносинах, крім випадків, коли такий спір вирішується за правилами іншого судочинства, а по-друге, спеціальний суб'єктний склад цього спору, у якому однією зі сторін є, як правило, фізична

особа. Отже, у порядку цивільного судочинства за загальним правилом можна розглядати будь-які справи, у яких хоча б одна зі сторін зазвичай є фізичною особою, якщо їх вирішення не віднесено до інших видів судочинства.

21 жовтня 2019 року введено в дію Кодекс України з процедур банкрутства.

Відповідно до частин першої – третьої статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ) спори, стороною в яких є боржник, розглядаються господарським судом за правилами, передбаченими Господарським процесуальним кодексом України, з урахуванням особливостей, визначених цією статтею. Господарський суд, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство (неплатоспроможність), в межах цієї справи вирішує всі майнові спори, стороною в яких є боржник; спори з позовними вимогами до боржника та щодо його майна; спори про визнання недійсними результатів аукціону; спори про визнання недійсними будь-яких правочинів, укладених боржником; спори про повернення (витребування) майна боржника або відшкодування його вартості відповідно; спори про відшкодування шкоди та/або збитків, завданих боржнику; спори про стягнення заробітної плати; спори про поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника; спори щодо інших вимог до боржника. Матеріали справи, в якій стороною є боржник, щодо спорів, зазначених у частині другій цієї статті, провадження в якій відкрито до або після відкриття провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність), за ініціативою учасника справи або суду невідкладно, але не пізніше п'яти робочих днів, надсилаються до господарського суду, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство (неплатоспроможність), який розглядає спір по суті в межах цієї справи.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 15 червня 2021 року у справі № 916/585/18 (916/1051/20) зазначила, якщо наслідком задоволення вимоги, заявленої у справі, стороною якої є особа, щодо якої відкрито провадження у справі про банкрутство, може бути зміна розміру або складу ліквідаційної маси боржника, таку справу слід розглядати у межах справи про банкрутство на підставі статті 7 КУЗПБ, а спір є майновим у розумінні положень цього Кодексу.

Оскільки спір у цій справі виник щодо законності переходу права власності на нерухоме майно від позивачів (як боржників у кредитних правовідносинах) до кредитора (який набув право власності на підставі іпотечного договору та іпотечного застереження), відносно до якого відкрите провадження у справі про банкрутство, відповідно виниклий спір впливає на ліквідаційну масу відповідача.

При цьому, Велика Палата Верховного Суду неодноразово вказувала, що юрисдикція спору визначається на час відкриття провадження у справі в суді першої інстанції, тому і застосуванню підлягає процесуальне законодавство, що було чинним саме на час відкриття провадження у справі.

Обміркувавши викладене, Об'єднана палата зауважує, що:

юрисдикція спору визначається на час відкриття провадження у справі в суді першої інстанції, тому і застосуванню підлягає процесуальне законодавство, що було чинним саме на час відкриття провадження.

апеляційний суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої

інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених в суді першої інстанції. При цьому суд апеляційної інстанції перевіряє законність рішення суду першої інстанції в межах тих обставин та подій, які мали місце під час розгляду справи судом першої інстанції;

норми статті 7 КУЗПБ регулюють питання передачі справи господарському суду, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство, ще на стадії розгляду справи у суді першої інстанції та до ухвалення рішення суду по суті заявлених вимог;

передача справи до господарського суду на підставі частини третьої статті 7 КУЗПБ можлива лише на стадії розгляду справи в суді першої інстанції та до ухвалення рішення судом першої інстанції по суті заявлених вимог. Неможливо передати матеріали справи до суду іншої юрисдикції з ухваленням у ній рішенням по суті заявлених вимог;

не є підставою для скасування рішень при апеляційному/касаційному перегляді з передачею справи до господарського суду відкриття провадження у справі про банкрутство, яке відбулося після ухвалення судового рішення судом першої інстанції, за винятком якщо судові рішення суду першої інстанції підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд до суду першої інстанції» [3].

Такий підхід Верховного суду ґрунтується на правовій позиції Великої Палати, підтверджений Об'єднаною палатою ККС ВС і продовжує розвиватися в єдності. Проте, незважаючи на сформовані сталі підходи ВС до передачі справи з цивільної юрисдикції до господарської в межах відкритої справи про банкрутство, неоднозначність правозастосування зберігається. Дослідження ухвал і постанов судів нижчого рівня цивільної юрисдикції в частині порядку **передачі** справ до судів господарської юрисдикції в межах відкритої справи про банкрутство засвідчило підходи коли:

місцеві загальні суди ухвалами як правило передають справи до судів іншої юрисдикції, керуючись ч. 1 ст. 31 ЦПК України, та інколи в порядку ст. 7 КЗпБ України;

апеляційні суди постановами скасовують такі ухвали у зв'язку з тим, що повноваження передавати без закриття провадження у справі не передбачено ЦПК України, повертають до продовження розгляду до суду першої інстанції (як ухвалу, що перешкоджає провадженню у справі);

суд першої інстанції закриває провадження на підставі ч. 1 ст. 255 ЦПК України і роз'яснює про підсудність справи господарським судам.

Наразі наявний значний перелік справ на рівні судів першої та апеляційної інстанції цивільної юрисдикції щодо неоднакового характеру процесуальних дій суду з приводу **надсилання справи** за підсудністю до господарських судів, в яких розглядається справа про банкрутство, оскільки процесуальні кодекси оперують іншою термінологією щодо скерування

судами матеріалів в одне провадження. Існування різної законодавчої термінології щодо дій судів по руху справ/провадження до господарської юрисдикції в процедурі доступу до правосуддя компетентним судом для справедливого розгляду справи протягом розумного строку, **може бути сутнісною проблемою розбіжності в процесуальних діях судів**. Це негативно впливатиме на реалізацію права кожного на справедливий суд.

Пропонується доповнити ст. 31 ЦПК України та ст. 29 КАС України новою (останньою) частиною такого змісту: *«справа, в якій заявлено вимогу майнового характеру і однією із сторін є відповідач, щодо якого відкрито провадження у справі про банкрутство, ухвалою про передачу справи передається до суду господарської юрисдикції провадження, який відкрив справу про банкрутство відповідача для розгляду по суті»*.

Запропоновані зміни дозволять узгодити норми ст. 7 КЗпБ із ЦПК України, КАС України, не допустити поширення застосування аналогії процесуального права та запобігти глибоким і довгостроковим розходженням у судовій практиці через різні процесуальні наслідки постановленнях процесуальних ухвал судами у справах з аналогічними підставами позову та подібними позовними вимогами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васьковський Олег. Справи про банкрутство: важливі правові позиції Верховного Суду. URL: <https://pravo.ua/spravu-pro-bankrutstvo-vazhlyvi-pravovi-pozytsii-verkhovnoho-sudu/>.
2. Кодекс України з питань банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>.
3. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у справі № 756/3328/20 від 04 листопада 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123081808>.

Бичкова С. С.

СТОРОНИ У СПРАВАХ ПРО СКАСУВАННЯ УСИНОВЛЕННЯ

Питання влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є вкрай проблемним, особливо в сучасних умовах воєнного стану в Україні. Адже забезпечити всіх таких дітей сімейним вихованням було дуже складно й коли їх була менша кількість.

Усиновлення визнається єдиною із форм відповідного влаштування, що передбачає передання дитини у сім'ю на правах дочки чи сина. Хоча інколи

виникають певні об'єктивні чи суб'єктивні причини, коли доводиться у судовому порядку припинити правовідносини із усиновлення.

З огляду на те, що дитина, скоріше за все, уже була травмована фактом свого сирітства чи позбавлення її батьківського піклування до усиновлення, розгляд і вирішення цивільних справ про його скасування є доволі складним з точки зору психологічного навантаження, оскільки у таких справах дитина додатково травмується та (або) страждають її усиновлювачі. Крім того, ці справи не відрізняються легкістю і з процесуального погляду, адже, як відзначається в юридичній літературі, на суд покладається важливий доленосний обов'язок – ретельно проаналізувати наявність підстав для прийняття рішення про припинення усиновлення, впевнитися в тому, що таке усиновлення не відповідає інтересам дитини, і, тільки дотримавшись вимог матеріального та процесуального права, прийняти остаточне рішення [4, с. 209].

Відповідно до ст. 240 СК України право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення мають батьки, усиновлювач, опікун, піклувальник, орган опіки та піклування, прокурор, а також усиновлена дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Якщо позов пред'являтиме дитина, то його вона спрямовуватиме до усиновлювачів. Проте стає не зрозумілим, до кого звертати позовні вимоги, які пред'являються усиновлювачем, тобто, хто в такому випадку наділяється процесуальним статусом відповідача. Виходячи із логіки, це має бути дитина. Бо після усиновлення виникають сімейні правовідносини між усиновлювачем і усиновленою особою, кожен учасник яких наділяється відповідними його статусу правами та обов'язками – матері, батька або дитини.

У судовій практиці як відповідача притягують до участі у справі орган опіки та піклування, установу, в якій дитина перебувала до усиновлення чи в якій перебуває на час розгляду і вирішення справи, або другого з усиновлювачів [див., наприклад, 2; 3]. Проте ні орган опіки та піклування, ні відповідна установа, ні другий з усиновлювачів не порушували, не посягали на права, свободи чи інтереси позивача з питання усиновлення, не оспорювали їх, а тому такий стан речей не відповідає призначенню участі у цивільній справі відповідача.

Орган опіки та піклування, прокурор, опікун та піклувальник з подібних міркувань (їх права, свободи та інтереси ніхто не порушував, не оспорював) не можуть брати участь у цивільній справі у процесуальному статусі позивача.

Те, що указані органи та посадові особи не захищають власних суб'єктивних прав, свобод та інтересів, не викликає сумнівів. Також,

безсумнівно, що ухвалення судового рішення у відповідній справі не створює підстав для набуття стороною права стосовно органу опіки та піклування чи прокурора або для набуття органом опіки та піклування чи прокурором права пред'явлення вимоги до сторони.

Орган опіки та піклування, а також прокурор, якщо вони не є безпосередніми учасниками спірних правовідносин, завжди мають бути наділені процесуальним статусом органу та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. До речі, у такому ж статусі може пред'явити позовні вимоги чи вступити в подальшому у цивільну справу, провадження у якій уже відкрите, і Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, про якого не згадується у переліку, що його містить ст. 240 СК України, але якому відповідні повноваження надані ч. 2 ст. 56 ЦПК України і спеціальним законодавчим актом.

Так, згідно із п. 10 ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», Уповноважений має право з метою захисту прав і свобод людини та громадянина особисто або через свого представника в установленому законом порядку: звертатися до суду про захист прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права і свободи; брати участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його позовами (заявами, клопотаннями (поданнями)); вступати у справи, провадження в яких відкрито за позовами (заявами, клопотаннями (поданнями) інших осіб, на будь-якій стадії їх судового розгляду; ініціювати незалежно від його участі у судовому провадженні перегляд судових рішень.

В юридичній літературі наводиться приклад, коли позовні вимоги про скасування усиновлення батьки усиновленої дитини мають звернути до органу опіки та піклування (як відповідача) – коли вони не мають інформації про місцеперебування своєї дитини, коли їм невідомо, хто усиновитель їхньої дитини, бо це дозволяє зберегти таємницю усиновлення. Хоча в цьому випадку орган опіки та піклування не є «звичайним відповідачем» [4, с. 209].

Цікавий погляд, який не відповідає законодавчим положенням, оскільки українське законодавство не розмежовує відповідачів на звичайних чи незвичайних. Тому ми вважаємо, що у наведеному випадку відповідачем буде виступати не безпосередньо орган опіки та піклування, а держава через належний орган державної влади відповідно до його компетенції. Тим більше, батьки не завжди можуть знати не тільки про те, хто усиновив їх дитину, де вона зараз проживає чи перебуває, вони можуть бути не обізнані навіть про те,

на первинному обліку в якому органі опіки та піклування перебувала дитина до усиновлення, який орган опіки та піклування на момент пред'явлення позову здійснює контроль за умовами проживання, утримання і розвитку усиновленої дитини. Отже, орган опіки та піклування не є безпосереднім учасником відповідних правовідносин. Він виступає як орган, на який держава поклала виконання функцій із захисту прав та інтересів дітей. А тому такий орган не може виступати відповідачем у цивільній справі. Можна лише в порядку адміністративного судочинства, за наявності підстав для цього, оскаржити рішення, дії чи бездіяльність органу опіки та піклування.

Опікун та піклувальник вправі брати участь у судовому процесі тільки як законні представники. Тому не зовсім зрозумілою є їх наявність у переліку, передбаченому у ст. 240 СК України. Крім того, поміщення таких осіб у вказаний перелік викликає подив і з тієї позиції, що усиновлювачем може бути тільки повністю дієздатна особа і поки усиновлення є дійсним не має підстав призначати опікуна чи піклувальника дитині. У зв'язку із цим, виникає запитання про те, чиїх опікуна та піклувальника мав на увазі законодавець.

Також в аналізованій нормі надано право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення лише усиновленій дитині, яка досягла чотирнадцяти років. Однак процесуальним статусом позивача у цій категорії цивільних справ може бути наділена дитина, права, свободи та інтереси якої порушуються, не визнаються чи оспарюються, незалежно від її віку. Звичайно, до досягнення чотирнадцяти років усиновленою дитиною, зважаючи на те, що питання про скасування усиновлення безпосередньо стосується її законного представника – усиновлювача, позов від імені такої дитини, як впливає із ч. 1 ст. 59 ЦПК України, може бути пред'явлений або другим з усиновлювачів, або іншою особою, визначеною законом (зокрема, органом опіки та піклування, прокурором, Уповноваженим Верховної ради України з прав людини).

Згідно із ч. 2 ст. 47 ЦПК України неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років наділені цивільною процесуальною дієздатністю у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. При цьому суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи. Справи про скасування усиновлення належать до таких справ.

Тому перелік осіб, закріплений у ст. 240 СК України, є нелогічним і некоректно сформованим. Ми пропонуємо привести цю норму у відповідність до приписів ЦПК України про учасників справи або взагалі виключити із СК України, оскільки пред'явити вимоги про скасування усиновлення вправі будь-

яка особа, яка вважає, що наявністю таких правовідносин порушуються, не визнаються чи оспоруються її права, свободи чи інтереси.

На цьому наголошується у ст. 13 Європейської конвенції з прав людини: кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [1].

Відповідачем же у таких справах має бути тільки особа, яка, на думку позивача, посягає на його права, свободи або інтереси. За наявності для цього підстав таким, зокрема, може бути один чи обидва з усиновлювачів, дитина незалежно від віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Постанова Верховного Суду від 25.04.2019 у справі № 381/4827/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81437418>.
3. Рішення Пустомитівського районного суду Львівської області від 12.08.2021 у справі № 450/4282/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100159373>.
4. Стоянова Т. А. Процесуальні особливості розгляду справ про припинення усиновлення. Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 43. С. 208–211.

Бобрик В. І.

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВА НА РОЗГЛЯД ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ СУДОМ ПРОТЯГОМ РОЗУМНОГО СТРОКУ В УКРАЇНІ

Розумність строків розгляду справи судом є однією з засад (принципів) цивільного судочинства, що закріплена як на міжнародному (стаття 6 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, далі Конвенція), так і на національному (стаття 129 Конституції України, частина перша статті 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», частина третя статті 2, стаття 121, стаття 275 ЦПК України) рівнях. Цей принцип кореспондується з таким елементом завдання цивільного судочинства як своєчасний розгляд і вирішення справи, що визначає доступність правосуддя та ефективність його здійснення. Водночас, слід розуміти, що розумність строку розгляду й своєчасність розгляду та вирішення справи не є тотожними поняттями, на що неодноразово звертали увагу в юридичній літературі [1, с. 161].

З означеного принципу випливає відповідне процесуальне право на розгляд цивільної справи судом протягом розумного строку, що є його конкретним проявом у процесуальних правовідносинах. Не заглиблюючись в сутність і зміст зазначених вище принципу та процесуального права, оскільки це виходить за межі предмету цієї роботи, зосередимось на проблемі його правового захисту.

Потреба в правовому захисті права на розгляд цивільної справи судом протягом розумного строку виникає у випадках недотримання строку розгляду цивільних прав. Не слід забувати, що недотримання строку розгляду цивільних справ порушує конституційне право на судовий захист, гарантований статтею 55 Конституції України, і негативно впливає на ефективність правосуддя та на авторитет судової влади [2].

За дотримання розумних строків розгляду цивільної справи відповідає відповідний склад суду. Європейський суд з прав людини (далі ЄСПЛ) наголосив у низці рішень, зокрема у справі «Фрідлендер проти Франції» (*Frydlender v. France*) від 27 квітня 2000 року (заява № 30979/96), справі «Саєнко та інші проти України» від 23 березня 2017 року (заява № 39167/08 та 4 інші), про те, що розумність тривалості судового розгляду повинна оцінюватися в світлі обставин справи та з урахуванням таких критеріїв: складність справи, поведінка заявників та відповідних органів влади, а також важливість предмета спору для заявників.

З практики ЄСПЛ вбачається, що стаття 13 Конвенції гарантує ефективний засіб правового захисту в національному органі влади у разі ймовірного порушення вимоги згідно з § 1 статті 6 щодо розгляду справи протягом розумного строку (*Kudła v. Poland* [ВП], 2000, § 156), а відсутність будь-якого засобу правового захисту, за допомогою якого можна було б покликатися на право на судовий розгляд протягом розумного строку згідно з § 1 статті 6, призводить до порушення статті 13 у поєднанні з § 1 статті 6 або у світлі цієї статті («Конті-Арвантіні проти Греції» (*Konti-Arvantini v. Greece*), 2003, §§ 29-30; «Насту проти Греції (№ 2)» (*Nastou v. Greece* (No. 2)), 2005, §§ 46-47).

Таким чином, відповідно до статей 6 і 13 Конвенції, в законодавстві України має бути передбачений засіб (чи засоби) правового захисту, спрямований (спрямовані) на забезпечення права на судовий розгляд протягом розумного строку.

ЄСПЛ у рішенні в справі «Саєнко та інші проти України» від 23 березня 2017 року та низці інших рішень констатував не лише порушення § 1 статті 6 та статті 13 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю цивільних проваджень за участю заявників, а й відсутність в національному законодавстві України

ефективного засобу юридичного захисту. При цьому ЄСПЛ присудив кожному заявнику певну суму в якості відшкодування моральної та матеріальної шкоди, судових та інших витрат, т.зв. «справедливу сатисфакцію».

Верховний Суд за заявами про перегляд судових рішень по суті на підставі подібних рішень ЄСПЛ відмовляє у їх задоволенні, оскільки виконанням рішень ЄСПЛ у такому випадку є виключно виплата справедливої сатисфакції, а повторний розгляд справи не відновить порушених прав, викликаних тривалістю цивільного провадження у справі за його позовом та не усуне такого недоліку як відсутність у національному законодавстві ефективних засобів юридичного захисту (постанови Великої Палати Верховного Суду від 2 червня 2021 року у справі № 819/3118/13-а (провадження № 11-145звa21), від 2 березня 2023 року у справі № 826/7921/13-а (провадження № 11-139звa22), від 28 листопада 2024 року у справі № 826/6233/15 (провадження № 11-182-звa24), від 10 квітня 2025 року у справі № 2а-9677/08/0470 (провадження № 11-236звa24) та інші).

Законодавство України наразі передбачає притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень (пункт 2 частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Проте з огляду на порядок, тривалість і наслідки процедур притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності цей засіб навряд чи можна визнати ефективним засобом права на розумний строк розгляду цивільних справ.

Конвенційні стандарти правового захисту права на розумний строк розгляду судом справ, визначені ЄСПЛ в низці рішень (зокрема, *Kudła v. Poland* [ВП], 2000, *Mifsud v. France* [ВП], 2002), передбачають такі два варіанти: засіб правового захисту є ефективним, якщо його можна використати або для прискорення ухвалення рішення судами, які розглядають справу, або для надання учаснику судового процесу належного відшкодування за затримки, які вже мали місце (*Sürmeli v. Germany* [ВП], 2006, § 99). При цьому ці варіанти можуть бути як доповнюючими один одного, так і альтернативними. Держава може вибирати між «превентивним або прискорюючим» засобом правового захисту, призначеним для прискорення провадження, щоб запобігти його надмірній тривалості, та «репараційним, компенсаційним або грошовим засобом правового захисту», який передбачає відшкодування постфактум затримок, які

вже виникли, незалежно від того, чи провадження все ще перебуває на стадії розгляду чи вже завершилося. ЄСПЛ наголошує, що хоча превентивний засіб правового захисту кращий, компенсаційний засіб правового захисту може вважатися ефективним, якщо провадження вже було надмірно тривалим, а превентивний засіб правового захисту відсутній (*Kudła v. Poland* [ВП], 2000, § 158; *Scordino v. Italy* (no. 1) [ВП], 2006, § 187). Щодо відповідності й достатності такого відшкодування, цей висновок застосовується лише за умови, що заява про компенсацію сама собою залишається ефективним, адекватним і доступним засобом правового захисту щодо надмірної тривалості судового розгляду (*Mifsud v. France* (ріш.) [ВП], 2002, § 17).

Щоб бути ефективними, превентивні та компенсаційні засоби правового захисту мають бути доступними не лише в теорії, а й на практиці. Це означає, що лише законодавчого декларування превентивних засобів захисту буде недостатньо, якщо їх практична реалізація внаслідок відсутності тих чи інших чинників виявиться неможливою.

В ідеалі в національному законодавстві мають поєднуватись два типи засобів правового захисту, один – призначений для прискорення провадження, а інший – для забезпечення компенсації (*Cocchiarella v. Italy* [ВП], 2006, § 77; *Scordino v. Italy* (no. 1) [ВП], 2006, § 186). Компенсаційний засіб передбачає додаткові витрати з державного бюджету. За умови тотального дефіциту державного бюджету України й значних витрат на оборону такий засіб не часі.

Тож в Україні запровадити насамперед саме превентивні засоби захисту від порушення розумних строків розгляду цивільних справ. Такими способами може бути автоматичне відслідковування строків розгляду цивільних справ і встановлення наслідків їх порушення судьями, подання до вищої інстанції заяви (скарги) про прискорення розгляду справи, включення до підстав відводу судді (суддів) затягування судового розгляду справи, встановлення можливості передачі справи на розгляд до іншого суду тощо. В будь-якому разі превентивні засоби не повинні призводити до ще більшого затягування судового розгляду й мають застосовуватись з огляду на конкретні обставини розгляду судом кожної окремої справи й ті критерії відповідності розумності процесуальних строків, що визначив ЄСПЛ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Завдання цивільного та господарського судочинства в Україні : теоретико-методологічні засади: монографія [Електронний ресурс] / за редакцією В. І. Бобрика. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і

підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2024. 238 с. Електрон. опт. диск (CD-R).

2. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text>

Водоп'ян Т. В.

ГОЛОС ДИТИНИ У СІМЕЙНІЙ МЕДІАЦІЇ

Право дитини бути почутою є фундаментальним принципом міжнародного права у сфері захисту прав дитини. Статтею 12 Конвенції ООН Про права дитини встановлено право дитини бути заслуханою, що передбачає, що держави–учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства [1]. Це право має застосовуватися не лише в судових, а й у позасудових процедурах, зокрема в медіації.

У пп. 51–52 Загального зауваження № 12 про право дитини бути почутою (CRC/C/GC/12, 1 липня 2009 року), зазначено, що у випадках роздільного проживання подружжя або їх розлучення рішення судів неминує торкатися народжених у шлюбі дітей. Питання утримання дитини, а також опіки над нею та доступу до дитини вирішуються суддею або через суд, або в рамках посередницьких функцій під контролем суду. Щодо розірвання шлюбу в багатьох національних законодавствах діє положення, згідно з яким суддя зобов'язаний керуватися насамперед найкращим забезпеченням «інтересів дитини». З цієї причини будь-яке законодавство про окреме проживання або розлучення має включати положення про право дитини бути заслуханим особами, що приймають рішення, і під час процедур посередництва. У деяких країнах в рамках відповідної політики або законів встановлюється вік, після якого дитина вважається здатною висловлювати свої погляди. Однак, згідно з Конвенцією, це питання підлягає вирішенню залежно від кожного конкретного випадку, оскільки йдеться про вік і зрілість, і у зв'язку з цим здатність дитини

повинна оцінюватися на індивідуальній основі [2].

Національне законодавство України також визнає і закріплює це право. Так, стаття 171 Сімейного кодексу України «Врахування думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя» встановлює, що дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном [3].

Попри це, у практиці вирішення сімейних спорів дитина часто розглядається як об'єкт домовленостей, а не як суб'єкт, що має власні почуття, потреби й бачення. Такий підхід суперечить як міжнародним стандартам, так і найкращим інтересам дитини. Участь дитини в процесі розв'язання конфлікту не лише знижує рівень емоційного напруження, дає дитині відчуття, що вона долучена до тих процесів, які відбуваються в родині, та сприяє розвитку її суб'єктності та автономії.

Розлучення батьків та відсутність спілкування між ними часто призводить до відчуження дитини від того з батьків, з ким дитина не проживає.

Дослідження, проведене Університетом Ексетера, показало, що протягом двох років після розлучення 30% дітей втрачають контакт з тим із батьків, з ким не проживають; у більшості випадків саме з батьком. Половина з цих дітей не знала навіть адреси цього з батьків [4]. Ці дані засвідчують довгострокові ризики для дитини у випадках, коли її голос не враховується під час розлучення батьків.

Сімейна медіація створює унікальні умови для врахування голосу дитини у форматі, позбавленому офіційних судових чи адміністративних процедур та правового тиску. Залежно від ситуації, участь дитини може бути як прямою (безпосередня участь у сесії), так і опосередкованою (через спеціаліста, який передає позицію дитини батькам). У роботі з дітьми також ефективними є альтернативні способи вираження думки через малюнки, відеозаписи, аудіо чи письмові звернення. Важливою умовою є надання дитині можливості обирати, чи бажає вона бути залученою, і в якій формі. Залучення дитини до медіації відбувається за згодою батьків та самої дитини. Медіатор проводить відповідну підготовку з батьками та встановлює контакт з дитиною. Зазвичай це відбувається за допомогою надсилання листа дитини з інформацією про те, як буде відбуватися зустріч з медіатором, для чого вона і хто такий медіатор. На

зустріч з дитиною поширюється принцип конфіденційності.

Др. Юінг у своєму дослідженні говорить про те, щоб право дітей висловлювати свої бажання та почуття в рамках міркувань добробуту застосовувалося, коли батьки намагаються врегулювати спір шляхом прямого врегулювання, медіації або інших позасудових процесів, а також у рамках судового процесу. Крім того, визначення батьківської відповідальності може бути доповнене обов'язком консультуватися з дітьми щодо важливих рішень та відповідальністю серйозно ставитися до їхніх думок у контексті розлучення батьків. Крім того, презумпція участі дитини може свідчити про прихильність до дотримання прав дитини [5].

Відносна автономія сім'ї в СІМ

Натомість, враховуючи імператив служіння добробуту дітей у складний період розлучення батьків, ми пропонуємо, щоб медіація щодо врегулювання питань дітей могла і повинна стати процесом, який визнає прагнення дітей до інформації та надає їм відповідні повноваження щодо рішень, які впливають на їхнє життя та майбутнє, поважаючи їхні права ще до того, як Конвенція ООН про права дитини буде інкорпорована в національне законодавство. Цього можна досягти шляхом адаптації та переосмислення дискурсу батьківської автономії в процесі сімейної медіації, щоб збалансувати його з правами дітей, передбаченими статтею 12 Конвенції. Ми пропонуємо переосмислити поняття «реляційна сімейна автономія», що розширить роль у колективному прийнятті рішень у медіації, виходячи за рамки узгодження поглядів батьків, і дозволить безпосередньо враховувати погляди їхніх дітей у цьому рішенні, де це доречно. Це відображало б і визнавало взаємозв'язок і напруженість між правами батьків і дітей, як це сформульовано в статтях 12 і 5 КПД ООН. Стаття 5 фактично вимагає від батьків надавати настанови, які дозволять їхнім дітям здійснювати свої права відповідно до їхніх здібностей, що розвиваються. Подібно до принципу Гілліка, вона передбачає, що в міру дорослішання дітей і зростання їхніх знань, вказівки і настанови батьків трансформуються «у нагадування і поради, а пізніше – в обмін думками на рівних» (Зауваження загального порядку № 12 КПД ООН, 2009 р., п. 84) [6].

Слід розмежовувати право дитини бути почутою і прийняття рішень. Роль дорослих полягає у відповідальному врахуванні думки дитини, а не у перекладанні на неї відповідальності за складні сімейні вибори.

Рекомендації Управління уповноваженого з прав дитини у Великій Британії акцентують увагу на необхідності створення безпечного, дружнього до дитини простору, де спілкування є довірливим, вільним від тиску, а

рішення – прозорими. У доповіді «Do more than listen: Act» наголошено на потребі навчання фахівців (медіаторів, суддів, адвокатів) – ефективному дитиноорієнтованому спілкуванню, а також на важливості встановлення довіри до залучення дитини у процес [7].

Ігнорування голосу дитини або формальне ставлення до його врахування може призвести до втрати емоційної чутливості, появи захисних психологічних механізмів (втечі або уникнення) та формування деструктивних моделей поведінки в дорослому житті. Натомість дитиноцентрована медіація створює умови, в яких дитина не лише висловлюється, а й відчуває свою гідність, суб'єктність і підтримку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про права дитини. ООН; Конвенція від 20.11.1989 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
2. General Comment no. 12 The right of the child to be heard (2009). Committee on the Rights of the Child https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2F12%2F12&Lang=en.
3. Сімейний кодекс України, 2002.
4. Trinder, L., Beek, M., Connolly, J. (2002). Making Contact: Children's Experience of Contact After Divorce. University of Exeter.
5. A Review of Children's Rights when Parents Live Apart. Barlow, A; Ewing, J. Date: 28 October 2024.
6. Children's Voices, Family Disputes, and Child-Inclusive Mediation: The right to be heard, Anne Barlow and Jan Ewing, Bristol, Bristol University Press, 2024.
7. Office of the Children's Commissioner (UK). Do more than listen: Act. July 2011.

Гевко В. Л.

ЗВОРОТНА ДІЯ ЗАКОНУ 4292-ІХ В ЧАСІ ТА ЇЇ ПРАКТИЧНИЙ ВПЛИВ НА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН У СПРАВАХ

Дванадцятого березня 2025 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 4292-ІХ (законопроект 12089) «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача», який набрав чинності 09.04.2025 (далі – Закон 4292-ІХ) [1].

Метою прийняття цього закону декларується: 1) вдосконалення правозастосування у правовідносинах щодо витребування майна у добросовісного набувача шляхом чіткого розмежування віндикаційного та негативного позовів та можливості їх заявлення; 2) вирішення питання компенсації добросовісному набувачеві при витребуванні майна на користь держави чи територіальної громади та подальшого відшкодування шкоди за рахунок винних осіб на користь держави чи територіальної громади; 3) посилення правових засад захисту прав та інтересів добросовісного набувача у випадку вбуття майна з власності держави чи територіальної громади [2].

Вказані законодавчі новели внесли певні корективи і до процесуальних кодексів, які викликали дискусії щодо наслідків їх застосування на практиці. На прикладі Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК), проаналізуємо їх.

Законом 4292-IX, серед іншого, внесено зміни у ГПК, якими:

– статтю 164 доповнено частиною шостою такого змісту: «6. У разі подання органом державної влади, органом місцевого самоврядування або прокурором позовної заяви про витребування нерухомого майна від добросовісного набувача на користь держави чи територіальної громади до позову додаються документи, що підтверджують внесення на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вартості спірного майна, оцінка (експертно-грошова оцінка земельної ділянки) якого здійснена в порядку, визначеному законом, чинна на дату подання позовної заяви»;

– частину другу статті 174 доповнити абзацом третім такого змісту: «Якщо ухвала про залишення позовної заяви без руху постановляється з підстави невнесення у визначених законом випадках на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вартості спірного майна, оцінка (експертно-грошова оцінка земельної ділянки) якого здійснена в порядку, визначеному законом, чинна на дату подання позовної заяви, суд у такій ухвалі зазначає про обов'язок позивача внести відповідну грошову суму»;

– статтю 238 доповнити частиною тринадцятою такого змісту: «13. У разі відмови у задоволенні позову органу державної влади, органу місцевого самоврядування або прокурора про витребування майна від добросовісного набувача на користь держави чи територіальної громади, закриття провадження у справі, залишення позову без розгляду суд вирішує питання про повернення позивачу внесених ним на депозитний рахунок суду грошових коштів як компенсації вартості майна, оцінка (експертно-грошова оцінка земельної ділянки) якого здійснена в порядку, визначеному законом,

чинна на дату подання позовної заяви, а у разі задоволення позову – про перерахування грошових коштів на користь добросовісного набувача».

Видавалося б логічним, що вказані зміни мали б поширюватися на позови до добросовісних набувачів подані після набрання чинності Законом 4292-IX (після 09.04.2025).

Проте, пунктом 2 розділу II Прикінцевих та перехідних положень Закону 4292-IX передбачено, що положення цього Закону мають зворотну дію в часі в частині умов та порядку компенсації органом державної влади або органом місцевого самоврядування добросовісному набувачеві вартості нерухомого майна, оцінка (експертно-грошова оцінка земельної ділянки) якого здійснена в порядку, визначеному законом, чинна на дату подання позовної заяви, у справах, в яких судом першої інстанції не ухвалено рішення про витребування майна у добросовісного набувача на день набрання чинності цим Законом, а також у частині порядку обчислення та перебігу граничного строку для витребування чи визнання права щодо: – нерухомого майна, право власності на яке зареєстровано в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно до дня набрання чинності цим Законом; – нерухомого майна, щодо якого на момент його передачі першому набувачеві законом не була встановлена необхідність державної реєстрації правочину або реєстрації права власності і дата його передачі першому набувачеві передують дню набрання чинності цим Законом.

Відповідно до абзаців 1, 2 частини 5 статті 390 ЦК України (Законом № 4292-IX саме їх було додано у відповідну статтю ЦК України), суд одночасно із задоволенням позову органу державної влади, органу місцевого самоврядування або прокурора про витребування нерухомого майна від добросовісного набувача на користь держави чи територіальної громади вирішує питання про здійснення органом державної влади або органом місцевого самоврядування компенсації вартості такого майна добросовісному набувачеві. Суд постановляє рішення про витребування нерухомого майна від добросовісного набувача на користь держави чи територіальної громади, за умови попереднього внесення органом державної влади, органом місцевого самоврядування або прокурором вартості такого майна на депозитний рахунок суду. Перерахування грошових коштів як компенсації вартості нерухомого майна з депозитного рахунку суду здійснюється без пред'явлення добросовісним набувачем окремого позову до держави чи територіальної громади [3].

Таким чином, держава регламентувала порядок звернення органів державної влади, органів місцевого самоврядування та прокурорів до суду з позовами, направленими на вилучення майна з приватної власності інших осіб,

шляхом визначення спеціального порядку звернення, що включає забезпечення прав відповідача через внесення депозиту у розмірі вартості майна, який буде спрямований на відшкодування вартості майна в разі задоволення позову.

При цьому, ухвалення рішення про витребування нерухомого майна від добросовісного набувача на користь держави чи територіальної громади ***законодавцем поставлено в залежність від попереднього внесення*** органом державної влади, органом місцевого самоврядування або прокурором ***вартості такого майна на депозитний рахунок суду.***

Вищевказаним Законом № 4292-IX також доповнено статтю 391 Цивільного кодексу України частиною 2 наступного змісту: «Якщо органом державної влади або органом місцевого самоврядування, незалежно від того, чи мав такий орган відповідні повноваження, вчинялися будь-які дії, спрямовані на відчуження майна, в результаті яких набувачем такого майна став суб'єкт права приватної власності, спори щодо володіння та/або розпоряджання, та/або користування таким майном відповідним органом державної влади або органом місцевого самоврядування вирішуються на підставі статей 387 і 388 цього Кодексу».

Вказані законодавчі зміни викликали певні проблемні питання на практиці при розгляді судами справ, які на момент набрання чинності Законом 4292-IX уже розглядалися так як відкрито їх, і розпочато розглядом було ще за правилами, які існували до прийняття Закону 4292-IX. Ці правила, зокрема, не містили вимоги внесення органом державної влади, органом місцевого самоврядування або прокурором вартості такого майна на депозитний рахунок суду. Проте, сторони, які вважають себе добросовісним набувачем майна посилаючись на зворотню дію у часі закону стали вимагати його застосування і в частині внесення коштів на депозитний рахунок.

Відповідно до частин 1 та 3 статті 3 ГПК України судочинство в господарських судах здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу, КУзПБ, Закону України «Про міжнародне приватне право», а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Судочинство у господарських судах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи. Статтею 11 ГПК України, у свою чергу, передбачено, що суд при розгляді справи керується принципом верховенства права. Суд розглядає справи відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Із змісту частин 6,7 статті 11 ГПК України, якщо суд доходить висновку, що закон чи інший

правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому випадку суд після ухвалення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України. У разі невідповідності правового акта правовому акту вищої юридичної сили суд застосовує норми правового акта вищої юридичної сили [4].

Стаття 8 Конституції в Україні закріплює дію в Україні принципу верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Відповідно до статті 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи [5].

Із змісту Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів від 09 лютого 1999 року № 1-рп/99, у якому визначено, що «за загальновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплений у частині першій статті 58 Конституції України, за якою дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється з втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце. Конституція України, закріпивши частиною першою статті 58 положення щодо неприпустимості зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, водночас передбачає їх зворотну дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи, що є загальновизнаним принципом права. Тобто щодо юридичної відповідальності застосовується новий закон чи інший нормативно-правовий акт, що пом'якшує або скасовує відповідальність особи за вчинене правопорушення під час дії нормативно-правового акта, яким визначались поняття правопорушення і відповідальність за нього».

У рішенні Конституційного Суду України від 05.04.2001 № 3-рп/2001 вказано, що Конституція України закріпила принцип незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (частина перша статті 58). Це

означає, що дія закону та іншого нормативно-правового акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом. Закріплення принципу незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів є гарантією безпеки людини і громадянина, довіри до держави. Винятки з цього конституційного принципу, тобто надання закону або іншому нормативно-правовому акту зворотної сили, передбачено частиною першою статті 58 Конституції України, а саме: коли закони або інші нормативно-правові акти пом'якшують або скасовують відповідальність особи [6].

У постанові КГС ВС від 02.06.2021 у справі № 904/7905/16 колегія суддів дійшла висновку, що за загальновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Закріплення названого принципу є гарантією стабільності суспільних відносин, у тому числі відносин між державою і громадянами, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону чи іншого нормативно-правового акта (Рішення Конституційного Суду України від 13.05.1997 у справі № 1-зп). Водночас цивільне/господарське законодавство не забороняє застосування нових положень зі зворотною силою, але виключно тоді, коли зворотна дія цих актів, по-перше, встановлена в них самих, а по-друге, якщо темпоральний прояв не суперечить принципу, вираженому в статті 58 Конституції України щодо застосування до події, факту того закону (нормативно-правового акта) під час дії якого вони настали або мали місце. Колегія суддів КГС ВС зауважила, що саме з такого розуміння принципу дії закону в часі слід виходити під час вирішення питання щодо застосування норм закону, що набрав чинності на зміну попередньому, який регулював аналогічні правовідносини [7].

Якщо аналізувати практичні процесуальні наслідки Закону 4292-IX, то зміни, які внесені ним та мають зворотну дію в часі, не пом'якшують становище органів державної влади (чи органів місцевого самоврядування), а навпаки погіршують його. Адже, Законом України «Про джерела фінансування органів державної влади» передбачено, що видатки органів державної влади здійснюються в межах затвердженого бюджету, діяльність державних органів здійснюється виключно за рахунок бюджету, якщо інше не передбачено законом. Натомість Закон № 4292-IX не визначає джерел фінансування обов'язкового депозиту, тобто створює, зокрема, ризик несанкціонованого використання бюджетних коштів.

Враховуючи все вищенаведене, можна дійти висновку, що положення

Закону № 4292-IX щодо зворотності дії в часі в частині умов та порядку компенсації органом державної влади або органом місцевого самоврядування добросовісному набувачеві вартості нерухомого майна, оцінка (експертно-грошова оцінка земельної ділянки) якого здійснена в порядку, визначеному законом, чинна на дату подання позовної заяви, у справах, в яких судом першої інстанції не ухвалено рішення про витребування майна у добросовісного набувача на день набрання чинності цим Законом у якійсь мірі суперечить статті 58 Конституції України, якщо розглядати її з позиції органів державної влади чи органів місцевого самоврядування.

Поряд з цим, слід враховувати іншу позицію, за якою такі норми Закону 4292-IX покращують становище добросовісних набувачів, яким надаються певні компенсаційні гарантії, а тому, зворотна дія у часі може, і повинна мати місце, у тому числі щодо депозитів, передбачених Законом 4292-IX.

Вказані різні бачення і трактування норм Закону 4292-IX породжують практичне проблемне процесуальне питання застосування частини 6 статті 164 та частини 2 статті 174 ГПК України до позовних заяв органів державної влади чи органів місцевого самоврядування або прокурорів поданих до суду до набрання чинності Законом № 4292-IX. Така ситуація ніяк не сприяє реалізації завдань господарського судочинства та фактично сприяє порушенню його принципів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача: Закон України № 4292-IX від 12.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4292-20#Text> (дата звернення 12.06.2025).

2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/40d55fd4-2703-4129-95df-abea1cbc302f> (дата звернення 12.06.2025).

3. Цивільний кодекс України. Закон України від 12.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 12.06.2025).

4. Господарський процесуальний кодекс України. Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n1579>.

5. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4191>.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів від 09 лютого 1999 року № 1-пп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99#Text>.

7. Постанова КГС ВС від 02.06.2021 у справі № 904/7905/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97806436>.

Гетманцев М. О.

ВИКОРИСТАННЯ ІІІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У червні 2024 року Україна ратифікувала Ukraine Facility Plan, одним із пріоритетних напрямків якого є цифровізація судової системи, де впровадження штучного інтелекту (далі – ІІІ) є одним із базових інструментів такої цифровізації та модернізації Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС) [1].

Відповідно до Концепції розвитку ІІІ в Україні, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 року, під поняттям ІІІ розуміється організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [2]. Зокрема, впровадження Концепцією інформаційних технологій, частиною яких є технології ІІІ, є невід’ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної та правової діяльності у сферах загальнодержавного значення.

Україна поступово рухається до впровадження та використання ІІІ у цивільному судочинстві, що має сприяти підвищенню доступу до правосуддя, швидкої оптимізації обробки великих обсягів інформації для судів, прогнозування судових рішень, зменшенню впливу людського фактора на судові рішення, однак потрібно враховувати, що ІІІ в цивільному судочинстві повинно виконувати виключно допоміжну роль. Суддя може використовувати ІІІ лише у випадках, якщо останній не буде впливати на незалежність та неупередженість судді, не оцінюватиме доказів, не сприятиме процесу ухвалення рішень та не порушуватиме вимог чинного законодавства.

Так, наприклад у Верховному суді Індії використовується ІІІ – AI Saransh, основна роль якого полягає у створенні стислих викладів або резюме судових дебатів, оптимізації процесу виділення спірних питань у судових

справах, забезпечення більш глибокого розуміння та досягнення безпрецедентної точності в аналізі та огляді документів [3].

Загалом особливостями системи ШІ, є те, що вони можуть використовувати алгоритми машинного навчання для аналізу тексту та виявлення закономірностей у судових рішеннях, що дозволяє забезпечити швидкий доступ до релевантної інформації, а також проводити аналіз судової практики для прийняття обґрунтованих рішень; по-третє, ШІ може допомогти візуалізувати складні дані та докази, що дозволяє суддям краще розуміти та аналізувати інформацію. Наприклад, за допомогою алгоритмів машинного навчання, можна створювати графіки, діаграми та графи, що відображають зв'язки між різними доказами або структуру подій. Більше того, ШІ може використовуватися для автоматичного розпізнавання образів, наприклад, відеозаписів або фотографій. Це може бути корисним у випадках, коли докази включають велику кількість відеоматеріалів, які потребують аналізу та ідентифікації об'єктів або осіб. Також, ШІ може бути використаний для моніторингу соціальних медіа з метою збору доказів або виявлення показників порушень. Алгоритми аналізу тексту можуть аналізувати повідомлення, коментарі та інші публікації з метою виявлення свідчень, інформації про дійсності подій або інших фактів, що мають юридичне значення [4, с. 317–318].

Якщо взяти до уваги Європейський досвід впровадження ШІ в цивільному судочинстві, то тут є своя особливість правового регулювання, так у жовтні 2022 року Управління наукової та технологічної політики Білого дому опублікувало проєкт Білля про права у сфері штучного інтелекту [5], який передбачав 5 основних принципів, якими слід керуватися при розробці та впровадженні автоматизованих систем ШІ, а саме: *принцип 1: Безпечні та ефективні системи.* Людина має бути захищена від небезпечних або неефективних технологій. Під час роботи над розробкою ШІ треба проводити консультації з різними спільнотами, зацікавленими сторонами та експертами у відповідній галузі. *Принцип 2: Алгоритмічний захист від дискримінації.* Програми з використанням ШІ не повинні бути дискримінаційними. *Принцип 3: Конфіденційність даних.* Під час використання програми з ШІ людина має бути впевнена, що її персональні дані захищені і вона може контролювати їх використання. Тому розробники мають запропонувати інструмент, за допомогою якого можна буде отримати дозвіл від користувача на збір, використання, доступ, передачу та видалення його даних. Запити на отримання згоди мають бути короткими, зрозумілими, викладеними простою мовою. *Принцип 4: Пояснення цілей використання.* Кожного разу, коли мова

йде про використання програми з ШІ, людина має знати про це. Крім того, необхідно дати інформацію про те, чому використовується ШІ, для досягнення якого результату, як це потенційно може вплинути на користувача. *Принцип 5: Людські альтернативи та запасні варіанти.* Для тих людей, які не хочуть використовувати програму з ШІ, має існувати можливість відмовитися від автоматизованих систем на користь людської альтернативи.

Більш містить пояснення того, як запровадити ці принципи у практику та взагалі орієнтуватися в ситуації, коли вплив програм з ШІ невпинно зростає та існує ризик порушення прав суспільства.

Варто погодитися з позицією О. Кармази, що застосування ШІ в судочинстві має відповідати міжнародним нормам та принципам, що гарантують справедливе й етичне використання ШІ у правовій системі [6, с. 299].

Правильне впровадження ШІ в цивільне судочинство повинно відбуватися поступово з врахуванням досвіду країн ЄС, оскільки використання технологій ШІ дозволить розвантажити працівників апарату суду та сприятиме швидкій оптимізації розподілу справ на час дії військового стану на території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ukraine Facility Plan 2024 – 2027 URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/en/>.
2. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.
3. Верховний суд Індії має намір запровадити інструмент штучного інтелекту під назвою «AI Saransh». URL: <https://sud.ua/uk/news/abroad/311096-verkhovnyy-sud-indii-budet-ispolzovat-ii-dlya-sostavleniya-rezyume-sudebnykh-preniy>.
4. Белов Д. М., Белова М. В. Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2023. С. 315–320.
5. Blueprint for an AI Bill of Rights URL: <https://bidenwhitehouse.archives.gov/ostp/ai-bill-of-rights/>.
6. Кармаза О. Переваги та ризики застосування штучного інтелекту в цивільному судочинстві України. Актуальні питання розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та мирної розбудови: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (5 травня 2023 року): сл. збірник. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023, 721 с.

Гончаренко О. М.
ЗАКОНОПРОЕКТНІ ІНІЦІАТИВИ ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
ВРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ КОНКУРЕНЦІЇ

Питання у сфері конкурентного права та процесуального забезпечення дієвості норм у цій царині є важливими маркерами євроінтеграційного руху. Відповідно до ст. 256 Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони Україна зобов'язалася адаптувати законодавство про конкуренцію та практику застосування до *acquis* ЄС. Тому починаючи з 2017 року було подано низку проектів про вдосконалення регулювання з цих питань. Водночас, як слушно зазначає В. Полюхович «...розпіарена конкуренційно-антимонопольна реформа повністю провалена і залишилася в нашій пам'яті як один із численних нереалізованих законотворчих проектів. Але існуючі проблеми функціонування системи захисту економічної конкуренції нікуди не зникли і потребують свого вирішення» [1, с. 34].

У 2025 році також подано низку законопроектів, які стосуються як удосконалення регулювання конкуренції, діяльності Антимонопольного комітету України (далі – АМКУ), так і внесення змін до Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК), відповідно до яких пропонується додати окреме провадження у справах за клопотаннями АМКУ, його територіального відділення. У цьому зв'язку і виникає питання відповідності таких пропозицій *acquis* ЄС. Зокрема, до Верховної Ради України були подано кілька проектів законів (проект реєстр. № 12440 від 26.01.2025, проект реєстр. № 12440-1 від 10.02.2025) щодо «вдосконалення правових засад діяльності Антимонопольного комітету України (далі – АМКУ, Комітет), підвищення ефективності системи захисту економічної конкуренції, вдосконалення державної політики у сфері захисту економічної конкуренції» [2].

З огляду на аналіз змісту цих проектів слід констатувати, що вони стосуються посилення ролі та функцій АМКУ, водночас про адвокатування конкуренції як важливої складової конкурентної політики держави, у них не йдеться. Зауважу, що засоби адвокатування у більшості випадків розглядаються як більш м'які та додаткові порівняно з державним примусом та їх впровадження є складовою євроінтеграційного вектору. Адвокатування конкуренції має зайняти належне місце у розбудові громадянського суспільства та, відповідно, набути ефективного інструментарію при застосуванні як органами державної влади, так і суб'єктами господарювання [3, с. 80].

Основою для імплементації положень до законодавства України стали:

Директива (ЄС) 2019/1 Європейського Парламенту та Ради від 11 грудня 2018 року щодо надання повноважень конкурентним відомствам держав-членів задля більшої ефективності правозастосування та забезпечення належного функціонування внутрішнього ринку (далі – Директива 2019/1); Регламент Ради (ЄС) № 1/2003 від 16 грудня 2002 року щодо імплементації правил конкуренції, визначених статтями 81 та 82 Договору; Регламент Ради (ЄС) № 139/2004 від 20 січня 2004 року щодо контролю за концентраціями суб'єктів господарювання; Регламент Комісії (ЄС) № 773/2004 від 7 квітня 2004 року про проведення Комісією процедур відповідно до статей 81 і 82 Договору про заснування ЄС.

У ст. 30 Директиви 2019/1 передбачено, що «Держави-члени, які призначають як національний адміністративний орган з питань конкуренції, так і національний судовий орган з питань конкуренції відповідальними за застосування статей 101 та 102 ДФЄС, забезпечують, *щоб позови до національного судового органу з питань конкуренції могли бути подані безпосередньо національним адміністративним органом з питань конкуренції*. Тією мірою, якою національні суди розглядають справи, порушені проти рішень, прийнятих національними органами з питань конкуренції, які здійснюють повноваження, зазначені в Розділі IV та статтях 13 і 16 цієї Директиви, для застосування статті 101 або 102 ДФЄС, включаючи стягнення штрафів та періодичних пені, що накладаються у цьому відношенні, держави-члени забезпечують, щоб національний адміністративний орган з питань конкуренції мав власне *право брати участь, як обвинувач, відповідач або відповідача, у цих провадженнях та користуватися тими ж правами, що й такі публічні сторони у цих провадженнях*».

У проекті реєстр. № 12440 від 26.01.2025 пропонується доповнити ГПК новим розділом I-1 «Провадження у справах за клопотаннями Антимонопольного комітету України, його територіального відділення». Тобто, відразу після розділу I «Загальні положення» передбачається фактично окреме провадження щодо розгляду справ за клопотаннями АМКУ. Така пропозиція десистиматизує ГПК, оскільки згідно із ч.1 ст.12 ГПК встановлено, що господарське судочинство здійснюється у порядку: наказного провадження; позовного провадження (загального або спрощеного), а інших форм не передбачено. Тому, виникає питання віднесення провадження у справах за клопотаннями Антимонопольного комітету України, його територіального відділення до певної форми судочинства. Якщо ж суб'єкт права законодавчої ініціативи вважає за доцільне усе ж таки визначити таке провадження як окрема,

то слід: по-перше – доповнити ст. 12 ГПК такою окремою формою; по-друге – окреме провадження більш доцільно розмістити після розділів II, III (наказне та позовне провадження).

Слід зазначити, що внесення змін до ГПК та виділення окремого (спеціального провадження) у справах за клопотаннями АМКУ не встановлено у Директиві 2019/1, та іншому відповідному законодавстві ЄС.

У змінах до ч. 1 ст. 33 ГПК передбачено, що «Будь-яку справу, що відноситься до підсудності суду першої інстанції, залежно від категорії і складності справи, може бути розглянуто колегіально у складі трьох суддів, крім справ, які розглядаються в порядку наказного і спрощеного позовного провадження, а також клопотань Антимонопольного комітету України, його територіального відділення про вжиття заходів забезпечення виконання рішень про накладення штрафу у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції». На мою думку, така ідея має бути відхилена, оскільки чинною ч. 1 ст. 33 ГПК встановлена можливість гнучкого підходу до визначення складу суду залежно від специфіки конкретної справи (залежно від категорії і складності справи), а подана пропозиція нівелює його. Крім того, справи за клопотаннями АМКУ, його територіального відділення пов'язані із штрафними санкціями та стосуються, у тому числі, значних коштів як суб'єктів господарювання, зареєстрованих в Україні, так і за її межами, тому виключення колегіального розгляду знизить ефективність розгляду справи та обґрунтованість прийняття рішень.

Пропозиції проекту про те, що клопотання про вжиття заходів забезпечення виконання рішень про накладення штрафу у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції подається в письмовій формі та підписується уповноваженим законом представником заявника (ч. 2 нової ст. 146-3 ГПК), не узгоджується із загальними положеннями ГПК, якими передбачається можливість подання документів до суду в паперовій або електронній формі (ст. 6 ГПК).

Отже, аналіз пропозицій проекту реєстр. № 12440 від 26.01.2025 приводить до таких висновків: зміни до ГПК здебільшого дублюють положення, які вже містяться в чинній редакції Кодексу, що ставить під сумнів доцільність їх запровадження; виділення окремого виду провадження для справ за клопотаннями АМКУ не відповідає логіці структури ГПК; частина новел не узгоджується з чинними положеннями ГПК (зокрема щодо складу суду, процесуальних строків, електронної форми подання документів і порядку розподілу судових витрат).

Певні дискусії викликають пропозиції проекту визначені у п. 18 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Антимонопольний комітет України», зокрема у них пропонується АМКУ надати повноваження «викликати для надання усних або письмових пояснень у зв'язку з виконанням завдань, покладених на Антимонопольний комітет України законодавством про захист економічної конкуренції, керівників, посадових осіб, працівників, представників суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, інших юридичних осіб, їх структурних підрозділів, філій, представництв, та будь-яких інших фізичних осіб, які можуть володіти інформацією чи документами, що можуть бути доказами порушення законодавства про захист економічної конкуренції». Однак, згідно із ст. 8 Директиви (ЄС) 2019/1 «Держави-члени забезпечують, щоб національні адміністративні органи з питань конкуренції могли вимагати від підприємств та об'єднань підприємств надання всієї необхідної інформації для застосування статей 101 та 102 ДФЄС протягом визначеного та розумного терміну. Такі запити на інформацію повинні бути пропорційними та не змушувати адресатів запитів визнавати порушення статей 101 та 102 ДФЄС. Зобов'язання надавати всю необхідну інформацію поширюється на інформацію, доступну таким підприємствам або об'єднанням підприємств. Національні органи з питань конкуренції також мають право вимагати від будь-яких інших фізичних або юридичних осіб надання інформації, яка може бути доречною для застосування статей 101 та 102 ДФЄС, протягом визначеного та розумного терміну» [4]. Отже, ця пропозиція проекту є важливою та актуальною в аспекті євроінтеграційного процесу, водночас слід встановити відповідні обмеження повноважень АМКУ (зокрема, щодо визначення терміну надання всієї необхідної інформації, обсягу запиту на інформацію), адже за пропонованого законодавчого закріплення виникне можливість для зловживань з боку посадових осіб АМКУ щодо виклику для надання пояснень непричетних до справи осіб.

Також у проекті реєстр. № 12440 від 26.01.2025 пропонується внесення змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції» (далі – Закон). Зокрема, цей Закон доповнюється: поведінковими засобами захисту конкуренції (поведінкові зобов'язання) – матеріально-правові заходи за допомогою яких здійснюється вплив на суб'єкта господарювання, об'єднання, органу влади, органу місцевого самоврядування, органу адміністративно-господарського управління та контролю, з метою зміни їх поведінки, яка впливає або може впливати на конкуренцію, інтереси інших

суб'єктів господарювання чи споживачів на ринку товару (зобов'язання органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю прийняти рішення, скасувати або змінити прийняте рішення чи розірвати угоду); структурними засобами захисту конкуренції (структурні зобов'язання) – матеріально-правові заходи, що передбачають реорганізацію (злиття, приєднання, поділ, перетворення, виділ) відчуження частини активів (майна), корпоративних прав у тому числі примусовий поділ. Закріплення цих засобів захисту конкуренції є необхідним в аспекті євроінтеграційного вектору та сприятиме ефективній діяльності АМКУ. Крім того, практика їх застосування у країнах ЄС досить розроблена.

Водночас, слід вказати і на певні вади положень пов'язаних із новими засобами захисту. Зокрема, у п. 21 ч. 1 ст. 7, п. 9-2 ч. 1, п. 9-2 ч. 2 ст. 14 цього Закону визначено повноваження АМКУ, адміністративних колегій АМКУ та адміністративних колегій територіального відділення АМКУ щодо запровадження для органів державної влади, місцевого самоврядування, адміністративно-господарського управління та контролю обов'язкових для виконання поведінкових засобів захисту конкуренції. Одним із таких заходів є *зобов'язання органів влади щодо ухвалення, скасування або зміни рішень органів влади, а також розірвання угод* (новела ч. 1 ст. 1 Закону). Однак за такої пропозиції створюється конкуренція повноважень між відповідними органами державної влади. Пропоноване положення також призведе до ігнорування судової влади та дестабілізації побудови системи розподілу влад. Крім того, слід констатувати надмірне втручання АМКУ у діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування та їх незалежність. Слід звернути увагу, що галузевим законодавством чітко встановлені обмеження щодо втручання у сферу регулювання. Наприклад, згідно з ч. 3 ст. 3 Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків», «втручання органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб у реалізацію повноважень Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку не допускається, за винятком випадків, визначених Конституцією та цим законом».

З цього приводу слід зауважити, що п. 14 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» встановлено, що АМКУ має право надавати обов'язкові для розгляду рекомендації органам влади, місцевого самоврядування та адміністративно-господарського управління щодо припинення дій або бездіяльності, які можуть містити ознаки порушення законодавства про захист конкуренції, а також усунення їхніх причин і умов.

В цілому проект реєстр. № 12440 від 26.01.2025 містить пропозиції, які можуть бути підтримані після ретельного доопрацювання. Однак внесення змін до ГПК викликає дискусію з огляду на те, що пропоновані положення здебільшого дублюють приписи, які вже містяться в чинній редакції ГПК та не відповідають логіці його структури. Запропоновані у законопроекті повноваження АМКУ щодо виклику осіб для надання пояснень є актуальними з огляду на євроінтеграційний курс, проте потребують чіткого нормативного обмеження (встановлення термінів, обсягу подання інформації та гарантій недопущення зловживань з боку посадових осіб АМКУ). Запровадження поведінкових та структурних засобів захисту конкуренції відповідає практиці ЄС і може підвищити ефективність діяльності АМКУ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Полухович В. Нові законодавчі ініціативи з удосконалення законодавства про захист економічної конкуренції. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 5. С. 34–39.

2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Антимонопольного комітету України». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/82b2150b-726f-410a-b1ee-e95207ccc55b](https://itd.rada.gov.ua/82b2150b-726f-410a-b1ee-e95207ccc55b) (дата звернення 19.05.2025).

3. Гончаренко О. Роль адвокатування конкуренції в економічній політиці держави. Право України. 2021. № 11. С. 80–92.

4. Директива (ЄС) 2019/1 Європейського Парламенту та Ради від 11 грудня 2018 року про надання повноважень органам з питань конкуренції держав-членів бути більш ефективними правозастосувачами та забезпечувати належне функціонування внутрішнього ринку URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1/oj/eng> (дата звернення 19.05.2025).

Демідова П. В.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У СПРОЩЕНОМУ ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

Адаптуючи національне законодавство до європейських умов та стандартів, спостерігаються тенденційні зміни, направлені на посилення найважливіших конвенційних та конституційних гарантій забезпечення та захисту прав, свобод людини, одним з яких є закріплення права на судовий захист, що досягається шляхом надання кожному права на справедливий, публічний розгляд його

справи незалежним, безстороннім судом упродовж розумного строку.

Слід погодилися з Ю. Тоботою, що за існуючою у літературі думкою, справедливим буде розгляд справи у суді, який побудовано на принципах рівноправності сторін; змагальності; публічності здійснення правосуддя; незалежності та неупередженості суду; ефективної участі сторін у розгляді справи; дотримання права на захист; розумного строку розгляду справи [1].

Розумність строку передбачає достатній та необхідно допустимий час для вчинення процесуальної дії. Тривалість такого строку залежить від складності справи, її обставин, поведінки сторін, обсягів і характеру доказів у справі, тощо. Ці вихідні критерії стали фундаментальними для запровадження самостійних судових процедур, які відрізняються процесуальною складністю та тривалістю провадження.

В цьому зв'язку, на рівні національного процесуального законодавства були розмежовані за формою судові провадження та встановлені максимальні строки розгляду справ у суді в залежності від особливостей (складності) справ та застосованої судом процедури.

Приймаючи за основу досвід європейських держав та законодавство Європейського Союзу, у жовтні 2017 року в новій редакції були викладені Господарський процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, кодекс адміністративного судочинства України (Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 3.10.2017 [2]).

У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» представник суб'єкта законодавчої ініціативи, обґрунтовуючи доцільність запровадження спрощених процедур та прискорення розгляду нескладних та менш значних справ, послався на положення Рекомендацій № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя, відповідно до яких запропоновано запровадити конкретні правила, які прискорюватимуть розв'язання спорів, зокрема у справах, що стосуються незаперечного права та у випадках подання позову на невеликі суми [3].

У свою чергу, рекомендуючи урядам держав-членів Європейського Союзу

вживати чи посилювати заходи, які вважаються необхідними для вдосконалення цивільного процесу, керуючись принципами, викладеними в Додатку до Рекомендацій № R (84) 5, Комітет Міністрів Ради Європи запропонував застосовувати серед іншого такі заходи як: спрощені методи започаткування судового провадження для позовів на невеликі суми; відмова від проведення судових засідань; наділення суду, принаймні в першій інстанції, повноваженнями обирати, з огляду на характер справи і за винятком випадків, передбачених законом, письмову або усну форми провадження [4].

Як свідчить порівняльний аналіз європейського та національного законодавства, за основу при запровадженні нових інституцій у процесуальному праві, при розробленні нових редакцій процесуальних кодексів був взятий, у тому числі, Регламент (ЄС) № 861/2007 Європейського Парламенту та Рада Європейського Союзу від 11.07.2007 року, що встановлює Європейську процедуру розгляду дрібних позовів [5].

Вартісний показник позову, щодо якого запроваджені спрощені процедури у європейському законодавстві, став головним критерієм віднесення таких справ до категорії, в якій застосовується спрощена судова процедура у національному законодавстві.

Запропонована Регламентом максимальна спрощеність судових процедур, скорочений термін судового розгляду, пріоритет письмового провадження без усного слухання, допустимість захисту власних інтересів без представництва адвоката та без допиту свідків, знайшли відображення у національному законодавстві.

Проте, застосування таких процесуальних переваг, з однієї сторони, але в свою чергу і обмежень, з іншої сторони, беззаперечно потягнуло за собою встановлення меж у застосуванні спрощених процедур до спорів, які формально підходять під показники дрібності, проте, виходячи зі своєї суті, потребують забезпечення повного судового процесу. У цьому зв'язку законодавець врахував встановлені Регламентом обмеження, щодо застосування спрощених процедур для окремих видів спорів, тих, що стосуються справ про встановлення статусу або дієздатності фізичних осіб; майнових прав, що виникають із шлюбних відносин, аліментних зобов'язань, заповітів та спадкування; банкрутства, процедур, пов'язаних з ліквідацією неплатоспроможних компаній; трудового права; соціальної безпеки; оренди нерухомого майна, за винятком позовів про грошові вимоги; порушення приватного життя та інших особистих прав.

Перелік цих обмежень в національному законодавстві декілька

розширений. Наприклад, запроваджуючи спрощену процедуру для розгляду малозначних справ у спорах, вирішення яких віднесено до юрисдикції господарських судів, законодавець встановив заборону щодо розгляду в спрощеній процедурі спорів, які виникають з корпоративних відносин та корпоративних прав; у спорах щодо захисту прав інтелектуальної власності, крім справ про стягнення грошової суми, розмір якої не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; у спорах, що виникають з відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, обмеженням монополізму в господарській діяльності, захистом від недобросовісної конкуренції; у спорах між юридичною особою та її посадовою особою про відшкодування збитків, заподіяних такою посадовою особою юридичній особі її діями (бездіяльністю); у спорах щодо приватизації державного чи комунального майна; в яких ціна позову перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб та інших вимог, об'єднаних з вимогами у спорах, вказаних вище (ст. 247 Господарського процесуального кодексу України).

Отже, дотримуючись принципів та настанов, закладених у європейському законодавстві відносно забезпечення права на справедливий суд, національне господарське процесуальне законодавство відійшло від універсального для всіх випадків підходу при розгляді спорів в суді та запровадило окремі форми судочинства у вигляді загального позовного провадження, спрощеного позовного провадження та наказного провадження, в залежності від загальних критеріїв малозначності справ та характеру спірних відносин, які в національному законодавстві розглядаються як особливі.

Досліджуючи проблеми застосування спрощеного позовного провадження в господарському процесі, варто звернути увагу, що правомірність, доцільність застосування спрощених процедур неможливо розглядати окремо від вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, адже спрощені процедури крім переваг передбачають деякі обмеження, які стосуються відхилення від принципу публічності розгляду справи (слухання без виклику сторін, без проведення судових засідань, без допиту свідків та заслуховування сторін), запровадженому Конвенцією.

В процесуальному законодавстві України визначено, що суд розглядає справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи за наявними у справі матеріалами, за відсутності

клопотання будь-якої із сторін про інше. За клопотанням однієї із сторін або з власної ініціативи суду, розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін (ст.252 Господарського процесуального кодексу України). Суд може відмовити в задоволенні клопотання сторони про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін, якщо предметом позову є стягнення грошової суми, розмір якої не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб та характер спірних правовідносин і предмет доказування у справі не вимагають проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного та всебічного встановлення обставин справи.

Дослідження питання уникнення порушень прав сторони на публічний розгляд її справи у спрощеній процедурі знайшло своє відображення у Рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Пьонкя проти Естонії» від 08.02.2017 року. Заявник у цій справі скаржився, відповідно до статті 6 § 1 Конвенції, на те, що він не отримав справедливого цивільного судочинства через відсутність усного слухання. Європейський суд з прав людини в межах скарги, поданої заявником, дослідив ймовірне порушення статті 6 § 1 Конвенції у національному цивільному провадженні, яке проводилося відповідно до правил розгляду дрібних позовів. Суд визнав, що держави-члени можуть вважати корисним запровадити спрощену цивільну процедуру для розгляду дрібних позовів. Така спрощена процедура може бути в інтересах сторін, оскільки вона полегшує доступ до правосуддя, зменшує витрати, пов'язані з провадженням та прискорює вирішення спорів. Суд визнав, що держави-члени можуть вирішити, що така спрощена цивільна процедура зазвичай повинна проводитися шляхом письмового провадження – якщо суд не вважає усне слухання необхідним або сторона не вимагає цього – і що суд може відмовити в такому проханні. Така спрощена цивільна процедура розгляду дрібних позовів повинна відповідати принципам справедливого судового розгляду, гарантованим у статті 6 § 1 Конвенції. Тому, національні положення та їх застосування в національних судах повинні забезпечувати повагу до права на справедливий судовий розгляд, зокрема під час вирішення питання про необхідність усного слухання, про засоби отримання доказів та про обсяг, в якому докази мають бути отримані . У цьому контексті Суд нагадав про зобов'язання, згідно зі статтею 6 Конвенції, для національних судів наводити обґрунтування не лише рішень, а й важливих процесуальних рішень, прийнятих під час провадження [6].

Отже, вирішуючи клопотання сторін про розгляд справ в спрощеному

позовному провадженні з викликом сторін, суд повинен надати оцінку всім доводам, викладеним в клопотанні та бути переконливим при відмові в задоволенні такого клопотання, адже мова йде про усунення у сторін будь-якого сумніву в тому, що справа розглянута на підставі матеріалів, які є достатніми для того, щоб стверджувати, що право на справедливий суд та право бути почутим не було порушено.

Запровадження спрощеної процедури позовного провадження у національному законодавстві входить до дискреційних повноважень суду при відкритті провадження у справі. При цьому, позивач та відповідач наділені правом клопотати про розгляд справи в загальному позовному провадженні із застосуванням загальних процедур, які розширюють права та можливості у поданні доказів (ст. 250 Господарського процесуального кодексу України). Суд розглядаючи такі клопотання може задовольнити та перейти до розгляду справи в порядку загального позовного провадження, або відмовити в задоволенні такого клопотання.

Слід зауважити, що обираючи спрощену судову процедуру, суди не повинні допустити порушення ст. 6 Конвенції, у зв'язку з чим не мають виходити лише з формальної відповідності справи критеріям, за якими справу можна віднести до дрібної (малозначної).

У цьому зв'язку, цікавою з точки зору правозастосовної практики є справа № 910/74/19 за позовом Волицької сільської ради Мостиського району Львівської області до Приватного акціонерного товариства "Компанія "Райз" про визнання укладеним договору про пайову участь замовника (відповідача) у розвитку та створенні інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури сіл Волиця та Тщенець. Зі змісту договору на відповідача покладається обов'язок пайової участі в розмірі 7 207 449, 70 грн.

Місцевий господарський суд, залишивши без розгляду клопотання відповідача про розгляд справи в порядку загального позовного провадження, розглянув справу за правилами спрощеного позовного провадження з повідомленням сторін, виходячи з того, що спір у цій справі виник щодо визнання договору укладеним, тому дана справа не віднесена до переліку справ, які підлягають розгляду виключно в порядку загального позовного провадження.

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у Постанові від 26.09.2019 по зазначеній справі визначив, що на суд покладений обов'язок, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, сприяти учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених

господарським процесуальним законодавством, забезпечуючи змагальність процесу, оскільки протилежне матиме наслідком порушення гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод права на справедливий суд.

Залишення без розгляду клопотання відповідача про перехід до розгляду справи в загальному позовному провадженні Верховний Суд визнав порушенням ст. 250 Господарського процесуального кодексу України та порушенням принципу рівності сторін та можливості бути почутими. При цьому, Верховний Суд застосував низку рішень Європейського суду з прав людини, в яких останній визначив, що ключовим для концепції справедливого розгляду справи є те, щоб скаржник не був позбавлений можливості ефективно представляти свою справу в суді та мав змогу нарівні із протилежною стороною користуватися правами, передбаченими принципом рівності сторін (рішення «Мала проти України» у справі від 03.07.2014, рішення у справі «Стіл та Морріс проти Сполученого Королівства», рішення від 26.05.2009 у справі «Бацаніна проти Росії», рішення у справах «Проніна проти України» від 18.07.2006 та «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04.2011).

Верховний Суд дійшов висновку, що прийнявши з власної ініціативи рішення про розгляд спору у справі № 910/74/19 про визнання договору укладеним за правилами спрощеного позовного провадження з посиланням на відсутність даної категорії справ в переліку запроваджені до Господарським процесуальним кодексом, за умов наявності не розглянутого клопотання відповідача про перехід до загального позовного провадження, не забезпечив відповідачу можливості «бути почутим» під час розгляду судом його справи та не дотримався "справедливого балансу між сторонами" даного спору, зважаючи на те, що місцевим судом не було дано будь якої оцінки доводам відповідача та не дано оцінки тому, що обсяг зобов'язань, які виникають з договору, який позивач просить визнати укладеним, перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [7].

У відповідності до вимог ст. 277 Господарського процесуального кодексу України порушення норм процесуального права є обов'язковою підставою для скасування рішення суду першої інстанції та ухвалення нового рішення, якщо суд розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу, яка підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження. Такі законодавчі засоби контролю за забезпеченням права сторін на справедливий розгляд справи, покладають на суди обов'язок

ретельного дослідження обставин, за яких справа може бути розглянута у спрощеній процедурі, слухняного відношення до позицій сторін в питанні обрання форми провадження та дотримання балансу між інтересами позивача та відповідача, в умовах переваг та обмежень спрощених судових процедур.

Отже, застосовуючи нові спрощені процесуальні процедури, повинен бути дотриманий баланс між прагненням прискорити та спростити судове провадження по справах, які носять нескладний, дрібний характер та уникненням можливого порушення вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в частині забезпечення публічного, справедливого розгляду справи судом із забезпеченням реалізації принципів рівності сторін та правом бути почутими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тобота Ю. А. Поняття та критерії "справедливого судового розгляду" у рішеннях європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2013. № 1086, Вип. 2. С. 65–68.

2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України № 2147-VIII від 03.10.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>.

3. Пояснювальна записка до проекту Закону України "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів" від 23.07.2017. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6232&skl=9.

4. Рекомендації № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 367 засіданні заступників міністрів 28 лютого 1984 року. URL: <https://vkksu.gov.ua/page/rekomendaciyi-ta-rezolyuciyi-komitetu-ministriv-rady-yevropy>.

5. Регламент (ЄС) № 861/2007 Європейського Парламенту та Рада Європейського Союзу від 11.07.2007 року, що встановлює Європейську процедуру розгляду дрібних позовів. Regulation (EC) No 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32007R0861>.

6. Рішення Європейського Суду з прав людини від 8.02.2017 по справі Пьонкя проти Естонії (CASE OF PÕNKÄ v. ESTONIA (Application no. 64160/11) URL:[https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22itemid%22:\[%22001-168375%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng/#{%22itemid%22:[%22001-168375%22]})).

7. Постанова Верховного суду від 26 вересня 2019 року по справі № 910/74/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85211409>.

Заїка Ю. О.

ПРАВОВА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК ПЕРЕШКОДА ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

Появу правової категорії «правова визначеність» традиційно пов'язують із прийняттям Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (4 листопада 1950 р.), хоча у міжнародному акті вона безпосередньо не згадується. Водночас, у ч. 1 ст. 6 Конвенції зазначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру [2].

Якщо розглядати правову визначеність як принцип, тобто як норму, що має більш загальну юридичну природу [4, с. 29], то цей принцип виступає необхідною передумовою і засобом здійснення загальноправового принципу верховенства права.

У Рішенні Конституційного Суду України від 28 червня 2010 р. у п. 3 мотивувальної частини прямо зазначено, що одним з елементів верховенства права є принцип правової визначеності, в якому стверджується, що обмеження основних прав людини і громадянина та втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями [6].

Огляд рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) дозволяє зробити висновок, що під правовою визначеністю розуміється: а) передбачуваність правового регулювання; б) чіткість формулювання законів і доступність для розуміння правових норм пересічним громадянином; в) стабільність правовідносин, які регулюються і остаточність судових рішень, що виключає їх безпідставний перегляд.

Водночас аналіз рішень Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України, Верховного Суду та інших інституцій дає підстави окремим науковцям стверджувати про відсутність термінологічної одноставності, а саме: принцип правової визначеності, принцип юридичної

визначеності, принцип правової певності, законність, правова визначеність, юридична визначеність тощо. А для розуміння принципу правової визначеності використовуються слова синоніми, оціночні поняття (точність, ясність, зрозумілість, чіткість та ін.), які самі потребують роз'яснення [3, с. 25].

Важливою складовою юридичної визначеності вважається можливість ознайомитися з вимогами нормативно-правових актів, зрозуміти їх сутність і зміст, орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовуватиметься в певних обставинах, та мати чітке уявлення щодо настання конкретних юридичних наслідків [9, с. 91].

Так у рішенні по справі «Санді Таймс проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ акцентував увагу на правовій визначеності норм національного законодавства, зазначивши, що нормативно-правовий акт повинен бути доступним громадянину як орієнтир правової поведінки і її наслідків, достатнім за тих правових норм, що застосовуються у конкретній справі. Норма не може вважатися законом, якщо вона не сформульована з необхідною точністю [10]. Мова закону повинна бути зрозумілою не тільки фахівцям, а і будь-якій особі, яка потрапляє в коло правового регулювання і має змогу об'єктивно оцінити інформацію правового характеру, яка дозволяє здійснювати законні суб'єктивні права і захищати їх.

Звичайно, що цивільно-правові норми, які виступають як оціночні в якості прийому законодавчої техніки мають і певні переваги, оскільки дозволяють враховувати динаміку змін суспільних відносин та перспективи правового регулювання на майбутнє. Для правового регламентування суспільних відносин характерна властивість суворої формальної визначеності. Проте незважаючи на прагнення законодавця уникати оціночних понять, навіть найдосконаліше законодавство об'єктивно не має можливості врахувати різноманітність суспільних відносин, які потребують правового регулювання.

У рішенні ЄСПЛ по справі Веренцов проти України» суд визнав, що як би чітко не було положення сформульоване, у будь-якій галузі права, існуватиме неминучий елемент судового тлумачення. Завжди існуватиме потреба у роз'ясненні нечітких норм або тих, що потребують пристосування до обставин, що змінюються [11].

Необхідність суддівського розсуду зумовлена об'єктивними потребами теорії і практики. Застосування правових норм, їх тлумачення, вирішення правових колізій, визначення оптимального співвідношення між приватними і публічними інтересами неможливо без суддівського розсуду.

Під суддівським розсудом традиційно розуміють можливість прийняття

суддею одного із декількох можливих рішень при розгляді конкретної справи. Суддівський розсуд як правова категорія забезпечується гарантіями незалежності суду, а формується обставинами конкретної справи, життєвим і практичним досвідом судді, його моральними і етичними принципами. Суддівський розсуд можливий лише у тому у випадку, коли відсутня імперативна норма закону [1, с. 19].

Суддівський розсуд набуває особливого значення при розгляді справ щодо захисту права власності. Статті 388–390 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) містять положення, які передбачають настання певних правових наслідків залежно від того, чи є незаконний набувач майна добросовісним чи недобросовісним.

Вирішуючи питання про добросовісність чи недобросовісність набувача, суд повинен врахувати конкретні обставини, за яких відбувалося укладання правочину: місце, час, предмет, ціна та інші умови [8, с. 351].

У березні 2025 р. у вітчизняному інституті права власності відбулися істотні зміни, зокрема, ч. 1 ст. 388 ЦК України була доповнено пунктом 3: «Держава, територіальна громада, крім випадків, передбачених частиною другою цієї статті, також не може витребувати майно від добросовісного набувача на свою користь, якщо:

- 1) з моменту реєстрації у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно права власності першого набувача на нерухоме майно, передане такому набувачеві з державної або комунальної власності у приватну власність, незалежно від виду такого майна, минуло більше десяти років;

- 2) з дати передачі першому набувачеві з державної або комунальної власності у приватну власність нерухомого майна, щодо якого на момент такої передачі законодавством не була встановлена необхідність державної реєстрації правочину або реєстрації права власності, минуло більше десяти років.

Важливим є і доповнення ст. 391 ЦК України частиною другою, що це правило поширюється і на випадки, якщо орган державної влади або орган місцевого самоврядування не мав відповідних повноважень, проте вчинив будь-які дії, спрямовані на відчуження майна, в результаті яких набувачем такого майна став суб'єкт права приватної власності [5].

Такі зміни зумовили необхідність особливої уваги до розуміння поняття «добросовісний володілець». Якщо при розгляді справ на так званому, «побутовому рівні» з'ясування добросовісності покупця краденого автомобіля у комісійному магазині, чи корови на базарі, особливих труднощів в судовій практиці не становило, то новітні складові цього

інституту (придбання державного майна як правило, нерухомого і значної цінності, або ж яке становить об'єкт культурної чи історичної спадщини, або ж з іншим особливим правовим режимом, у особи, яка не мала права його відчужувати), спричиняють потребу з'ясування критеріїв поняття «добросовісність набувача» і на доктринальному, і на законодавчому рівні.

Прагнення забезпечити в межах правового поля максимально повний захист прав і інтересів особи, публічний інтерес завжди було і є рушійною силою нормотворчості [7, с. 209].

Законодавець за наявності оціночних понять повинен не лише надати суддям право вирішувати справу на «суддівський розсуд», а і визначити напрямки, істотні орієнтири, встановити межі такого розсуду, оскільки по суті законодавче регулювання спірних правовідносин замінюється індивідуальним праворегулюванням в особі конкретного судді, що підвищує ризик порушення прав суб'єктів цивільних правовідносин.

Певні гарантії належного правового регулювання, здійснення і захисту прав містять цивілістичні презумпції, які повинні застосовуватися судом у таких випадках, зокрема, з процесуальним покладанням тягаря доказування на одну із сторін. Так при відчуженні державного майна будь-яким способом (шляхом купівлі-продажу, орендою з право викупу, приватизацією, стягненням на заставу, безоплатної передачі тощо), при виникненні спору набувач повинен довести, що ним виконані всі встановлені законодавчі вимоги, пов'язані із укладанням і виконанням угоди. Тобто, набувач державного майна повинен довести, що при тій мірі дбайливості та обачності, яка від нього вимагалася за характером укладеного договору та умовами обороту, він, залучивши фахівців, вчинив всі необхідні дії (перевірив правомочність контрагента, з'ясував правовий режим майна, яке ним набувається, впевнився про відповідність вимогам законодавства процедури відчуження майна тощо).

У ст. 388 ЦК України наведені лише основні ознаки поняття добросовісного набувача: «набувач не знав і не міг знати», що робить наведену конструкцію виключно оціночною.

З урахуванням особливостей набутого об'єкту, визначеної законодавцем спеціальної процедури зміни власника, необхідності захисту публічних інтересів, є підстави вважати, що наявність у діях набувача як грубої необережності, так і простої необачності, виключають визнання його добросовісним. Володіння майном як своїм власним протягом тривалого часу не повинно розглядатися як критерій добросовісності набувача.

Набувач повинен вважатися недобросовісним і у випадку його

необізнаності, яка стала результатом неналежної оцінки обставин, що не могло бути при дбайливій та обачній поведінці, яка вимагається при укладанні саме такої категорії правочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заїка Ю. О. Суддівський розсуд як складова справедливості судового рішення у спрощеному провадженні. Новели цивільного процесуального законодавства: спрощені провадження : матеріали наук. - практ. конф. (м. Одеса, 5 травня 2025 р.) / упоряд.: Н. Ю. Голубєва, І. А. Яніцька, О. В. Сатановська ; за заг. ред. Н. Ю. Голубєвої ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Юрид. літ-ра, 2025. С. 17–20.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). Ратифіковано Україною 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Луць Л. А. Принцип правової визначеності: сучасний стан та перспективи. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 8. С. 21–27.
4. Модельні правила речового права / за ред. професора Р. А. Майданика. Тернопіль: Підручники і посібники, 2025. 304 с.
5. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача. Закон України від 12 березня 2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4292-20#Text>
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/613>.
7. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Т. IV: Від ідеї до реалізації : монографія. Одеса: Фенікс, 2021. 632 с.
8. Цивільне право України. Загальна частина. Загальні положення. Особисті немайнові права фізичної особи. Право власності та інші речові права. Спадкове право. Право інтелектуальної власності. Загальні положення про зобов'язання і договори. / За ред. професорів І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. К. : Алерта, 2014. 510 с.
9. Чеханюк Л. Принцип верховенства права та правова визначеність: співвідношення й окремі аспекти. Філософські та методологічні проблеми права. 2025. № 1 (29). С. 85–95.
10. Case of the Sunday Times v. United Kingdom. (Application no. 6538/74). European Journal of Law and Political Science.

URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57584%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57584%22]})

11. Case of Vyrentsov v. Ukraine. (Application no. 20372/11). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-118393%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-118393%22]})

Запорожченко А. В.
ФОРМУВАННЯ КЕРІВНИХ ОРГАНІВ
МІЖНАРОДНИХ КОМЕРЦІЙНИХ АРБІТРАЖІВ:
НАРИСИ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

30 квітня 2025 року Верховна Рада України прийняла за основу проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» щодо розширення компетенції міжнародного арбітражу» від 21.10.2024 (реєстр. № 12141). Як зазначено у пояснювальній записці законопроекту: «Метою прийняття законопроекту є розширення компетенції міжнародного комерційного арбітражу, наближення України до світових стандартів арбітражного розгляду, покращення стану правової системи нашої держави як юрисдикції, «дружньої» до арбітражу, а також розвиток України як місця інвестиційного арбітражу» [1]. Варто також звернути увагу, що передбачаються запропоновані законопроектом зміни до Положення про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України (ІСАС), відтак виникає необхідність дослідження можливої зміни способу утворення керівного органу ІСАС – Президії.

Як зазначає Г. А. Цірат, «кожен постійно діючий арбітражний інститут має певну організаційну структуру та перелік органів, які, згідно з нормами регламенту цього інституту, мають компетенцію (повноваження) здійснювати ті чи інші процесуальні дії задля забезпечення арбітражних процесів, які відбуваються за правилами цього регламенту». Вказується що такі дії, у їх сукупності, іменують «адміністрування арбітражного процесу». Такі органи можуть виконувати адміністративні функції, а також функції, пов'язані з організацією та сприянням арбітражному розгляду справи [2, с. 214–215].

Керівні органи арбітражних інституцій включають в себе різні структури, залежно від типу арбітражу. Загалом, це можуть бути: Рада арбітрів, Президія, Правління, Виконавчий комітет, Секретаріат тощо.

Після проведеного аналізу значної кількості регламентів арбітражних інституцій можливо віднайти три способи формування Президії (Правління, Ради тощо):

Перший – членів Президії призначає керівний орган установи чи організації при якій діє арбітражна інституція. Зокрема:

Арбітражний регламент Арбітражного інституту Стокгольмської Торгової Палати (SCC) 2023 року, в статті 4 «Призначення членів Правління», встановлює таке: «Рада директорів Стокгольмської торговельної палати («Рада директорів») призначає Правління. ...» [3].

Регламент Віденського Віденський міжнародний арбітражного центру (VIAC) з арбітражу та медіації 2021 3-я редакція (січень 2025 р.), у статті 2(1): «Правління VIAC складається щонайменше з п'яти членів. Члени Правління призначаються на строк до п'яти років Розширеним Президіумом Федеральної економічної палати Австрії за рекомендацією Президента VIAC. ...» [4].

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Статуту Арбітражного суду при Польській торговій палаті, «члени Арбітражної ради разом з Головою Арбітражної ради призначаються Президією ПТП за поданням Голови ПТП на спільний строк чотири роки, що обчислюється в календарних роках, незалежно від дати призначення окремих членів Арбітражної ради. Строк повноважень Арбітражної ради починається з 1 січня» [5].

Регламент про організацію та діяльність Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті Румунії у статті 6(1) «Арбітражний суд очолює Правління, до складу якого входять президент, віце-президент та 5 членів. Голова Арбітражного суду затверджується Правлінням Торгово-промислової палати Румунії за поданням президента Торгово-промислової палати Румунії з числа арбітрів, зареєстрованих у списку, на 5-річний термін, який може бути продовжений» [6].

Статут Арбітражного центру при Торгово-промисловій палаті Сантьяго (CAM SANTIAGO) (*Estatutos Centro de arbitraje y mediacion de la CAMARA de comercio de Santiago-asociacion GREMIAL*) у статті 3 встановлює, що «Рада є керівним органом Центру і відповідає за виконання всіх функцій, передбачених цим Статутом. Рада складається з п'ятнадцяти членів, які призначаються Радою директорів Торгово-промислової палати Сантьяго, яка при висуванні кандидатур враховує необхідність досягнення найбільшого представництва різних видів економічної діяльності в країні та правової сфери, пов'язаної з арбітражною інституцією». Варто також зазначити, що «Після закінчення терміну повноважень Президента він/вона стає членом Ради як колишній Президент з правом дорадчого голосу» [7].

Статут Арбітражного суду при ТПП Болгарії у статті 4(1) встановлює, що «До складу Президії Арбітражного суду входять: Голова, до трьох віце-президентів та до чотирьох членів. Вони обираються на п'ятирічний термін Правлінням Болгарської торгово-промислової палати. Правління має право здійснювати заміни

у складі Президії протягом зазначеного терміну повноважень» [8].

Аналогічно обираються члени Ради Арбітражного суду ТПП Естонії (§ 2 (1) Регламенту) [9], Ради Арбітражного інституту ТПП Фінляндії (стаття 2.2 Регламенту) [10], Люблінського арбітражного центру ТПП Словенії (ст. 4 Регламенту) [11], Арбітражного суду Економічної палати Чеської Республіки та Аграрної палати Чеської Республіки (ст. III (1) Статуту) [12],

Цікавим є обрання Ради Арбітражного суду при ТПП Латвії, де відповідно до ст. 5 Додатку II Регламенту, шляхом певного розділення повноважень керівних органів ТПП: «Арбітражна рада складається з семи членів, які обираються призначається на три роки Радою Торгово-промислової палати Латвії. Чотири кандидати в члени Арбітражної ради висуваються Радою Торгово-промислової палати Латвії, три – Правлінням Торгово-промислової палати Латвії» [13].

Другий – шляхом призначення членів Президії керівним органом самої арбітражної установи, особливо у разі відокремленості такої установи, організації як самостійної юридичної особи. Як-от:

Згідно статті 4(1) Додатку 2 Регламенту Стамбульського арбітражного центру про структуру та порядок функціонування арбітражної ради та секретаріату: «Правління складається з п'яти членів. До складу Ради входять: Голова Виконавчої ради та Генеральний секретар Центру, а також три члени, які обираються Виконавчою радою з числа юристів-практиків з досвідом роботи не менше 10 років» [14].

Лондонський міжнародний арбітражний суд (LCIA) не розкриває процедури обрання, проте на сайті суду є інформація про таке: «Лондонський міжнародний комерційний арбітражний суд має трирівневу структуру, що складається з Товариства, Арбітражного суду та Секретаріату.

Генеральний директор LCIA виконує роль головного виконавчого директора, несе повсякденну відповідальність за ведення бізнесу LCIA та є основною контактною особою між установою та її Правлінням і Судом.

LCIA є неприбутковою компанією з обмеженою відповідальністю. Правління LCIA, до складу якого входять переважно відомі лондонські юристи-арбітри, займається переважно питаннями функціонування та розвитку діяльності LCIA, а також дотриманням вимог чинного законодавства про компанії.

Правління не відіграє активної ролі в адмініструванні справ, хоча воно підтримує тісний зв'язок з адміністративною функцією LCIA, особливо через Арбітражний суд, членів якого воно призначає ...» [15].

Додаток I Внутрішнього регламенту Арбітражного центру Мексики у

статті 1(2) визначає, що «Генеральна рада складається з кількості членів, визначеної Зборами акціонерів АЦМ, і їй допомагає Генеральний секретар, а в разі його відсутності – Заступник Генерального секретаря, який призначається Радою директорів АЦМ» [16].

Третій – нетипові способи призначення Президії. Або ж відсутність президії (ради, правління тощо).

Так, Гонконгський міжнародний арбітражний центр (HKIAC) з метою обрання членів Ради HKIAC утворює Номінаційний комітет (*Nominations Committee*), роль якого, згідно інформації з сайту Центру, «полягає у визначенні, перевірці та рекомендації нових членів Ради HKIAC. Номінаційний комітет уповноважений підвищувати прозорість, різноманітність та інклюзивність Ради HKIAC. До складу Комітету з призначень входять особи з наступними характеристиками:

- Колишній член Ради або Голова HKIAC у відставці;
- Видатний член юридичної та/або арбітражної спільноти Гонконгу;
- Відомий член міжнародної арбітражної спільноти;
- Особа з високим авторитетом у місцевій або міжнародній юридичній, арбітражній або бізнес-спільноті; та,
- Діючий Голова (чинні Голови) HKIAC» [17].

Міжнародний комерційний арбітражний суд при ТПП Республіки Молдова не містить у своїй структури Президії, відповідно до ст. 1 Статуту MKAC при ТПП Республіки Молдова, «у межах Арбітражного суду діють Загальні збори арбітрів, включених до Списку арбітрів, голова та заступники голови Арбітражного суду, а також секретаріат Арбітражного суду».

Згідно з статтею 6 Сукупність арбітрів, включених до Списку арбітрів, становить загальні збори арбітрів Арбітражного суду, які проводяться не менше одного разу на рік (ч. 1). ... До компетенції загальних зборів арбітрів належить обрання керівництва Арбітражного суду: голови та його двох заступників (ч. 6)» [18].

Цікаво, що дослідники не визнають, що арбітражні інституції, створені при саморегульованих організаціях мають окремий статус саморегульованих [19, с. 124].

Однак, як зазначає О. С. Перепелинська, арбітражні інституції, що створені як окремі юридичні особи мають набагато більше можливостей до саморегулювання, зокрема вони мають можливість самостійно і незалежно вирішувати всі питання свого функціонування та структури [20, с. 110]. Така тенденція найчастіше проілюстрована у «другому способі» формування керівних органів.

Також вказується, що «організація, при якій створена арбітражна інституція

(установа), або за певних умов сама арбітражна інституція (установа), якщо вона створена як окрема юридична особа, і є типовою саморегулювальною організацією, статус якої впливає з її цілепокладання і фактичної самоврядної нормотворчої діяльності, закріпленої в її установчих документах» [20, с. 109]. Відтак можливо виокремити саморегулювання у окремих аспектах діяльності арбітражних інституцій утворених при організаціях, себто про корпоративне саморегулювання у межах таких інституцій.

Звичайно, ICAC не створений як окрема юридична особа, а є самостійною постійно діючою арбітражною установою [21] при Торгово-промисловій палаті України, що не надає можливостей широкої автономії, однак не заперечує можливості самостійно визначати склад керівного органу – Президії ICAC, що також є певною складовою правосуб'єктності, і не суперечить думкам дослідників саморегулювання.

З наведеного можливо виснувати, що зміни внесені законопроектом 12141 дозволяють розробити власну, унікальну систему обрання членів Президії ICAC використовуючи, як базовий, досвід «третього способу» формування Президій арбітражних установ – утворення Номінаційного комітету або ж призначення членів Президії після обговорення на загальних зборах арбітрів MKAC (адаптуючи досвід MKAC при ТПП Республіки Молдова де відсутня Президія). Така форма обрання керівного органу ICAC дозволить збільшити інституційний потенціал міжнародного комерційного арбітражу в Україні та підвищить його незалежність і самоврядність, особливо в контексті курсу на розширення юрисдикції ICAC щодо розгляду інвестиційних спорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» щодо розширення компетенції міжнародного арбітражу» від 21.10.2024 (реєстр. № 12141). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2576639>
2. Цірат Г. А. Міжнародний комерційний арбітраж : навч. посіб. Київ: Алерта, 2019. 410 с.
3. Арбітражний регламент Арбітражного інституту Стокгольмської Торгової Палати 2023 року. SCCarbitrationinstitute. URL: https://sccarbitrationinstitute.se/wp-content/uploads/2024/12/scc_arbitration_rules_2023_ukrainian.pdf
4. Vienna Rules and Vienna mediation rules 2021 in the version of 1 January 2025. VIAC. URL: https://www.viac.eu/wp-content/uploads/2025/02/VIAC_schieds_mediationsordnung_2021_e_v4_1812s.pdf
5. Statute of the Court of Arbitration at the Polish Chamber of Commerce of

13 December 2018, adopted by Resolution No. 31/2018 of the Presidium of the Polish Chamber of Commerce. SAKIG. URL: <https://sakig.pl/wp-content/uploads/2019/10/sakig-statut-en.pdf>

6. Regulations on the Organization and Operation of the Court of International Commercial Arbitration attached to the Chamber of Commerce and Industry of Romania in force as of January 1st 2025. CCIR. URL: https://arb.itctech.ro/wp-content/uploads/2025/05/Regulation-on-the-Organization-and-Operation-of-the-Court-of-Arbitration.en_-1.pdf

7. Estatutos Centro de arbitraje y mediacion de la CAMARA de comercio de Santiago-asociacion GREMIAL. CAM SANTIAGO. URL: <https://www.camsantiago.cl/en/estatutos-cam-santiago/>

8. Statute of the Court of Arbitration at the Bulgarian chamber of commerce and industry 2024. BCCI. URL: <https://www.bcci.bg/bcci-statutecort-en.html>

9. Rules of the Court of Arbitration of the Estonian Chamber of Commerce and Industry. Approved by the decision of the Board of the Estonian Chamber of Commerce and Industry of 14 December 2023 and effective as of 1 January 2024. KODA. URL: https://www.koda.ee/sites/default/files/content-type/content/2024-10/REGLEMENT%202024_ENG_0.pdf

10. Arbitration Rules 2024 of the Finland Chamber of Commerce. FAI. URL: https://arbitration.fi/wp-content/uploads/eng_arbitration-rules_2024.pdf

11. The Arbitration Rules of the Ljubljana Arbitration Centre at the Chamber of Commerce and Industry of Slovenia (the Ljubljana Arbitration Rules) entered into force on 1 January 2014. Ljubljana Arbitration Centre. URL: <https://www.sloarbitration.eu/en/Arbitration/Arbitration-Rules-2014>

12. Statut Rozhodčího soudu při Hospodářské komoře České republiky a Agrární komoře České republiky. Soud.cz. URL: https://en.soud.cz/downloads/statut_rozhodciho_soudu.doc

13. Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras šķīrējtiesas reglaments. LTRK. URL: https://ltrk.lv/wp-content/uploads/2024/08/Reglaments_18_03_21.pdf

14. Istanbul Arbitration Centre Rules on Structure and Functional Procedures of Board of Arbitration and Secretariat (Appendix-2). ISTAC. URL: <https://istac.org.tr/wp-content/uploads/2016/02/ISTAC-RULES-ON-STRUCTURE-AND-FUNCTIONAL-PROCEDURES-OF-BOARD-OF-ARBITRATION-AND-SECRETARIAT.pdf>

15. The organisation of London Court of International Arbitration. LCIA. URL: <https://www.lcia.org/LCIA/organisation.aspx>

16. Rules of Arbitration of The Arbitration Center of Mexico (Adopted by

ARIAS México as of October 1st 2010). CAM. URL: <https://camex.com.mx/wp/wp-content/uploads/2017/11/cam-rules-of-arbitration-adopted-by-arias-mexico.pdf>

17. Nominations Committee of The Hong Kong International Arbitration Centre. HKIAC. URL: <http://www.hkiac.org/about-us/nominations-committee>

18. Statute of The International Commercial Arbitration Court under the Chamber of Commerce and Industry of the Republic of Moldova. CACI. URL: <https://arbitraj.old.chamber.md/en/statute-icac>

19. Honcharenko, Olena M.; Bakalinska, Olga O.; Belianevych, Olena A.; Bevz, Svitlana I.; Chernenko Olena A. International Commercial Arbitration as a Modern Self-Regulation Tool in Hybrid War. Acta Universitatis Carolinae – Iuridica. 2023. № 3 P. 123-138. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1066017>

20. Перепелинська О. С. Нормотворча діяльність саморегулювних організацій у сфері міжнародного комерційного арбітражу : дис. ... д-ра філософії з права : 081. Київ, 2025. 264 с.

21. Положення про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України: Додаток № 1 до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 року № 4002-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4002-12>

Ігнатенко В. В.

**ВІРОГІДНІСТЬ ДОКАЗІВ: ПРО ПОМИЛКИ,
ЯКІ НЕОБХІДНО ВИПРАВИТИ В ГПК УКРАЇНИ,
ТА ЯКИМ СЛІД ЗАПОБІГТИ В ЦПК УКРАЇНИ**

Докази – це засоби, а доказування – це процес встановлення фактичних обставин, які мають значення для справи і на які посилається позивач як на підставу своїх вимог, або відповідач – як на підставу своїх заперечень.

В основі кожного судового рішення суду, яким судом вирішено процесуальне питання або завершено розгляд справи по суті, обов’язково є певна сукупність доказів, за допомогою яких суд в процесі доказування встановив фактичні обставин, які мають значення для справи.

Така важливість правового інституту доказів та доказування в господарському та цивільному судочинстві вказує на необхідність та важливість приділення належної уваги імплементації міжнародних стандартів до його норм.

Одним із джерел таких стандартів може бути практика ЄСПЛ, а також

передовий чи витриманий часом досвід інших країн або навіть груп країн певних правових систем.

ЄСПЛ вказує на субсидіарну роль, яка виражається у тому, що цей суд не втручається у питання доказування у національних судах і не встановлює якогось конкретного стандарту доказування [1, с. 6]. Водночас ЄСПЛ зазначив, що **стандарт доказування у кримінальних справах має бути вищий, ніж у цивільних** (§ 38 рішення від 11.02.2003 у справі «Рінгвольд проти Норвегії») [2].

Більше того, у рішенні від 23.08.2016 у справі «Дж. К. та Інші проти Швеції» (§ 8) ЄСПЛ наголошує, що в **«країнах загального права** закон про докази, що стосуються кримінального переслідування, вимагає, щоб справи були доведені **«поза розумним сумнівом («beyond reasonable doubt»)**. Натомість, у цивільних справах закон не вимагає цього високого стандарту; радше, суддя повинен вирішувати справу на основі **«балансу ймовірностей»** («balance of probabilities») [3], probabilitas (лат.) – імовірність.

ЄСПЛ вказує про важливість існування пониженого стандарту доказування у цивільних та господарських справах як гарантію верховенства права (правовладдя), права на справедливий суд та наводить в якості прикладу практику та законодавство, яке діє у країнах загального права.

Із певним застереженням можна говорити, що з цієї позиції логічно випливає те, що у цивільному та господарському судочинстві «стандарт доказування має бути нижчий, ніж у» кримінальному судочинстві [4].

Законодавець України не змусив довго чекати на зміни до ГПК України в частині пониження стандарту доказування.

16.11.2019 набрав чинності Закон № 132-IX від 20.09.2019, яким в ГПК України запроваджено стандарт доказування **«більшій вірогідності»** в господарських справах [5].

Зі змісту Пояснювальної записки до проекту даного закону № 1059 від 29.08.2019 (який після його прийняття Верховною Радою України став Законом № 132-IX від 20.09.2019 [5]) слідує, що ним впроваджено стандарт доказування **«більшій вірогідності» в господарських справах**.

Автори законопроекту пояснювали такі зміни **метою** усунення юридичних прогалин, а також впровадження в правову систему України інноваційних правових інструментів. На думку авторів законопроекту, такі зміни до ГПК України носять дуже важливу **ціль** для держави Україна - стимулювання інвестиційної діяльності в Україні; така мета буде досягнута **шляхом внесення змін** до низки законодавчих актів, які містять застаріле та

неефективне регулювання; прогнозованими соціально-економічними та іншими **результатами** прийняття проекту буде досягнення низки важливих **цілей**, в т.ч. «підвищення якості правосуддя в господарських справах, скорочення строку розгляду господарських спорів» [6].

З вказаного слідує, що **в ГПК України та в господарському судочинстві**, яке проводиться на території України, з **16.11.2019 застосовується понижений стандарт доказування**.

Вважаємо, що запровадженням нового стандарту доказування в господарському судочинстві супроводжувалось помилками, які необхідно виправити, а також необхідно запобігти аналогічним помилкам під час імплементації такого ж самого стандарту доказування в цивільне судочинство.

Щодо помилок на рівні законодавства України

Першою помилкою можна назвати те, що починаючи з 16.11.2019 стаття 79 ГПК України, після внесених до неї змін, називається «Вірогідність доказів» [7], яка є тотожною за назвою іншій статті – статті 78 ГПК України називається «Достовірність доказів», яка існує незмінно в такій редакції.

Тотожність назв статей пояснюється тим, слова вірогідність та достовірність є синонімами, мають однакову семантику.

«Вірогідний» – який **не викликає сумніву; достовірний** [Новий тлумачний словник української мови. [8, с. 346]

Законодавець мав намір запровадити стандарт доказування «баланс ймовірностей», але фактично продублював норми (зробив так, що в ГПК України існує дві статті, які фактично мають однакову назву) та цим погіршив якість закону.

Недоречним є також запровадження в частині 1 статті 75 ГПК України слова «недостовірними» законопроектом, який стосувався пониженого стандарту доказування – ймовірності (припущенню), який є антиподом достовірності.

Крім цього, наступним недоліком розглядуваної законодавчої техніки виявляється у безпідставному вилученні з нормативного використання такого критерію доказів як достатність. Зазначене пояснюється тим, що достатність доказів є їх обов'язковою властивістю, наявність якої має перевіряти суд під час дослідження доказів як на основі стандартів доказування «достовірність, вірогідність», «поза розумним сумнівом», так і на основі пониженого стандарту доказування «баланс ймовірностей».

Щодо помилок судової практики

Враховуючи вказані вище недоліки законодавчої техніки, вважаємо за можливе припустити, що судова практика розгляду і вирішення господарських

справ може мати помилки, які спричинені недоліками законодавчої техніки.

Проте, на шостому році дії правових норм, якими запроваджено новий стандарт доказування в господарському судочинстві, поки що відсутні узагальнені дані про те, на скільки підвищилась якість правосуддя в господарських справах та скоротились строки розгляду господарських спорів завдяки такому новому стандарту доказування (це цілі, які переслідував законопроект № 1059 від 29.08.2019), та чи виникли якісь помилки у правозастосовній практиці господарських судів України.

В цивільному судочинстві такий стандарт доказування поки що не запроваджений на рівні закону, але ідея про це вже почала втілюватись у двох альтернативних законопроектах: у Проекті Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України щодо уніфікації процесів № 9306 від 17.05.2023 [9] та у Проекті Закону про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо уніфікації процесів № 9306-1 від 31.05.2023 [10]. 11.02.2025 обидва законопроекти включено до порядку денного тринадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання [11], проте так і не пройшли стадію голосування. Відомо, що відносно першого законопроекту (№ 9306) 11.07.2023 Верховною Радою України зареєстровано під № 9306/П проект постанови про його відхилення [12], а другий законопроект (№ 9306-1) очікує розгляду.

Проте Касаційний цивільний суд, не дочекавшись законодавчих змін до ЦПК України, якими б поширили розглядуваний стандарт доказування на цивільне судочинство, діючи всупереч статті 19 Конституції України, поспішив задати всій структурі судів цивільної юрисдикції тренд на використання пониженого стандарту доказування (наприклад, постанова КЦС ВС від 25.01.2023 у справі № 209/3103/21), провадження № 61-9710св22) [13]).

Вважаємо також, що такий підхід законодавчих змін до ГПК України та ЦПК України суперечить правильній організації управлінських процесів в державі (принципу належного урядування), відповідно до якого держава повинна була б діяти послідовно у втіленні реформ сфери доказування в розглядуваних видах судочинства.

Така послідовність вимагає, щоб перед запровадженням подібного роду змін, спочатку відбувалось вивчення досвіду інших країн (в даному разі – країн загального права, а також країн із правовою системою схожою з українською правовою системою), обговорення результатів дослідження в наукових колах із залученням практиків (суддів, прокурорів, адвокатів та інших правників),

вироблення стратегій до імплементації іноземного досвіду на основі результатів дослідження, запровадження в навчальний процес підготовки юристів та перепідготовки й підвищення кваліфікації вже діючими юристами тем, присвячених вивченню нового стандарту доказування.

Держава не провела жодних зазначених вище дій та поспішно запровадила в судочинство понижений стандарт доказування, яким тепер послуговуються правники, які не мали підготовки до його застосування. А це може відображуватись на рівні якості та ефективності розгляду й вирішення господарських справ і не завжди в кращу сторону.

Виникає питання, навіщо держава допустила таку поспішність та непослідовність, якою створила законодавчі помилки та заклала ризики погіршення якості практики розгляду й вирішення господарських справ.

Нами не виявлено логічного та розумного пояснення такої поспішності й непослідовності зі сторони законотворця, а також не зрозуміла мовчазна згода представників правничих сфер відносно такого законотворчого та управлінського підходу держави до вирішення даного питання.

В межах цих тез ми продовжили започаткований нами раніше [14] правовий аналіз розглядуваного стандарту доказування та його запровадження у вітчизняне процесуальне законодавство й судову практику.

Даним аналізом законодавчих змін до ГПК України, які вже відбулись, й змін до ЦПК України, які ще очікуються, та ризиків для судової практики, автором не висловлено свого ставлення до самої події запровадження стандарту доказування, а також до того, як і де саме він повинен застосовуватись.

Це спричинено обмеженим обсягом даних тез, як форми стислого викладення результатів наукових розвідок.

В подальших наукових розвідках вважаємо за необхідне з'ясувати відповідь на такі питання, пов'язані з розглядуваним стандартом доказування: наскільки цей стандарт новий для законодавства та судової практики України, чи може він застосовуватись в судочинстві України, в яких випадках та яким чином

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. McBride J. The Case Law of the European Court of Human Rights on Evidentiary Standards in Criminal Proceedings. 26 p. URL: <https://rm.coe.int/council-of-europe-georgia-european-court-of-human-rights-case-study-ev/16807823c3> (дата звернення: 10.06.2025).

2. Ringvold v. Norway, European Court of Human Rights, Judgment (Merits) of 11.02.2003, Application no. 34964/97, URL:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60933> (дата звернення: 10.06.2025).

3. Case of J.K. and others v. Sweden, European Court of Human Rights, Judgment (Merits) of 23.08.2016, Application no. 59166/12, URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-165442> (дата звернення: 10.06.2025).

4. Пільков К. М. Стандарт доказування як складова забезпечення права на справедливий суд // Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України: збірник матеріалів II науково-практичного круглого столу (м. Київ, 17 травня 2019 р.) / наук. ред. Бобрик В. І. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 80 с. URL: <https://repository.ndipp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/1003/2019%20Міжнародні%20стандартів%20судочинства%202.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 10.06.2025).

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні: Закон України від 20.09.2019. № 132-IX. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-20#Text> (дата звернення: 10.06.2025).

6. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» № 1059 від 29.08.2019. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1059&skl=10 (дата звернення: 09.06.2025).

7. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. Дата оновлення: 09.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 09.06.2025).

8. Новий тлумачний словник української мови: у трьох томах: 42000 слів. Т. 1 : А-К. / [Укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. 2-е вид., виправл. К. : Аконіт, 2004. 926 с.

9. Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України щодо уніфікації процесів : № 9306 від 17.05.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=9306&conv=9> (дата звернення: 10.06.2025).

10. Проект Закону про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо уніфікації процесів : № 9306-1 від 31.05.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42017> (дата звернення: 10.06.2025).

11. Порядок денний тринадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого

скиликання : додаток 1 до Постанови Верховної Ради України № 4229-IX від 11.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4229-20#Text> (дата звернення: 10.06.2025).

12. Проект Постанови про відхилення проекту Закону України про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України щодо уніфікації процесів : № 9306/П від 11.07.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42273> (дата звернення: 10.06.2025).

13. Постанова Верховного Суду від 25.01.2023 у справі № 209/3103/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108790738> (дата звернення: 10.06.2025).

14. Окремі питання стандартів доказування в господарському та цивільному судочинстві // Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики : збірник матеріалів III Міжнародної конференції (м. Кропивницький, 06 жовтня 2023 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 61–65. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/04/zbirnyk_materialiv_konferenczii_06_10_2023-2.pdf#page=62 (дата звернення: 10.06.2025).

Корсєд С. О.
РОЛЬ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ
В ЕФЕКТИВНОМУ ЗАСТОСУВАННІ
ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Як визначено у ст. 3 ЦПК України, цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу, Закону України «Про міжнародне приватне право», законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Такий стан процесуального регулювання порядку здійснення правосуддя в цивільних справах в науковій літературі називається процесуальним формалізмом, що пов'язане з необхідністю неухильного дотримання судами процесуальної форми. Причому зазвичай єдиний порядок судового розгляду цивільних справ хоч й не враховує їх складності та матеріально-правових особливостей, але *завдяки використанню принципів* верховенства права і *процесуальної економії* та *суддівського розсуду при тлумаченні процесуальних норм* дозволяє суддям ефективно забезпечувати виконання завдання цивільного судочинства і реалізацію гарантій права учасників справи на справедливий

судовий розгляд [1, с. 318–320.]. Проте неухильне формальне дотримання вказаного порядку здійснення цивільного судочинства не завжди є виправданим (доцільним) при застосуванні окремих процесуальних інститутів або норм. Також варто зважити на те, що певні процедури є занадто заформалізовані, а їх суворе дотримання вимагає зайвого часу і додаткових людських та/або матеріальних ресурсів (вказаній проблемі надмірного формалізму раніше ми вже приділяли увагу в своїх наукових публікаціях [2, с. 84–85]). В умовах воєнного стану ця проблема набула більшої актуальності, адже Закон України «Про правовий режим воєнного стану» забороняє скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства.

Разом з тим, ще дореволюційні вчені-процесуалісти зазначали, що порядок судочинства має бути таким, щоб громадянин, який потребує захисту свого права, міг швидко й легко отримати його, і в той же час, щоб суд, до якого громадянин звернувся, був спроможний без зайвих зусиль задовольнити його вимоги [3, с. 10–11]. А це можливо, як за рахунок внутрішніх резервів судової системи в межах існуючого порядку судочинства, а також за рахунок удосконалення такого порядку [4, с. 6]), *так й за рахунок «правильного» тлумачення змісту відповідних цивільних процесуальних інститутів*. І як раз в цьому аспекті суддя Верховного Суду Д. Д. Луспенник слушно наголошував, що під час здійснення правосуддя *суди повинні вміти «приспосовувати» чинні процесуальні норми для дієвого здійснення правосуддя в умовах воєнного стану* [5].

Отже, в умовах воєнного стану принцип процесуальної економії в цивільному судочинстві набуває особливого значення, оскільки, з одного боку, учасникам справи має бути забезпечено гарантії здійснення своїх процесуальних прав в таких умовах, а з іншого боку, суди повинні мати повноваження оптимально виконувати завдання цивільного судочинства в умовах війни. Адже в умовах воєнного стану частина судів припинила здійснювати правосуддя, а їх територіальну підсудність було змінено на інший (більш наближений) суд, навантаження в якому збільшилось і продовжує збільшуватись, у зв'язку з чим виникла об'єктивна необхідність в більш оперативному розгляді існуючих справ, не обтяжуючи процес тими процесуальними діями, які за конкретних обставин не є необхідними і не звужують процесуальні гарантії прав учасників справи та конвенційне право особи на справедливий судовий розгляд впродовж розумного строку. Це відбувається, як зазначають Д. Д. Луспенник і В. І. Бобрик, за рахунок усунення з процесу всього зайвого (зокрема вилучення із цивільної

процесуальної форми всіх зайвих процедур), що не є суттєво необхідним і що суттєво обтяжує процес та може бути замінено іншими, більш економними процесуальними засобами, які достатньо гарантують належне відправлення правосуддя [6; 7, с. 4]. Принцип процесуальної економії, як звертає увагу Д. Д. Луспенник, реалізований у нормах ЦПК: ст. 2 (завдання), пропорційність (ст. 11), заміна неналежної сторони, факультативна співучасть, участь третіх осіб, заборона повторного розгляду тотожних позовів, зміна предмета або підстави позову, підготовче провадження, залишення заяви без розгляду та закриття провадження у справі, ухвалення рішення у разі визнання позову у підготовчому засіданні, преюдиція, приєднання до апеляційної/касаційної скарги, передача справи на розгляд до іншого суду, у т.ч. у разі скасування рішення через порушення правил юрисдикції тощо [8].

Науковці зазвичай розглядають процесуальну економію як вихідну ідею, яка рухає процес в напрямку найбільш оптимального використання процесуальних засобів задля оперативного вирішення цивільних справ; цей принцип пов'язується передусім зі швидкістю та правильністю вирішення справи [1, с. 172].

Принцип процесуальної економії реалізується у нормах про своєчасний, швидкий і правильний розгляд справи через раціональне використання учасниками процесу наданих законом процесуальних прав, не зловживаючи ними та дотримуючись основних засад цивільного судочинства [8]. Верховний Суд в одному із своїх рішень принцип процесуальної економії розкрив як загальне керівне положення, відповідно до якого суд, учасники судового процесу економно і ефективно використовують всі встановлені законом процесуальні засоби для правильного та оперативного розгляду справ з дотриманням строків [9]. Досліджуючи вказаний принцип як процесуальну передумову ефективності цивільного судочинства, ми виділяли дві основні складові, якими обумовлюється процесуальна економія, а саме: 1) результат цивільної процесуальної діяльності в конкретній справі, коли цивільну справу розглянуто правильно, але з найбільш повним і раціональним використанням процесуальних засобів, розумною економією залучених сил і засобів і в скорочені строки; 2) стан цивільно-процесуального регулювання, який передбачав би реальну можливість виконати завдання і мету цивільного судочинства, тобто справедливо, неупереджено, правильно і швидко розглянути і вирішити будь-яку цивільну справу, з максимальним дотриманням гарантій учасників процесу, та захистити порушене право, за рахунок розумного пом'якшення процесуальних формальностей,

оптимальності процесуальних процедур [10, с. 130].

З наведених вище теоретичних положень розуміння змісту зазначеного принципу випливає, що принцип процесуальної економії хоч й є процесуальною категорією, оскільки має забезпечити виконання судом завдання цивільного судочинства (адже керуючись цим принципом суд зокрема вирішує процесуальні питання з метою забезпечення ефективності, розумності та раціональності судового процесу [11]), проте все ж таки має матеріально-правову мету, яка випливає із сформульованого у ст. 2 ЦПК України завдання цивільного судочинства, – ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Принцип процесуальної економії знаходить свій вияв також при оцінці ефективності позовної вимоги на предмет того, чи призведе задоволення такої вимоги до дійсного захисту інтересу позивача без необхідності повторного звернення до суду (принцип процесуальної економії).

Зазначені форми застосування принципу процесуальної економії прямо випливають з положень ЦПК України та, як бачимо, активно реалізуються судами на практиці. Водночас в умовах воєнного стану більш широке використання в цивільному судочинстві зазначеного принципу все ж вимагає певних змін в цивільно-процесуальному регулюванні порядку здійснення правосуддя в цивільних справах, щоб суди мали можливість найбільш повно і раціонально використовувати регламентовані процесуальним законом процесуальні засоби відповідно до завдання цивільного судочинства, щоб справу було розглянуто правильно і в скорочені строки, при цьому з розумною економією залучених сил і засобів, з урахуванням конкретних обставин, зумовлених дією воєнного стану.

Мова йде, передусім, про необхідність: а) скасування в якості обов'язкової підстави зупинення провадження у справі у разі перебування сторони у складі військових формувань (залишивши вирішення цього питання та питання відкладення розгляду справи на розсуд суду залежно від реальної можливості такого учасника справи брати в ній участь дистанційно за допомогою системи «електронний суд» або через представника); б) скорішого запровадження альтернативного порядку викликів і повідомлень учасників справи (які не проживають за зареєстрованим місцем проживання або якщо таке місце проживання знаходиться на тимчасово окупованій території чи в зоні ведення воєнних дій) на відомі засоби зв'язку цих учасників телефонограмою, смс-повідомленням, електронною поштою, повідомленням у мобільних месенджерах

(якщо такі засоби зв'язку учасник справи раніше зазначав в якості офіційних засобів комунікації з ним та використовував у листуванні та зв'язку з державними органами та організаціями); в) дозволу фіксування судового засідання у протоколі судового засідання (за відсутності технічної можливості провести фіксування судового засідання технічними засобами через Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему); г) надання судам права з власної ініціативи приймати рішення про розгляд справи, розгляд якої здійснюється в порядку загального позовного провадження, без повідомлення (виклику) учасників справи в письмовому провадженні (частина цих пропозицій вже знайшло своє відображення у відповідних законопроектах); д) запровадження можливості передачі за підсудністю цивільної справи на розгляд іншому суду (у зв'язку із припиненням роботи суду, який розглядав справу та знаходиться на тимчасово окупованій території або території ведення воєнних дій) в електронній формі за допомогою Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи, а також запровадження механізму відновлення втраченого «незакінченого» судового провадження за електронними матеріалами справи та процесуальними документами, які містяться в електронних кабінетах учасників справи (зокрема допустити можливість в умовах воєнного стану відновлення втраченого «незакінченого» судового провадження у справі при зміні територіальної підсудності, якщо через певні причини паперові матеріали справи не можуть бути передані за підсудністю до іншого суду), що виключить необхідність повторного пред'явлення нового позову та забезпечить таким чином безперешкодний доступ до правосуддя і вирішення справи впродовж розумного строку (а це як раз й є основною метою принципу процесуальної економії).

Регламентація зазначених процесуальних дій, на нашу думку, завдяки принципу процесуальної економії стане додатковою гарантією виконання судом завдань цивільного судочинства, що підвищуватиме його ефективність. Причому застосування в цьому випадку принципу процесуальної економії не буде порушувати вимоги ст. 6 Конвенції про справедливий суд, а також заборону на скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства в умовах воєнного стану, не передбачених законом.

Також в умовах воєнного стану підвищується необхідність більш широкого використання можливостей електронного судочинства (подача процесуальних документів та ознайомлення з матеріалами справи через електронний кабінет в підсистемі «електронний суд»; участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції тощо), що безпосередньо пов'язано із дією зазначеного принципу в цивільному судочинстві. Разом з тим, на наше

переконання, так чи інакше, можливість застосування судом в тому чи іншому випадку принципу процесуальної економії підлягає оцінці на відповідність передусім завданню цивільного судочинства з урахуванням розумного балансу можливостей учасників справи здійснити свої процесуальні права під час розгляду конкретної цивільної справи, дотримуючись при цьому основних засад справедливого судового розгляду, а також з урахуванням впливу воєнного стану на таку можливість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Короєд С. О. Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства: дис. ... докт. юрид. наук. К., 2014. 489 с.
2. Короєд С. О. Надмірний формалізм як перешкода ефективності адміністративного і цивільного судочинства. Право і суспільство. 2023. № 4. С. 83–91.
3. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Х.: Право, 2010. 256 с.
4. Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні: монографія / Берестова І. Е., Бичкова С. С., Бобрик В. І. та ін., за ред. академіка НАПрН України О. Д. Крупчана. К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 179 с.
5. Судді Верховного Суду обговорили з науковцями актуальні питання судочинства на VII Харківському міжнародному юридичному форумі. 05 жовтня 2023, 12:00. Офіційний вебсайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1487937/>.
6. Здійснюючи судочинство в умовах воєнного стану, судді повинні вміти пристосовувати чинне законодавство – судді ККС ВС (20 травня 2022 р.). Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1276715/>.
7. Бобрик В. І. Письмове провадження як форма оптимізації цивільного і господарського судочинства України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 11, том 2. С. 4–7.
8. Луспенник Д. Цивільний процес в умовах воєнного стану. Онлайн-практикум: Право в умовах воєнного стану. Цивільна юрисдикція. м. Київ, 17 березня 2023 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Civ_proc_war.pdf.
9. Постанова Верховного Суду від 30 січня 2019 року, судова справа № 912/2185/16(912/3192/17). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79718989>.
10. Короєд С. О. Процесуальна економія як передумова ефективності

цивільного судочинства. Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». 2013. № 3-1. С. 128–131. URL: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/3/Koroied%20S.%20O..pdf.

11. Ухвала Верховного Суду від 31 липня 2023 року, судова справа № 824/45/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112516459>.

Короленко В. М.

МЕДІАЦІЯ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) закріплює найвищі європейські стандарти судового захисту суб'єктивних прав. Статтею шостою Конвенції закріплено право на справедливий суд, яке розкривається через категорії, власне, справедливості, а також публічності, розумності строку, незалежності, безсторонності суду, встановленого законом. Також Конвенція визначає право на ефективний засіб правового захисту: «кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

Ці стандарти втілюються в практику через зміни до законодавства держав – членів Ради Європи, а коли національні практики не відповідають Конвенції – через рішення Європейського суду з прав людини.

Конвенція прямо не передбачає запровадження альтернативних форм врегулювання правових спорів. Водночас обов'язковість її приписів неодмінно впливає на національне законодавство та національну судову практику.

Медіація як одна з альтернативних форм врегулювання правових спорів законодавчо врегульована в Україні відносно нещодавно. 16 листопада 2021 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про медіацію» (далі – Закон), який набрав чинності 15 грудня 2021 року. Закон визначає правові засади та порядок медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. У Законі медіацію визначено як позасудову, добровільну, конфіденційну процедуру, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів.

Для забезпечення можливості звертатися до процедури медіації під час судового провадження у Законі передбачено внесення змін до Цивільного та

Господарського процесуальних кодексів України, Кодексу адміністративного судочинства України. Цими змінами передбачено зупинення провадження на час проведення медіації, але не більше ніж на 90 днів, та порядок процесуального оформлення домовленостей, досягнутих у її ході.

Таким чином, медіація певним чином впливає на перебіг та може впливати на результат судового розгляду справи. Взаємозв'язок медіації та права на розгляд справи протягом розумного строку полягає у тому, що медіація – це доволі тривалий процес, вплив на хід якого суд не має. Суд може визначати строк, на який зупиняється провадження. При цьому процесуальне законодавство не забезпечує суд можливістю отримати достатньо інформації для релевантного прогнозування строку проведення медіації. Так, від сторін при поданні клопотання про зупинення провадження на час проведення медіації не вимагається надавати суду інформацію про те, чи розпочалася вже процедура медіації, чи досягнуто згоди щодо особи медіатора, про порядок проведення медіації, закріплений договором про проведення медіації. Таким чином судова практика пішла шляхом переважно зупинення провадження на законодавчо визначений максимально можливий 90-днний строк.

Важливим засобом забезпечення розумності строків розгляду справи в контексті проведення медіації під час судового розгляду є можливість суду за власною ініціативою або за клопотанням сторони поновити провадження до дати, визначеної ухвалою про зупинення провадження.

Процедура медіації, яка відбувається вже після того, як одна зі сторін спору звернулася до суду за його вирішенням, вимагає також забезпечення справедливості та безсторонності судового розгляду.

Для забезпечення справедливості, незалежності та безсторонності розгляду справи суди повинні дотримуватися процесуального законодавства стосовно обопільної згоди сторін на зупинення провадження на час проведення медіації. Для цього при вирішенні питання про залишення позову без розгляду за заявою позивача, в тому числі у зв'язку з позасудовим врегулюванням спору, на суд покладено обов'язок дотримуватися вимоги про подання такої заяви до початку розгляду справи. При затвердженні мирової угоди, укладеної сторонами в результаті медіації, суд має перевірити, чи умови мирової угоди не суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб, є невиконуваними або одну із сторін мирової угоди представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє. Забезпечувати справедливість вирішення справи безстороннім судом при відмові позивача

від позову або при визнанні позову відповідачем, здійсненим у результаті медіації, суд може лише у випадку, коли відповідну сторону представляє законний представник, якщо дії такого представника суперечать інтересам особи, яку він представляє. При поданні заяви про залишення позову без розгляду суд жодним чином не впливає на справедливе вирішення цивільної справи, адже задоволення такої заяви не має матеріально-правових наслідків щодо предмету спору та не обмежує позивача у праві повторно звернутися до суду з тим самим позовом. Водночас Закон України «Про медіацію» передбачає нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора.

Публічність судового розгляду не поширюється на проведення медіації. Конфіденційність є одним з принципів медіації. Медіатор та інші учасники медіації, а також суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, не мають права розголошувати конфіденційну інформацію, якщо інше не встановлено законом або якщо всі сторони медіації не домовилися у письмовій формі про інше. Якщо медіатор отримав від однієї із сторін конфіденційну інформацію, він може розкрити таку інформацію іншій стороні (сторонам) лише за згодою сторони, яка надала таку інформацію. Медіатор не може бути допитаний як свідок у справі (провадженні) щодо інформації, яка стала йому відома під час підготовки до медіації та проведення медіації.

В контексті забезпечення ефективного способу захисту медіація, проведена під час судового розгляду справи, має суттєвий потенціал. Ефективність вирішення спору забезпечується в такому разі двома основними аспектами: 1) домовленість сторін про врегулювання спору, досягнута в процесі медіації, ґрунтується на вільній обопільній згоді сторін спору; 2) домовленість сторін про врегулювання спору закріплюється ухвалою суду.

Добровільність умов врегулювання спору створює високий потенціал того, що угода про врегулювання спору буде виконана. Водночас, затвердження судом мирової угоди, укладеної сторонами в результаті медіації, робить таку угоду придатною до виконання в порядку виконавчого провадження. Також важливу роль у забезпеченні ефективності захисту суб'єктивних прав шляхом медіації відіграє те, що угода за результатами медіації може не обмежуватися виключно спором, за вирішенням якого сторони звернулися до медіатора, якщо сторони погоджуються на це. Також і в мировій угоді сторони можуть вийти за межі предмету спору та позовних вимог. Єдиним обмеженням тут заборона порушувати в мировою угодою прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб.

Таким чином медіація під час судового розгляду може бути засобом

забезпечення ефективного захисту суб'єктивних прав шляхом укладення мирової угоди за результатами медіації. На суди при цьому покладається забезпечення своєчасного судового розгляду неупередженим та безстороннім судом, визначеним законом.

Кочин В. В.

ГАРАНТУВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЗА РІШЕННЯМ СУДУ: ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ЕНТРОПІЇ

1. Досліджувати правосуддя можливо під різними кутами: з точки зору функціонування механізму правового регулювання – як елементи правозастосування; відповідно до ефективності реалізації суб'єктивного права особи – як інституційний захист суб'єктивних прав та пошуку належного способу захисту; як діяльність державного механізму – відповідно до взаємодії публічних інституцій влади тощо. Все ж за будь-якого прояву правосуддя в сучасних умовах безумовною властивістю досліджуваного явища буде категорія справедливості, оскільки в цілому право у сучасному його розумінні розглядається як заснована на уявленні про *справедливість* міра свободи і рівності.

Г. Спенсер, описуючи формулу справедливості, писав: «Волення про правосуддя, звернене до правителя, є вимогою покарання, тобто нанесення кривди, хоча б настільки ж тяжкої, як і отримана; або ж тут вимагається винагорода, рівносильна втратам. Таким чином рівність звернення з вимогою лише мовчазливо стверджується щодо можливого відновлення порушеної рівності» [5, с. 41]. Отже, справедливість сприймається особою як певний баланс її прав та інтересів із правами та інтересами інших. Відповідно, вона розраховує на належний стан упорядкованості правових відносин (правопорядок), що неодмінно є елементом верховенства права (правовладдя).

Суспільна взаємодія неминує зумовлює зміну інтересів, перехід прав та обов'язків між суб'єктами, а також трансформацію нормативного регулювання суспільних відносин. Відтак право та правопорядок можна розглядати як динамічну систему, в якій відбуваються процеси, що за своєю структурою та наслідками можуть бути описані за аналогією з ентропією – фізичною величиною, яка в термодинаміці характеризує функцію стану системи (відповідно до другого закону термодинаміки). У правничих дослідженнях таке моделювання може бути корисним для оцінки ефективності права.

2. Захист суб'єктивних прав розглядаємо у трьох системах, які мають належним чином взаємодіяти. Так, йдеться гарантовані статтею 55 Конституції України прав на судовий захист (частини перша – друга), право

на звернення до Конституційного Суду України (частини четверта), а також право на звернення до відповідних міжнародних судових організацій, членом або учасником яких є України (частини п'ята).

Вважаємо, що ключовим «показником», що впливає на стан цих систем, є правосуддя, яке за переконанням А. О. Селіванова «для кожної людини означає насамперед доступність, неупередженість, рівність усіх перед законом, сумлінність суддів, верховенство права, що відрізняє суд від правоохоронних органів. Сподівання громадянина на об'єктивний судовий контроль – це головна риса законного судочинства» [4, с. 322].

Розгляд справи у відповідному судовому провадженні не дозволяє здійснити зовнішнє втручання з метою забезпечення правосуддя. Однак, законодавство окремих держав надає право звернутися до органу конституційної юрисдикції у разі, «коли суд не розв'язав протягом розумного строку <...> коли оспорюваний індивідуальний акт грубо порушує конституційні права і цілком очевидно, що для заявника можуть настати тяжкі та незворотні наслідки» (частина перша статті 63 Конституційного акта «Про Конституційний Суд Республіки Хорватія»). За результатами розгляду «Конституційний Суд визначає кінцевий строк для компетентного суду, протягом якого цей суд ухвалює акт, вирішуючи по суті щодо прав та обов'язків <...> [та] визначає відповідну компенсацію для заявника» (частини друга, третя статті 63 Конституційного акта «Про Конституційний Суд Республіки Хорватія»).

Слід погодитися з І. Е. Берестовою, що в Україні можливість звернення із конституційною скаргою до ухвалення остаточного судового рішення у цивільній справі «є радше теорією, ніж дійсністю» [1, с. 79]. Однак, підстава для звернення до Конституційного Суду України, закріплена у статті 151⁻¹ Основного Закону України, зокрема у разі, коли особа вважає, «що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України» на практиці сприймається головним чином безпосередньо щодо рішення суду, яке неможливо оскаржити, а не закінчення (ба, навіть власне існування) судового розгляду.

Серед останніх прикладів є розгляд Конституційним Судом України конституційної скарги Конторського Петра Федоровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 7 пункту 1 частини другої статті 4, частини першої статті 8 Закону України «Про судовий збір» (Рішення від 20 січня 2025 року № 2-р(II)/2025 щодо доступу до суду касаційної інстанції у цивільному судочинстві). У судовій справі скаржника Верховний Суд не розглядав справу, обґрунтовуючи це несплатою судового

збору. Отже, «остаточне судові рішення» вочевидь не стосується «дійсної» справи заявника, а обмежує його доступ до правосуддя.

Названий приклад доводить, що провадження у Конституційному Суді України має бути ефективним з метою захисту прав та інтересів скаржника. Однак, повноваження Конституційного Суду України щодо предмета контролю, а також фактична тривалість розгляду справ дещо спростовує це твердження.

По-перше, Європейський суд з прав людини у рішенні у справі *Полях та інші проти України* від 17 жовтня 2019 року (заява № 58812/15 та 4 інші заяви) встановив, що «тривалість провадження у Конституційному Суді України повинна оцінюватися з урахуванням його конкретної ролі. Його роль, як охоронця Конституції України, робить особливо необхідним, щоб Конституційний Суд України, інколи враховував інші міркування, ніж тільки хронологічний порядок, в якому справи вносяться до реєстру, зокрема характер справи та її важливість у політичному і соціальному розумінні (див., наприклад, згадане рішення у справі *Зюссман проти Німеччини* (<...>), пункт 56). Ця особливість також має враховуватися під час оцінки ефективності звернення до Конституційного Суду України, як засобу юридичного захисту, та тривалості провадження у ньому. Наприклад, Суд встановив, що провадження тривалістю понад три роки не призвело до неефективності конституційного подання (див. ухвалу щодо прийнятності у справі *Ельчі проти Туреччини* (<...>), заява № 63129/15, пункт 55, від 29 січня 2019 року)» (§ 188).

По-друге, зважаючи на предмет конституційного контролю у справах за конституційними скаргами, слід звернутися до рішення у справі *Khoniakina v. Georgia* від 19 листопада 2012 року (заява № 17767/08), у якому Європейський суд з прав людини вкотре констатує, що «подання індивідуальної конституційної скарги в Грузії неефективним засобом правового захисту для цілей статті 35 Конвенції, головним чином через нездатність Конституційного Суду скасовувати індивідуальні рішення органів державної влади або судів, які безпосередньо впливають на права заявника» (§ 59).

Отже, сучасний стан взаємодії систем захисту конституційних прав передбачає їх умовну «ієрархічність» чи «стадійність». Безумовно, звернення до Європейського суду з прав людини належить до міжнародного захисту конвенційних прав, однак за умов ефективної роботи Конституційного Суду України вважаємо за можливе розширення предмету конституційного контролю, а саме перевірки на конституційність індивідуальних рішення органів публічної влади або судів, які безпосередньо впливають на права заявника.

3. Взаємодія названих систем захисту прав перебуває у залежності від

проблем, які доречно висвітлити окремо: а) право на звернення до суду та правосуддя; б) принцип остаточності судового рішення (*res judicata*); в) відновлення попереднього юридичного становища (*restitution in integrum*); г) темпоральна чинність суб'єктивних прав.

Звертаючись до суду, особа має намір захистити свої суб'єктивні права, однак судова діяльність спрямована на розв'язання спору та здійснення правосуддя. С. О. Ніщима твердить, що для оцінки ефективності правосуддя в контексті правової держави необхідно враховувати такі критерії, як незалежність суддів, доступність правосуддя, справедливість судових рішень, ефективність виконання судових рішень, відсутність корупції, а також загальний рівень довіри громадян до судової системи [2, с. 116].

Цей контекст переважно стосується загальних умов для функціонування органів публічної влади. Вважаємо, що ефективність правосуддя може оцінюватися відсотком рішень судів першої інстанції, що залишені в силі або щодо яких особи не зверталися з апеляційною скаргою. Так, О. Р. Кібенко твердить, що у 2023 році «господарські суди першої інстанції ухвалили 127 974 рішення, з яких на 23 099 рішень (18 %) були подані апеляції, а 9183 (7 %) були оскаржені в касаційній інстанції. При цьому в 16 % випадків ВС скасував рішення судів першої інстанції та повернув справи на новий розгляд» [6].

Безумовно, така динаміка є досить позитивною, тому слід сподіватися, що в межах інших юрисдикцій ситуація не є гіршою. Так, слід лише згадати про ситуацію довкола Окружного адміністративного суду міста Києва, за наслідками ліквідації якого за Законом України від 13 грудня 2022 року № 2825-IX, десятки тисяч адміністративних справ близько двох років перебували без руху.

К. М. Пільков розглядає *res judicata* як принцип, який реалізується у наступному судовому провадженні і втілює наслідки для цього наступного провадження від остаточного судового рішення, прийнятого в іншій справі, а також як остаточне рішення, яке може тягти ці наслідки для наступних проваджень, тобто може мати значення поза провадженням, у якому його прийнято, а отже мати значення для встановлення правової певності у правах та обов'язках особи [3, с. 47–48].

Дійсно, додержання принципу остаточності судового рішення (*res judicata*) є надважливим для забезпечення поваги до суду, його рішень та дієвості всієї системи правосуддя в державі, керованій правовладдям [абзац перший підпункту 7.7 пункту 7 мотивувальної частини Рішення від 22 листопада 2023 року № 10-р(П)/2023]. Слід наголосити, що *res judicata*, що може мати конституційну чи конвенційну вади зі плином часу набуває усе

«більшої остаточності».

Проблематика *res judicata* пов'язана із *restitution in integrum*. Так, за Рекомендацією № R (2000) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після ухвалення рішень Європейським судом із прав людини від 19 січня 2000 року «згідно зі статтею 46 Конвенції Договірні Сторони взяли на себе зобов'язання виконувати остаточні рішення Європейського суду з прав людини <...> в будь-якій справі, сторонами якої вони є»; «саме компетентні органи держави-відповідача вирішують, які заходи, зважаючи на наявні в національній юридичній системі засоби, є найбільш відповідними для досягнення *restitutio in integrum*».

4. Прикладом «юридичного часопростіру» є розгляд справи за участю Приватного товариства «Генеральний будівельний менеджмент», у якій остаточне судове рішення датується 23.10.2008; рішення Європейського суду з прав людини – 22.09.2022; Конституційного Суду України – 14.02.2024; зрештою «нове остаточне рішення» Верховного Суду – 04.09.2024. у якому Велика Палата зазначає: «...інтерес Приватного підприємства полягає у відновленні становища, яке воно мало до скасування рішення Господарського суду Одеської області від 20 грудня 2005 року, яким було задоволено позов цього підприємства до Одеської облспоживспілки про визнання укладеним договору купівлі-продажу Дочірнього підприємства «Будсервіс» разом із відомчим житловим фондом облспоживспілки від 02 грудня 2004 року. Отже, в кінцевому рахунку відновлення провадження для Приватного підприємства є необхідним для задоволення його комерційного інтересу в придбанні Дочірнього підприємства «Будсервіс» разом із відомчим житловим фондом облспоживспілки за 1 500,00 грн (це ціна, визначена договором, що на час укладення договору становило 281,42 дол. США за офіційним курсом НБУ)» (пункт 67 мотивувальної частини).

Наведений приклад є юридичною моделлю закону зростання ентропії: у ізольованій системі ентропія або залишається незмінною, або зростає в нерівноважних процесах, досягаючи максимуму при встановленні термодинамічної рівноваги. Певне, за тривалий час розгляду цієї справи встановилася незворотна рівновага, адже: «...враховуючи конкретні обставини цього провадження, ухвалення нового рішення у цій справі, з одного боку, не здатне забезпечити відновлення правового становища Приватного підприємства станом на 20 грудня 2005 року (оскільки існує інше остаточне судове рішення від 15 червня 2007 року в іншій справі), а з іншого – матиме явно непропорційні

негативні наслідки для інтересу багатьох осіб у дотриманні принципу *res judicata*» (пункт 70 мотивувальної частини).

5. За таких умов недосконала система правосуддя призводить до «темпоральної чинності суб'єктивних прав», зокрема неможливості їх поновлення за умов виконання принципу *res judicata*. Порухені конвенційні права мають бути відновленими, а за умов неможливості *restitutio in integrum* – компенсовані. Однак, окрім власне компенсації порушених чи невизнаних прав виникає потреба й у відшкодуванні шкоди, заподіяної тривалим судовим розглядом. Фактично виникає ситуація, за якої держава, утверджуючи принципи правосуддя, нездатна гарантувати суб'єктивні права протягом судового розгляду. Подальші наукові пошуки мають бути спрямовані на належну взаємодію систем захисту конвенційних, конституційних та суб'єктивних прав особи, намагаючись створити належне правове регулювання втілення гарантії їх захисту. В іншому випадку є ймовірність перетворення невизнаного чи оспорюваного права однієї особи у право іншої, формуючи «неправомірний рівновагу».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берестова І. Е. Теоретичні засади захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві та конституційному провадженні: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 496 с.
2. Ніцимна С. О. Ефективне правосуддя як ознака правової держави. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 114–117.
3. Пільков К. М. *Res judicata*, остаточність і законна сила судового рішення: співвідношення понять. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. № 71. С. 44–48.
4. Селіванов А. О. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди. Київ: УАІД «Рада», 2009. 560 с.
5. Спенсер Г. Справедливість. За ред.: Филиппов М. С.-Петербург: Типографія А. Пороховщикова, 1897. 243 с.
6. Господарські суди розглядають справи швидше, ніж комерційні суди в деяких країнах – суддя ВС. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1620812/> (дата звернення: 15.06.2025).

Майданик Р. А.

ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ В ІНОЗЕМНИХ ЮРИСДИКЦІЯХ РІШЕНЬ СУДІВ УКРАЇНИ ПРО ДЕЛІКТНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ: СТАН, РИЗИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Вступ

Суди в Україні ухвалюють на користь потерпілих фізичних та юридичних осіб рішення про деліктну відповідальність за шкоду, завдану внаслідок збройної агресії РФ в Україні. Ці судові рішення ґрунтуються на національному законодавстві та міжнародно-правових актах щодо захисту прав потерпілих осіб від збройних конфліктів.

З огляду на відсутність в Україні достатнього майна держави-агресора та пов'язаних із нею осіб, за рахунок якого може бути звернено стягнення, вони мають бути визнані та виконані в інших юрисдикціях, зокрема в країнах ЄС, за місце знаходження майна держави-агресора та її пособників.

Рішення компетентних національних або міжнародних установ (комісій з компенсації шкоди, судів, трибуналів тощо) про відшкодування шкоди внаслідок збройного конфлікту зазвичай виконуються в іноземній юрисдикції на підставі міжнародного договору.

Виклики російсько-української війни, яка триває по цей час за умов відсутності будь-якої домовленості сторін цього збройного конфлікту на відшкодування завданої агресією шкоди, зумовлюють тенденцію до необхідності переосмислення деліктної відповідальності, а також визнання та виконання судових рішень про деліктне відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України.

Чинне цивільне законодавство України не передбачає системних положень про делікт збройної агресії та умови деліктної відповідальності за шкоду, завдану збройною агресією, що зумовлює необхідність формування і впровадження в право України науково обґрунтованих законодавчих положень про цього спеціального делікту, а також виконання та виконання в іноземних юрисдикціях рішень судів України про деліктне відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України.

Мета цього дослідження полягає у висвітленні поняття делікту збройної агресії та умов визнання й виконання в іноземних юрисдикціях рішень судів України про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України.

Для цього проводиться загальна характеристика законодавства та

судової практики в Україні щодо деліктної відповідальності за шкоду, завдану внаслідок збройної агресії РФ проти України (1), досліджуються ризики визнання та виконання в іноземних юрисдикціях рішень судів України про цей вид делікт (2), визначаються умови визнання та виконання за правом Франції рішень судів України про деліктну відповідальність за шкоду, завдану внаслідок збройної агресії (3), і потім розглядаються перспективи визнання та виконання в іноземних юрисдикціях рішень судів України про деліктну відповідальність відповідачів (держави-агресора, фізичних та юридичних осіб – пособників агресії) (4).

1 Загальна характеристика законодавства та судової практики в Україні щодо деліктної відповідальності за шкоду, завдану внаслідок збройної агресії РФ проти України

Відшкодування шкоди майну та особистим немайновим правам особи під час збройного конфлікту і на окупованих територіях встановлюється міжнародним гуманітарним правом відповідно до положень Гаазьких правил (1907 р.) і Женевської Конвенції (1949 р.) [1; 2].

Згідно з зазначеними актами, примусове вилучення приватної власності має бути виправдане законною військовою необхідністю. Приватна власність не може бути вилучена для власного збагачення загарбника. Крім того, позбавлена своєї власності фізична особа за таких обставин має право на відшкодування шкоди від загарбника. Загарбник може довести необхідність заподіяння шкоди («за винятком, коли таке знищення майна є абсолютно необхідним у військових операціях»), і це відповідає вимозі пропорційності [3, с. 69–81].

Порушення майнових прав під час окупації може бути адресовано країні-окупанту, оскільки остання є відповідальною за забезпечення прав людини під час окупації. Це передбачено, зокрема, ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян і правовий режим на тимчасово окупованій території України» (Верховна Рада України, 2014), згідно з яким компенсація за майнову та моральну шкоду завдану внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським організаціям, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства повністю покладено на Російську Федерацію як країну окупанта. Однак, механізм впровадження таких вимог, з урахуванням виключення Російської Федерації з Ради Європи, буде очевидно надзвичайно складним [4, с. 16–17].

Крім міжнародно-правових норм, існують на внутрішньому рівні можливості захисту майнових прав порушених під час військового стану.

Можливим є пред'явлення вимоги про компенсацію майнової шкоди не лише від агресора, але також від держави Україна.

За законодавством України для покладення на державу РФ цивільно-правової відповідальності у вигляді відшкодування майнової шкоди, завданої пошкодженням майна на території України внаслідок збройної агресії РФ, вимагається пред'явлення кожною конкретною потерпілою особою – власником пошкодженого майна позову до держави РФ. Тобто держава РФ має виступати відповідачем за пред'явленим цивільним позовом [5, с. 43].

У 2022 році, Верховний Суд встановив, що шкода, завдана фізичній особі внаслідок неправомірних дій будь-якої особи (юридичної особи) може бути відшкодована на підставі рішення суду України (відповідно до принципу генерального делікту) і тому, будь-який спір що виник на території України серед її громадян, навіть якщо цей спір виник з іноземною країною, включаючи Російську Федерацію, може бути розглянуто і вирішено судом України як належним і компетентним судом (Постанова КЦС ВС від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19) [6].

При цьому, рішення Верховного Суду від 14 квітня 2022 року № 308/9708/1, скасувало правовий імунітет іноземної держави (Російської Федерації), передбаченого як загальну норму у ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» (Верховна Рада України, 2005).

Визначаючи, чи поширюється на РФ судовий імунітет у зазначеній справі, Верховний Суд урахував таке: предметом позову є відшкодування моральної шкоди, завданої фізичним особам, громадянам України, внаслідок смерті іншого громадянина України; місцем завдання шкоди є територія суверенної держави – України; передбачається, що шкода є завданою агентами РФ, які порушили принципи та цілі, закріплені в Статуті ООН, щодо заборони військової агресії, вчиненої стосовно іншої держави – України; вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави – України, що закріплено в Статуті ООН; національне законодавство України керується тим, що, за загальним правилом, шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом генерального делікту). Тобто, Верховний Суд виходить із того, що в разі застосування деліктного винятку будь-який спір, що виник на її території в громадянина України, навіть з іноземною країною, зокрема РФ, може бути розглянутий і

вирішений судом України як належним та повноважним судом [7].

Наведене свідчить, що суди в Україні дотримуються правової позиції, згідно з якою РФ, вчинивши повномасштабний акт збройної агресії проти Української держави, численні акти геноциду Українського народу, не має права надалі посилалися на свій судовий імунітет, заперечуючи тим самим юрисдикцію судів України на розгляд та вирішення справ про відшкодування.

Аналогічну позицію щодо непоширення на РФ судового імунітету при розгляді справ щодо відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ проти України, викладено у постанові Верховного Суду від 18 травня 2022 року у справі № 428/11673/19 [8]. У цій справі дійшов висновку, що суд України має право ігнорувати імунітет рф та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі внаслідок збройної агресії росії, за позовом, поданим саме до цієї іноземної держави. Як зазначено в постанові, підтримання імунітету рф є несумісним із міжнародно-правовими зобов'язаннями України у сфері боротьби з тероризмом. У поданій справі судовий імунітет рф не підлягає застосуванню з огляду на порушення росією державного суверенітету України, що не є здійсненням рф своїх суверенних прав, що охороняються судовим імунітетом.

Заслуговує уваги формування в Україні судової практики щодо стягнення шкоди, завданої внаслідок збройної агресії, на засадах деліктної відповідальності за правилами ст. 1166 ЦК України та концепції *alter ego* держави, що передбачає прирівнення дій заподіювача шкоди до дій держави.

Концепція *alter ego* знайшла відображення, зокрема в рішенні Печерського районного суду міста Києва від 08.04.2024, справа № 757/3153/24-ц. У цій справі суд визнав: «Відповідачі є *alter ego* Російської держави, означає, що вони не тільки несуть відповідальність за борг Російської держави, що виник за Рішенням у попередній справі, але й те, що в силу того, що вони є частиною Російської держави, Відповідачі також є частиною особи заподіювача шкоди згідно зі статтею 1166 Цивільного кодексу. Для цих цілей абсолютно неважливо, чи брали Відповідачі активну – або будь-яку іншу – участь у вчиненні делікту, про який йде мова, чи ні. (Так само, як якщо б делінквент був фізичною особою, не мало б значення, чи було скоєно делікт лівою або правою рукою цієї особи). Важливим є те, що на момент вчинення делікту Відповідачі були частиною Російської держави, яка (як було визначено в Рішенні з попереднього питання) вчинила делікт» [9].

Такий підхід дає можливість подолати обмеження деліктної відповідальності держави за військову шкоду, що видається обґрунтованим,

якщо є підконтрольність заподіювача державі, зокрема заподіювач є державною юридичною особою, та переконлива аргументація подолання імунітету держави від деліктної відповідальності за військову шкоду.

Наведене свідчить, що зазначені позовні вимоги про відшкодування шкоди проти Російської Федерації є правомірними. Однак питання щодо виконання рішень, прийнятих в українських судах, у таких випадках, особливо їх виконання на території інших країн, є предметом наукових дискусій.

Варто зазначити, що наявність навіть позитивних рішень щодо відшкодування завданої шкоди є недостатньою, оскільки головну увагу акцентовано на виконанні таких рішень та реальному, швидкому, ефективному механізмі відшкодування.

У літературі звертається увага, що «незважаючи на спроби вирішити це питання на національному рівні, забезпечення ефективності та реального відшкодування збитків таким шляхом наразі є доволі сумнівним, оскільки спроба Верховного Суду в постанові від 18 травня 2022 року (справа № 760/17232/20-ц, провадження № 61-15925св21) [8] покласти відповідальність на іноземну державу, з юридичної точки зору, суперечить чинному законодавству України та створює проблеми у фактичній реалізації та реальному виконанні такого рішення» [10].

2 Ризики визнання та виконання в іноземних юрисдикціях рішень українських судів про деліктну відповідальність за шкоду, завдану внаслідок збройної агресії РФ проти України

Визнання та виконання в іноземних юрисдикціях рішень судів України щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України, створює низку правових ризиків, настання яких може призвести до відмови у визнанні та виконанні цих судових рішень у відповідній юрисдикції.

Перш за все, слід враховувати, що право більшості іноземних юрисдикцій не дозволяє «конфіскувати» активи РФ і передавати російські кошти на відновлення України.

Крім того, рішення суду України, на підставі відповідної двосторонньої угоди або принципу взаємності, може бути звернуто до примусового виконання в іноземній державі, в якій є майно РФ (як боржника за рішенням суду України).

Відсутність уніфікованих міжнародно-правових актів та усталеної судової практики визнання та виконання в іноземних юрисдикціях рішень судів України про деліктну відповідальність за шкоду, завдану збройною агресією, зумовлює необхідність виявлення сучасного стану, ризиків і перспектив виконання зазначених судових рішень.

Аналіз права країн ЄС свідчить, що у відповідній іноземній державі може бути відмовлено у наданні дозволу на примусове виконання рішення суду України з процесуальних підстав (наприклад, якщо це буде суперечити публічному порядку цієї країни або за законодавством цієї країни такі позовні вимоги не підлягають судовому розгляду). Крім того, однією із поширених підстав є неповідомлення належним чином і вчасно про розгляд справи компетентні органи держави відповідача (адже Україна розірвала дипломатичні відносини з РФ, що унеможливило повідомлення через посольство, а поштовий зв'язок між державами припинено, що унеможливило виконати вимогу ЦПК України стосовно належного повідомлення відповідача). Зазначені процесуальні перешкоди вимагають пошуку інших шляхів (механізмів) конфіскації іноземними країнами активів як держави РФ, так і її резидентів (зокрема приватних осіб – олігархів). Крім того, звертається увага на доцільності зосередження зусиль України на збиранні доказової бази з метою подальшого доведення як самих фактів заподіяння РФ шкоди знищенням і руйнуванням на території України майна, так й розміру такої шкоди [11, с. 37–38; 12].

3 Умови визнання та виконання за правом Франції судових рішень України про деліктну відповідальність за шкоду, завдану внаслідок збройної агресії

Заслугує уваги питання щодо виявлення умов визнання та виконання рішення суду України про деліктну відповідальність за шкоду, завдану внаслідок збройної агресії, за правом юрисдикцій ЄС, що надасть можливість виявити потенційні ризики невизнання та невиконання рішень судів України у відповідних юрисдикціях ЄС.

Розглянемо умови визнання та виконання цих рішень українських судів за правом Франції.

За правом Франції, за відсутності будь-якого застосовного Регламенту ЄС або міжнародної угоди, визнання іноземного судового рішення підлягає виконанню за наявності трьох сукупних умов: (i) іноземний суд має юрисдикцію над спором, (ii) кредитор за судовим рішенням не домігся застосування іноземним суддею неправильного застосовного права, наприклад, шляхом спотворення фактів, що мають відношення до застосування іноземним суддею правил вибору права своєї юрисдикції (*fraude à la loi*), та (iii) іноземне судове рішення відповідає французькому процесуальному та матеріальному міжнародному публічному порядку [13; 14].

Міжнародний публічний порядок – це фундаментальні принципи національного права Франції, які вимагають, щоб іноземне право або судове

рішення, яке суперечить цим принципам, не мало наслідків у правовій системі Франції. Міжнародний публічний порядок є більш обмеженим, ніж внутрішній публічний порядок.

Міжнародний публічний порядок також застосовується у національних судах ЄС, наприклад у судах Франції, щоб відмінити застосування іноземного права, яке мало б застосовуватися до спору відповідно до колізійної норми, якщо застосування цього права шокує французького суддю, або у випадку обману закону (*fraude à la loi*).

Розглянемо питання щодо відповідності міжнародному публічному порядку за правом Франції рішення суду України про стягнення з іноземної юридичної особи шкоди, завданої внаслідок збройно агресії.

Рішення суду України про притягнення іноземної (французької тощо) юридичної особи за правом Франції до деліктної відповідальності за правом України навряд чи суперечитиме міжнародному публічному порядку Франції лише з тієї причини, що умови деліктної відповідальності за правом України відрізняються від умов деліктної відповідальності за правом цієї країни ЄС.

По-перше, Касаційний суд Франції ухвалив, що положення Цивільного кодексу, які є правовою підставою для деліктної відповідальності, є внутрішнім публічним порядком [15].

Французькі суди, включаючи Касаційний суд, схильні вважати, що положення Цивільного кодексу, які є правовою підставою деліктної відповідальності, не є вимогами «міжнародного публічного порядку» [16].

По-друге, у деліктних справах, що розглядаються судами у Франції і мають іноземний елемент, французькі суди регулярно відхиляють спроби виключити застосування іноземних законів, які б ставили деліктну відповідальність на умови, відмінні від тих, що передбачені національним (французьким тощо) правом країни ЄС.

Іноземне право не суперечить міжнародному публічному порядку Франції лише тому, що воно накладає певні умови на зобов'язання деліквента відшкодувати шкоду [17].

Отже, можна зробити висновок про відсутність судової практики у Франції, коли застосування іноземного права, що передбачає деліктну відповідальність на умовах, відмінних від національного права країни визнання іноземного судового рішення, було б визнано таким, що суперечить міжнародному публічному порядку.

Однак низка рішень французьких судів свідчить про те, що іноземне судове рішення про виплату грошової суми в цивільних справах може бути

визнано таким, що суперечить міжнародному публічному порядку Франції (і, відповідно, відмовлено у визнанні), якщо воно порушує «принцип пропорційності» (*principe de proportionnalité*).

Незважаючи на відсутність встановленої нами судової практики відмови у визнанні іноземного судового рішення на цій підставі, існує низка рішень, в яких суди окремих країн ЄС оцінювали аргументи, наведені для заперечення проти визнання іноземного судового рішення на підставі порушення «принципу пропорційності» щодо суми, присудженої іноземним судом, і відхиляли ці аргументи на тій підставі, що вони були фактично необґрунтованими.

Наведене вище дає певні підстави для висновку, що рішення суду України, яке присуджує цивільну компенсацію за шкоду, завдану внаслідок збройної агресії РФ проти України в розмірі, який суд Франції, вважатиме непропорційним вині або понесеним збиткам, або через відсутність причинно-наслідкового зв'язку між виною і понесеними збитками, може розглядатися як таке, що суперечить міжнародному публічному порядку, і, відповідно, у його визнанні може бути відмовлено.

Якщо іноземним судовим рішенням ухвалено відшкодування збитків з делікту без встановлення факту порушення, збитків або причинно-наслідкового зв'язку між порушенням і збитками, ми вважаємо, що французькі суди могли б визнати це рішення таким, що суперечить міжнародному публічному праву.

Проведене дослідження дає підстави для висновку, що рішення суду України про притягнення юридичної особи, зокрема, за правом Франції, до деліктної відповідальності щодо відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, за правом України може бути визнано таким, що суперечить міжнародному публічному порядку Франції, і в його визнанні може бути відмовлено, якщо французькі суди вважатимуть, що рішення є непропорційним встановленому правопорушенню або через відсутність причинно-наслідкового зв'язку між правопорушенням та завданою шкодою.

Допустимість цього висновку щодо інших юрисдикцій ЄС потребує правової кваліфікації з урахуванням особливостей права та судової практики відповідної країни ЄС.

4 Перспективи визнання та виконання в іноземних юрисдикціях рішень судів України про деліктну відповідальність за шкоду, завдану внаслідок збройної агресії РФ проти України

Ризики невизнання в іноземних юрисдикціях рішень судів України про деліктну відповідальність іноземного відповідача (держави-агресора,

юридичної чи фізичної особи, яка сприяє агресору) за шкоду, завдану внаслідок збройної агресії, з підстав непропорційності рішень українських судів встановленому правопорушенню або через відсутність причинно-наслідкового зв'язку між правопорушенням та завданою шкодою, зумовлює необхідність впровадження в право України положень про делікт збройної агресії у поєднанні з ефективним визнанням та виконанням рішень судів України щодо стягнення цієї шкоди.

Поняття делікту збройної агресії та умови деліктної відповідальності за його вчинення не передбачено міжнародним і національними правопорядками, що зумовлює необхідність застосування до цих відносин загальних положень про міжнародні делікти, гуманітарне право, право репарацій та застосовне національне деліктне право.

Одна з особливостей делікту збройної агресії зумовлена множинністю осіб за цим деліктним зобов'язанням у частині боржників, якими є держава-агресор та юридичні особи і фізичні особи, які є пособниками збройної агресії.

З огляду на відсутність міжнародно-правових актів про відповідальність за шкоду, завдану державою-агресором та юридичними і фізичними особами – пособниками збройної агресії, залишається відкритим питання щодо притягнення їх до солідарної та/або субсидіарної відповідальності за цю шкоду.

Юридичні та фізичні особи, які виробляють продукцію, надають послуги, виконують роботи, вчиняють інші дії, які сприяють збройній агресії, повинні нести додаткову (субсидіарну) відповідальність за шкоду, завдану фізичним та юридичним особам внаслідок збройної агресії, якщо поведінка юридичних та фізичних осіб, які є пособниками збройної агресії, може бути присвоєна державі-агресору відповідно до норм звичаєвого міжнародного права про відповідальність держав, або внаслідок того, що юридичним або фізичним особам передані елементи державної влади, або внаслідок того, що зазначені особи діяли за вказівками чи під контролем, або керівництвом держави-агресора, або якщо ця держава визнала їх поведінку як свою власну.

Під час збройної агресії держава-агресор, яка залучає юридичні та фізичні особи до збройної агресії, зобов'язана забезпечити дотримання міжнародного гуманітарного та інвестиційного права, та у випадку невідповідності поведінки цих юридичних або фізичних осіб вимогам міжнародного гуманітарного та інвестиційного права – нести відповідальність шляхом відшкодування шкоди, яка завдана фізичним та юридичним особам.

Додаткова (субсидіарна) відповідальність за шкоду, завдану збройною

агресією, зокрема, ґрунтується на доктрині зняття корпоративної вуалі (piercing the corporate veil), що охороняє інтереси держави та її фізичних і юридичних осіб, яким завдано шкоду від збройної агресії, шляхом покладення додаткової (субсидіарної) відповідальності держави-агресора перед кредиторами на підконтрольних їй юридичних та фізичних осіб.

Саме в межах деліктної відповідальності внаслідок збройної агресії потерпіла особа може запитати, чи використала держава-агресор підконтрольну їй юридичну особу як корпоративну завісу (вуаль) для вчинення міжнародного злочину – збройної агресії.

Зірвавши корпоративну вуаль, суд може відкрити факти, що конкретні особи (учасники та посадові особи юридичної особи) використали й розпорядилися майном, надали послуги, виконали роботи в інтересах держави-агресора, нехтуючи інтересами кредиторів – потерпілих від збройної агресії держави, її фізичних та юридичних осіб.

Недопущення використання юридичної особи як інструменту безпідставного фінансування, виробництва продукції, іншої діяльності, що сприяє збройній агресії, з неправомірно та шкідливою метою, що порушує імперативні норми міжнародного права (*jus cogens*), надасть можливість позбавити економічної можливості проведення збройної агресії.

Такий підхід відповідає, зокрема положенням права України щодо додаткової (субсидіарної) відповідальності.

Доктрина відкриття корпоративної вуалі використовується в судовій практиці України щодо відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, що дає можливість притягнення російські компанії до субсидіарної відповідальності за шкоду, завдану збройною агресією, якщо юридична особа перебуває під ефективним контролем держави (наприклад, якщо держава є власником вирішальної частки в її статутному капіталі), що дає підстави для підняття корпоративної вуалі та ототожнення дій юридичної особи як дій держави.

Доктрина «підняття корпоративної завіси» у формі «alter ego» передбачає зворотнє підняття завіси – притягнення учасника юридичної особи до відповідальності за її боргами.

Верховний Суд у постанові від 20 липня 2022 року у справі № 910/4210/20 дійшов висновку: «Якщо юридична особа фактично виконує функції державного органу, тобто є alter ego («другим я») такої держави, на майно, формально належне такій юридичній особі, може бути звернене стягнення за боргами держави.

У цьому випадку суд нехтує формальною відокремленістю майна

юридичної особи від майна держави».

Суд також зазначив, що відповідач «фактично виконує цілі, завдання, функції, притаманні державним органам, знаходиться під контролем держави, тому майно відповідача, яке знаходиться на території України, може використовуватись для звернення стягнення за боргами російської федерації» [18].

Суд у цій справі дійшов висновку про те, що якщо юридична особа фактично виконує функції державного органу, тобто є alter ego («другим я») такої держави, на майно, формально належне такій юридичній особі, може бути звернене стягнення за боргами держави (суд нехтує формальною відокремленістю майна цієї юридичної особи від майна держави).

Підсумовуючи, делікт збройної агресії необхідно розглядати як деліктне зобов'язання відшкодувати шкоду, завдану внаслідок збройної агресії, одноосібно державою-агресором, або за змовою кількома особами (conspiration) – державою-агресором та юридичними і фізичними особами – пособниками збройної агресії, за правилами солідарної відповідальності за шкоду, завдану спільно кількома особами, або за правилами додаткової (солідарної) відповідальності за шкоду, завдану внаслідок самостійних дій, що послідовно завдали шкоду, якщо поведінка юридичних та фізичних осіб – пособників збройної агресії може бути присвоєна державі-агресору, або їм передані права суб'єкта владних повноважень або ці особи діяли за вказівками чи під контролем, або під керівництвом держави-агресора, або якщо остання визнала їх поведінку як свою власну.

Проведений аналіз дає підстави для висновку про доцільність впровадження в міжнародному праві та національному праві положення про те, що держава-агресор, фізичні та юридичні і фізичні особи, які є пособниками збройної агресії, несуть солідарну відповідальність за шкоду, завдану спільно кількома особами, або додаткову (субсидіарну) відповідальність за шкоду, завдану кількома особами їх незалежними (самостійними) та послідовними діями.

З огляду на зазначене, заслуговує уваги впровадження поняття делікту збройної агресії шляхом доповнення ЦК України положеннями ст. 1166-1 у такій редакції:

«Стаття 1166-1 «Делікт збройної агресії»

1. Майнова шкода, завдана збройною агресією особистим немайновим правам, у тому числі каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі державою-агресором.

2. Держава-агресор та юридичні і фізичні особи, які є пособниками збройної агресії, спільними діями або бездіяльністю яких завдано шкоду, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим.»

3. Юридичні та фізичні особи, які є пособниками збройної агресії, послідовними та незалежними (самостійними) діями або бездіяльністю яких завдано шкоду, несуть солідарну відповідальність поряд із відповідальністю держави-агресора, якщо пособники збройної агресії є частиною держави-агресора (*alter ego* держави-агресора), зокрема якщо поведінка цих юридичних та фізичних осіб може бути присвоєна державі-агресору, або їм передані права суб'єкта владних повноважень або ці особи діяли за вказівками чи під контролем, або під керівництвом держави-агресора, або якщо остання визнала їх поведінку як свою власну.

4. Пособники збройної агресії, які є частиною держави-агресора, також є частиною особи заподіювача шкоди згідно з положеннями застосовуваного права щодо загальної підстави деліктної відповідальності за завдану шкоду (наприклад, згідно зі ст. 1166 ЦК України, якщо застосованим правом є право України).

Пособники збройної агресії, які є частиною особи держави-агресора (*alter ego* держави-агресора), несуть солідарну відповідальність за шкоду, завдану державою-агресором незалежно від того, чи брали ці пособники збройної агресії активну – або будь-яку іншу – участь у вчиненні цього делкту, чи ні. Так само, як якщо б делінквент був фізичною особою, не мало б значення, чи було скоєно делікт лівою або правою рукою цієї особи. Важливим є те, що на момент вчинення делікту пособник и збройної агресії були частиною держави-агресора, яка вчинила цей делікт.

5. Пособниками збройної агресії вважаються юридичні та фізичні особи, які виробляють продукцію, надають послуги, виконують роботи, вчиняють інші юридично значимі дії, що сприяють завданню шкоди внаслідок збройної агресії.

6. Держава-агресор і фізичні та юридичні особи, які є пособниками збройної агресії, відшкодовують завдану збройною агресією майнову та моральну шкоду фізичним та юридичним особам за правилами деліктної відповідальності у разі недостатності репараційної виплати (репараційного відшкодування) для повного відшкодування шкоди, завданої збройною агресією.

У разі недостатності репараційної виплати (репараційного відшкодування) для повного відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, держава-агресор та фізичні й юридичні особи, які є пособниками збройної агресії, зобов'язані сплатити фізичним та юридичним особам, яким завдано шкоду збройною агресією, різницю між фактичним розміром шкоди та репараційною виплатою (репараційним відшкодуванням).»

Висновки

Проведене дослідження визнання та виконання в іноземних юрисдикціях рішень судів України про деліктну відповідальність за шкоду, завдану внаслідок збройної агресії РФ проти України, дає підстави для таких висновків:

1. Рішенню державного суду України, ухваленому у справі про деліктну відповідальність щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України, не може бути відмовлено у визнанні лише на тій підставі, що воно було б винесене відповідно до іноземного права, яке передбачає умови деліктної відповідальності, відмінні від права держави, де буде виконуватися рішення державного суду України.

2. Існує ризик, що рішення суду України, яке встановлює майнову відповідальність держави-агресора та фізичних і юридичних осіб, які сприяють збройній агресії, за правилами деліктної відповідальності, відповідно до іноземного права країни ЄС, зокрема права Франції, буде визнано таким, що суперечить міжнародному публічному порядку – за місцем виконання рішення суду України (а отже, у визнанні його у відповідній іноземній країні буде відмовлено), якщо суди країни місця виконання іноземного судового рішення вважатимуть присуджену грошову компенсацію неспівмірною з правопорушенням або завданою шкодою, а також у зв'язку з відсутністю причинно-наслідкового зв'язку між правопорушенням і завданою шкодою.

3. Заслугує уваги впровадження в ЦК України положень про поняття та умови делікту збройної агресії, що сприятиме зменшенню ризиків невизнання та невиконання рішень судів України про деліктну відповідальність за шкоду, завдану внаслідок збройної агресії РФ проти України.

4. Делікт збройної агресії передбачає зобов'язання держави-агресора відшкодувати в повному обсязі майнову шкоду, завдану збройною агресією особистим немайновим правам, у тому числі каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, а також шкоду, завдану майну фізичної або юридичної особи.

Держава-агресор та юридичні і фізичні особи, які є пособниками збройної агресії, спільними діями або бездіяльністю яких завдано шкоду, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Гаага, 18 жовтня 1907 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

2. Женевська Конвенція Про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

3. MOLANGO, M.M. (2009). Property Right during armed conflict: application of adopting principles of international humanitarian law by the European Court of Human Rights. *International legal studies program law journal*,

1(2), 69-81.

4. Nekit K., The Right To Private Property Under Martial Law In Ukraine. *The Age of Human Rights Journal*, 20 (June 2023), p. 16-17. e7579 ISSN: 2340-9592 DOI: 10.17561/tahrj.v20.7579

5. Короєд С. О., Луцька Г. В., Махінчук В. М. Проблеми відшкодування майнової шкоди, завданої пошкодженням нерухомого майна внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. № 1. С. 41–49.

6. Постанова КЦС ВС від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>.

7. Верховний Суд сформулював висновок щодо судового імунітету РФ у справі про відшкодування шкоди, завданої державою-агресором. 23 Квітня 2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1270169#:~:text=«Суд%20України%2C%20розглядаючи%20справу%2C%20де%20відповідачем%20визначено%20РФ%2C,за%20позовом%2C%20поданим%20саме%20до%20цієї%20іноземної%20країни»>.

8. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 18 травня 2022 року, справа № 428/11673/19. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104635313&red=100003c2ce32df8619df1915f48b9a84b82137&d=5>.

9. Рішення Печерського районного суду міста Києва від 08.04.2024, справа № 757/3153/24-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118333649>.

10. Гончаренко Ю. Практичні питання реалізації реального відшкодування шкоди, заподіяної російською федерацією Україні внаслідок війни // *Юрист&Закон*. 2022. Листопад. № 44. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA016184.

11. Короєд С. О. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МАТЕРІАЛЬНУ ШКОДУ, ЗАВДАНУ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ. *Захист прав, свобод і законних інтересів людини, громадянина та держави в умовах збройної агресії проти України*. Зб. наук. праць. Матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовтня 2022 року) / Ред. колегія: О. В. Скрипнюк (співголова), І. Б. Усенко (співголова), Є. В. Ромінський (відповідальний секретар), А. М. Гурова, А. Ю. Іванова, П. С. Демченко. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2023. 214 с. С. 35–40.

12. Визнання Росії терористом може завадити Україні отримати

арештоване майно РФ – Ірина Мудра. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/interview/chto-tormozit-konfiskatsiyuimuschestva-rf-i-kogda-ukraina-poluchit-k-nemu-dostup-intervyu> (дата звернення: 10.09.2022).

13. Стаття 509 ЦПК Франції. URL: <https://french-business-law.com/french-legislation-art/article-509-of-the-french-code-of-civil-procedure/#:~:text=Title%20XV%3A%20Enforcement%20of%20the%20judgment.%20Chapter%20II%3A,manner%20and%20in%20the%20cases%20provided%20by%20law.>

14. Рішення Касаційного Суду Франції від 20.02.2007, Справа No.05-14.082. URL: <https://www.courdecassation.fr/decision/6079429a9ba5988459c41195>.

15. Рішення Касаційного Суду Франції, 5 липня 2017, Справа No. 16-13.407. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000035146562/>.

16. Рішення Касаційного Суду Франції, Цивільна палата, 25.05.1948. Cass. Civ. 25 mai 1948, Lautour Rev. Crit. 1949. 89, note Batiffol, D. 1948. 357, note P.L.; S. 1949.1.21, note Niboyet, J.C.P. 1948.II.4532, note Vasseu. URL: www.interjurisnet.eu/html/dip/civ1_25_05_48.pdf.

17. Касаційний суд Франції, Цивільна палата, 11.05.1999, Справа No. n° 97-13.972. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000007043326?isSuggest=true>.

18. Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду від 20 липня 2022 року, справа № 910/4210/20. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://verdictum.ligazakon.net/document/105612017?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress02&_ga=2.137520048.1085700013.1698955729-1648414136.1690821059#_gl=1*sudymz*_gcl_au*ODE0MzgZMzkuMTY5ODk1NTcyOQ.

Миронова Г. А.

ЗАХИСТ ПРАВА НА АЛЬТЕРНАТИВНУ (НЕВІЙСЬКОВУ) СЛУЖБУ В УМОВАХ ОБОРОННОЇ ВІЙНИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Держава Україна гарантує усі права людини та громадянина відповідно до своїх міжнародних зобов'язань, що випливають із участі у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [1] та Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [2]. У статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статті 9 Європейської конвенції з прав людини закріплено фундаментальне право кожної людини на свободу думки, совісті і релігії, свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Основні права, які є похідними від фундаментальних свобод людини та гідних умов її життя, закріплено в Розділі II Конституції України [3]. Так стаття 35 містить правові гарантії права на свободу світогляду та віросповідання, складовою якого є право на заміну виконання військово обов'язку альтернативною (невійськовою) службою з релігійних переконань. У статті 8 Конституції України передбачено, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй, у статті 22, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Проголошення у статті 35 Конституції України права одночасно зумовлює потребу у створенні гарантій для його реалізації заінтересованою особою, з одного боку, і забезпечення дотримання з боку органів державної влади, з другого. Важливими складовими таких гарантій є відповідна законодавча база, яку становить система матеріальних і процесуальних норм, які визначають умови і порядок реалізації права альтернативного виконання обов'язку перед державою.

Варто зазначити, що Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» [4] був прийнятий 12 грудня 1991 року, майже з часу проголошення незалежності України. У статті 2 чинної сьогодні редакції Закону визначено: «Право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю». Це право не є абсолютним для всіх громадян, у законі визначено обов'язкову умову для права на альтернативну (невійськову) службу, яка містить одночасно три складові: 1) мають релігійні переконання, 2) належать до діючих релігійних організацій, 3) віровчення цих релігійних організацій не допускає користування зброєю. Іншої умови чи винятку щодо реалізації права на альтернативну (невійськову) службу Законом не передбачено, відсутність одного з елементів умови є підставою для відмови у заміні військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою. Разом з тим, Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу» порядок направлення та проходження віруючими громадянами альтернативної служби підчас мобілізації в умовах воєнного або надзвичайного стану не визначено.

Проблема нечіткості законодавства щодо механізму заміни виконання військової служби невійськової (альтернативною) буда очевидною у

2014 році для військової влади, і стала предметом Листа Генерального штабу Збройних сил України «Щодо шляхів реалізації прав віруючих громадян виконувати свій обов'язок перед державою під час мобілізації» [5], в якому було зауважено: «Порядок призову військовозобов'язаних – громадян України на військову службу під час мобілізації, зокрема перелік тих, хто звільняється від нього, чітко регламентований Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації віруючим громадянам, які перебувають на військовому обліку військовозобов'язаних, цим Законом не передбачено». Також у Листі було вказано на необхідність законодавчого врегулювання цього питання після стабілізації воєнно-політичної ситуації в Україні. Втім станом на тепер відповідні зміни внесені не були.

Хоча із 24 лютого Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 [6] було постановлено ввести в Україні воєнний стан, проте у переліку прав і свободи людини і громадянина, що підлягають тимчасовим обмеженням на території України, немає статті 35 Конституції України. Тобто права на свободу світогляду та віросповідання, альтернативну службу, передбачені у статті 35 Конституції України, станом на тепер в Україні не обмежуються. Проте в умовах оголошення воєнного стану виявили себе певні правові прогалини, зокрема, щодо законодавчого врегулювання порядку проходження альтернативної служби громадянами під час ведення воєнних дій та мобілізації.

За підсумками часу, що минув з початку проведення в Україні мобілізаційних заходів, можна зробити певні узагальнення щодо тих проблем, які виникають у зв'язку із бажанням громадянами у законний спосіб реалізувати своє конституційне право на заміну виконання військового обов'язку невійськовою службою з релігійних переконань. Із самого початку проблеми у відносинах із військкоматами та місцевими органами влади виникали у тих законослухняних громадян, які у зв'язку із вимушеним переселенням у безпечні райони країни, за власною ініціативою ставали на облік як внутрішньо переміщені особи та подавали заяви із проханням замінити військову службу на альтернативну невійськову, погоджуючись на будь-які цивільні роботи.

Лише в окремих нечастих випадках спілкування із посадовими особами військкоматів або відділів поліції обмежувалося наданням громадянами довідки про належність до релігійної організації та заяви, або складанням протоколу, або видачею повістки, після чого ніяких наслідків не відбувалося.

Іноді слідчі відкривали кримінальні провадження за статтею 336 КК України та швидко закривали за відсутністю складу злочину.

Проте в умовах продовження воєнного стану і мобілізації частішають випадки неможливості реалізації громадянами права на заміну військовою служби невійськовою. Найбільш типовими є такі сценарії розвитку подій, коли після звернення громадян відповідно до закону України «Про альтернативну невійськову службу» із заявою про неможливість проходження військової служби як такої, що суперечить їхнім релігійним переконанням, та документального підтвердження істинності переконань, посадові особи відмовлялися приймати (реєструвати) підготовлені документи, або навіть не бажали їх читати. Найпоширенішою відповіддю посадових осіб та юрисконсультів військкоматів було заперечення, що стаття 35 Конституції України застосовується лише до строкової служби у мирний час. Усні пояснення з боку призовників, зокрема, посилення на Указ Президента № 64/2022, яким стаття 35 не обмежується, до уваги не бралися. Здебільшого перед призовниками, які відмовляються від мобілізації, ставиться ультиматум – або примусове спрямування на фронт або застосування кримінальної відповідальності.

Найбільш серозні порушення прав громадян пов'язані із тим, що у військкоматах, відділках поліції до призовників, які відмовляються від призову на військову службу з релігійних переконань та вимагають заміни військової служби альтернативною, застосовують засоби психологічного та фізичного тиску, в тому числі приниження, образи, погрози, залякування кримінальним провадженням. Іноді посадовці вимагали складання або підписання різноманітних, не передбачених законодавством документів: заяви на «Відмову від військової служби в зв'язку з мобілізацією», «Ознайомлення зі статтею 336 КК», пояснення в «Акті фіксації факту ухилення особою від загальної мобілізації» тощо. Призовники в окремих випадках піддавалися багаторазовим викликам до військкоматів, відділків поліції, місцевих держадміністрацій, під час яких були примушені до багаточасових очікувань аудієнції, тривалих співбесід із посадовими особами та юристами, схожими на допити, які супроводжувалися вмовлянням відмовитися від віри та погрозами. Траплялися навіть елементи поводження, порівняного із катуванням: тривалі (до 12 годин) безпідставні тримання у кабінетах із проведенням бесід виховного характеру, іноді на підвищених тонах, без можливості прийняти їжу, воду, або навіть необхідні ліки.

Як зазначено у щорічній доповіді Управління Верховного комісара з

прав людини ООН щодо ситуації з правами людини в Україні, Протягом звітного періоду (1 вересня – 30 листопада 2024 року) «суди винесли п'ять рішень, засудивши осіб, що належать до релігійних громад, які за інших умов могли б скористатися правом на альтернативну службу, за ухилення від військової служби. Засуджені отримали покарання у вигляді позбавлення волі строком від одного до трьох років. У трьох випадках суди також зазначили про відсутність правових механізмів для реалізації цього права під час мобілізації та воєнного стану. Протягом звітного періоду УВКПЛ задокументувало п'ять випадків, коли чоловіки, які намагалися реалізувати своє право на сумлінну відмову від військової служби з міркувань совісті, були примусово направлені на військову службу та переведені до військового навчального центру. Усі вони зазнали свавільного затримання на строк від двох до чотирьох днів військовослужбовцями, відповідальними за призов та мобілізацію. Чоловіків піддавали жорстокому поводженню та катуванню. Їм погрожували «відправкою на передову» та насильством, а чотирьох із них били, душили та тягали по підлозі» [7].

Відповідь на важливе питання які є законні обмеження права на відмову від військової служби з релігійних переконань надавалося українськими судами, правові позиції та мотивація яких протягом цього часу поступово змінювалися.

13 листопада 2014 року вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області було виправдано громадянина, обвинуваченого за ст. 336 КК України за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. 26 лютого 2015 року Ухвалою Апеляційний суд Дніпропетровської області вирок залишено без зміни через недоведеність, що в діянні виправданого громадянина є склад кримінального правопорушення. 23 червня 2015 року Колегія суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ розглянула кримінальне провадження щодо виправданої особи за касаційною скаргою заступника прокурора Дніпропетровської області на вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 13 листопада 2014 року та ухвалу Апеляційного суду Дніпропетровської області від 26 лютого 2015 року [8].

Судом встановлена належність громадянина до релігійної організації «Релігійний центр Свідків Єгови в Україні», яка у відповідності до Положення «Про Порядок проходження альтернативної (невійськової) служби», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 2066 від 10.11.1999, відноситься до переліку релігійних організацій, віровчення яких

не допускає користування зброєю. За таких обставин суд обґрунтовано виправдав громадянина через відсутність в діянні складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 КК України з таких міркувань. Згідно ст. 65 Конституції України, захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України, а за змістом ч. 4 ст. 35 основного Закону, ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» право на таку службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю. Проте відсутність можливості проходження альтернативної (невійськової) служби в період мобілізації не може бути підставою для притягнення його до відповідальності за ст. 336 КК України.

25 вересня 2017 р. Миколаївський окружний адміністративний суд розглянув у відкритому судовому засіданні адміністративну справу за позовом до Вітовської районної державної адміністрації Миколаївської області про визнання протиправним та скасування рішення [9]. З матеріалів справи вбачається, що позивач звернувся до адміністративного суду з позовом до Вітовської районної державної адміністрації Миколаївської області з вимогами: 1. Визнати протиправним і скасування рішення відповідача, яке оформлене у вигляді протоколу засідання районної комісії у справах альтернативної (невійськової) служби № 1 від 3 серпня 2017 року в частині відмови позивача у направленні на проходження альтернативної (невійськової) служби; 2. Зобов'язати Вітовську районну державну адміністрацію Миколаївської області повторно розглянути заяву про направлення на проходження альтернативної (невійськової) служби позивач з урахуванням правових висновків, викладених у рішенні суду.

Свої позовні вимоги позивач обґрунтував тим, що є вірянином релігійної організації Свідків Єгови. Відповідно до його релігійних переконань не допускається користування зброєю та проходження військової служби. Він звернувся до відповідача щодо проходження альтернативної

(невійськової) служби, як це передбачено ст. 35 Конституції України. Але відповідач відмовив у цьому праві з невідомих мотивів. Відповідач позов не визнав, просив в його задоволенні відмовити.

Надаючи правову оцінку матеріалам справи, суд виходив з наступного. Ст. 11 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» дає підстави для відмови громадянину в направленні на альтернативну службу за відсутності підтверджень щодо істинності його релігійних переконань. Але, при цьому необхідно враховувати, що зазначений предмет доказування (істинність релігійних переконань) має певну специфіку, у зв'язку з чим його дослідження, доведення або спростування, не може відбуватися за загальними правилами.

Судом наведено такі доводи щодо доказування істинності релігійних переконань. Релігійна віра – це впевненість особи у реальному існуванні нематеріального світу, істот, явищ, процесів, походжень, особливих якостей в окремих предметів, на підставі суб'єктивного переконання, без необхідності підтвердження їх ніякими доказами. Сам факт будь-яких переконань особи, тим більше релігійних, не може бути доведений нічим іншим ніж висловленням саме цієї особи.

З викладеного вбачається, що заява особи, про наявність в неї певних релігійних переконань є єдиним, можливим, достатнім та необхідним доказом для доведеності істинності релігійних переконань саме зазначеної особи у розумінні ст. 11 Закону, оскільки жодними засобами та методами матеріального світу, якими в теперішній час володіє людська цивілізація спростувати істинність, довести неправдивість цих релігійних переконань неможливо.

Оскільки позивач свою позицію щодо наявності у нього релігійних переконань, висловив чітко у заяві про направлення його на проходження альтернативної (невійськової) служби, ідентифікуючі себе як вірянина релігійної організації Свідків Єгови, у відповідача не може бути жодних підстав для заперечення істинності цього. Будь-яка ревізія або перевірка органами державної влади істинності релігійних переконань особи, вимоги надати ще будь-які матеріальні докази від цієї особи на їх підтвердження, було б протиправним втручанням у право на свободу совісті.

До того ж, суд вважав необхідним зазначити, що альтернативна (невійськова) служба, про направлення на яку клопотав позивач, не є якоюсь пільгою, звільненням від обов'язку або способом ухилення від проходження військової служби. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» альтернативна (невійськова) служба є лише формою

виконання обов'язку перед суспільством. При цьому, виконання цього обов'язку покладається на особу у строки, що півтора рази перевищує строк військової служби. Проходження альтернативної (невійськової) служби пов'язано з покладенням на особу певних обмежень, передбачених ст. 8 Закону. Заява про направлення на проходження альтернативної (невійськової) служби, є свідомим волевиявленням особи про прийняття на себе обов'язків та обмежень у зв'язку з її проходженням, що як раз красномовно і свідчить про наявність у особи переконань, пов'язаних з неприйняттям зброї, військової служби, дотримання принципів пацифізму та інше.

Враховуючи викладене, суд дійшов висновку про необхідність задовольнити позов у повному обсязі, визнати протиправним та скасувати протокольне рішення відповідача від 03.08.17 про відмову позивачу на проходження альтернативної (невійськової) служби, та зобов'язати повторно розглянути його заяву з цього приводу. Під час повторного розгляду заяви позивача відповідач повинен врахувати висновки суду щодо достатності доказів для підтвердження особою істинності своїх релігійних переконань.

28 листопада 2018 р. Сумський окружний адміністративний суд у відкритому судовому засіданні розглянув справу за позовом особи позивача до Роменської районної державної адміністрації Сумської області про визнання протиправним і скасування рішення та зобов'язання вчинити дії [10].

З матеріалів справи вбачається, що 29.03.2018 районна комісія у справах альтернативної (невійськової) служби Роменської РДА розглянула заяву та прийняла рішення про відмову в проходженні альтернативної (невійськової) служби та направлення на проходження строкової військової служби. Підставою для прийняття вказаного рішення було те, що позивач невчасно подав заяву про направлення на альтернативну (невійськову) службу. При цьому, у членів комісії відсутні сумніви щодо релігійних переконань позивача.

Надаючи правову оцінку матеріалам справи, суд виходив з наступного. Встановлений ст. 65 Конституції України обов'язок громадянина захищати свою Державу кореспондується із встановленим ст. 35 Конституції України обов'язком Держави замінювати виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою громадянину, який має несумісні із військовою службою релігійні переконання. Чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України також встановлено, що право Держави зобов'язувати своїх громадян проходити військову службу не є абсолютним. Воно обмежується правом кожної людини на відмову від несення військової служби з міркувань совісті

і релігії, закріпленому у статті 9 Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод, а також статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

При цьому, право на відмову від несення військової служби на підставі релігійних переконань має абсолютний характер. Тому держава не може накладати обмеження на свободу совісті та релігії за допомогою обов'язкової військової служби.

Мотивуючи своє рішення Суд також зазначив, що частиною 2 статті 35 Конституції України передбачено вичерпний перелік підстав, з яких може бути обмежене право на альтернативну (невійськову) службу, а саме: в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. У цьому переліку відсутня така підстава як порушення особою, чий релігійні переконання не дозволяють їй проходити строкову військову службу, строку подання відповідної заяви чи інших процедур. Аналогічні положення містить ч. 2 ст. 9 Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод, відповідно до якої свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними у демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Так, пропуск строку на подання заяви про направлення на альтернативну службу позивач жодним чином не посягає на громадський порядок, здоров'я і моральність населення, як і на права і свободи інших людей. З огляду на це, обмеження, накладене відповідачем на право позивача сповідувати свою релігію, є необґрунтованим.

Протягом 2023–2025 років правові позиції Верховного суду України зміцувалися у бік підтвердження кримінальних вироків судів попередніх інстанцій, застосовуючи у мотивувальній частині нові аргументи.

У Постанові колегії суддів Першої судової палати ККС у справі № 344/12021/22 [11] від 02 травня 2024 року суд визнав правильною кримінально-правову кваліфікацію дій особи як ухилення від призову за мобілізацією за ст. 336 КК України та, зокрема, зазначив, що гарантоване ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право сповідувати свою релігію або переконання в аспекті можливості сумлінної відмови від військової служби не є абсолютним, а може бути обмежене виключно для цілей та у спосіб, що зазначені в ч. 2 цієї статті. Критеріями правомірності відповідного обмеження є: законність; легітимна мета –

інтереси громадської безпеки, необхідність охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі, а також захист прав і свобод інших осіб; пропорційність, що окреслює межі правомірного втручання у право й дозволяє здійснення його лише тією мірою, якою це необхідно для досягнення зазначених вище законних цілей.

У постанові колегії суддів Першої судової палати ККС від 15 квітня 2025 року у справі № 573/406/24 [12] наведено принципово нову правову позицію Верховного суду України щодо неможливості проходження альтернативної (невійськової) служби під час мобілізації. Зокрема, у постанові зазначено, що строкова військова служба та військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період це два самостійні види військової служби і Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу» альтернативна служба запроваджується замість проходження саме строкової військової служби, тобто заміна військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період на альтернативну (невійськову) службу, цим Законом не встановлена. У воєнний час, під час мобілізації і оборонної війни обов'язок захисту України, яка зазнала агресивного нападу з боку Російської Федерації, покладається на всіх громадян України незалежно від їхнього віросповідання.

На переконання Суду, під час мобілізації військовозобов'язаних можливість проходження альтернативної служби виключається, оскільки сама по собі мобілізація має на меті не просто несення військової служби, а захист Батьківщини від військового вторгнення іншої держави. Перебування держави у правовому режимі воєнного стану є вагомою причиною, щоб вести мову про необхідність виконання військового обов'язку усіма громадянами України, в тому числі тих релігійних організацій, віровчення яких виключає застосування зброї. Ситуація мобілізації для боротьби проти зовнішнього агресора є такою особливою загрозою, яка дає підстави для держави очікувати від військовозобов'язаних громадян України прийняття певних обмежень.

Наразі Конституційним судом України було розпочато розгляд справи за конституційною скаргою Зелінського Д. Б., який звернувся до КСУ з клопотанням перевірити на відповідність частині четвертій ст. 35 Конституції України частину першу ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу». Автор клопотання вважає, що норма частини четвертої ст. 35 Конституції України стосується виконання військового обов'язку в цілому. Тобто альтернативна (невійськова) служба має запроваджуватись замість проходження всіх видів військової служби, а не

лише строкової; однак положення Закону передбачають заміну альтернативною (невійськовою) службою лише строкової військової служби, якої в Україні на сьогодні не існує, це повністю унеможливило реалізацію конституційного права, що передбачене частиною четвертою ст. 35 Конституції України, та є таким, що не відповідає Конституції України.

У грудні 2024 року виконувач обов'язків голови Конституційного Суду України звернувся до Європейської комісії за демократії через право (Венеційської Комісії) з проханням надати висновок щодо альтернативної (невійськової). 18 березня 2025 року Венеційська комісія оприлюднила Висновок № 1219/2024 англійською мовою «Ukraine – Amicus curiae brief on alternative (non-military) service» («Україна – Юридичний висновок amicus curiae щодо альтернативної невійськової служби») CDL-AD(2025)006 [13]. Зокрема, у Висновку зазначено: 72. сама природа відмови від військової служби з мотивів сумніння передбачає, що вона не може бути повністю виключена під час війни, хоча держави мають обмежену свободу розсуду, особливо у випадку загальної мобілізації. Проте Венеціанська комісія вважає, що за жодних обставин особа, яка відмовляється від військової служби з мотивів совісті, не може бути зобов'язана носити або використовувати зброю, навіть для самозахисту країни.

Останньою на сьогодні крапкою у вирішенні українськими судами спору щодо можливості заміни виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою стала Ухвала Верховного Суду колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду по справі № 573/838/24 провадження № 51-603км25 від 18 червня 2025 року [14].

У мотивувальній частині Ухвали зазначено такі обставини справи. Білопільський районний суд Сумської області вироком від 08 липня 2024 року визнав відповідача винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 КК, та призначив йому покарання у виді позбавлення волі на строк 3 роки. За вироком суду засуджений визнаний винуватим у тому, що він, після проходження медичного огляду, будучи придатним за станом здоров'я до військової служби, за відсутності передбачених ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» підстав для відстрочки від призову, усупереч вимогам законодавства, будучи попередженим про кримінальну відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією, умисно, без поважних причин, не прибув для направлення до військової частини з метою проходження служби, чим ухилився від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період. Сумський апеляційний суд ухвалою від 05 грудня 2024 року

вирок районного суду щодо засудженого залишив без змін.

Заслухавши доповідь судді, пояснення сторін, перевіривши матеріали кримінального провадження та доводи, викладені в касаційній скарзі, колегія суддів дійшла висновку про наявність підстав для передачі цього провадження на розгляд об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. У розглядуваній справі перед Судом постало правове питання однакового тлумачення щодо наявності/відсутності у громадянина законного права на відмову від виконання військового обов'язку під час мобілізації в умовах воєнного стану з релігійних переконань (сумлінної відмови).

Водночас колегія суддів вважає правильним підхід, застосований у постанові Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 02 травня 2024 року (справа № 344/12021/22), якому слідували також колегії суддів Першої та Другої судових палат у постановах від 13 червня 2024 року (справа № 601/2491/22) та від 21 січня 2025 року (справа № 344/7666/22). У зв'язку з цим вважає за необхідне відступити від висновку, висловленого колегією суддів Першої судової палати у постанові від 15 квітня 2025 року (справа № 573/406/24) з огляду на таке.

Щодо гарантій національного законодавства на відмову від виконання військового обов'язку з релігійних переконань – колегія суддів погоджується з висновком, викладеним у постанові від 02 травня 2024 року (справа № 344/12021/22), про те, що приписами ч. 4 ст. 35 Конституції України як нормами прямої дії передбачено гарантії на сумлінну відмову від виконання будь-якого військового обов'язку за релігійними переконаннями, а не лише строкової військової служби.

Щодо гарантій на сумлінну відмову від виконання військового обов'язку, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України – ЄСПЛ сформував орієнтири, за якими відмова від військової служби є переконанням, що досягає достатнього ступеня сили, серйозності, послідовності та важливості, щоб на нього поширювалися встановлені статтею 9 ЄКПЛ гарантії, у випадках, коли така відмова мотивована серйозним і непереборним конфліктом між обов'язком служити в армії та совістю людини або її щирими та глибокими, релігійними чи іншими, переконаннями (див., наприклад, рішення у справах: «Баятян проти Вірменії» (Bayatyan v. Armenia) від 27 жовтня 2009 року, заява № 23459/03 (п. 110); «Папавасілакис проти Греції» (Papavasiliakis v. Greece) від 15 вересня 2016 року, заява № 66899 (п. 36); «Мушфіг Маммадов та інші проти Азербайджану»

(Mushfig Mammadov et Autres c. Azerbaidjan) від 17 жовтня 2019 року, заяви № 14604/08 та 3 інших (п. 74); «Канатли проти Туреччини» (Kanatli v. Turkiye) від 12 березня 2024 року, заява № 18382/15 (п. 42).

Водночас коли особа, посилаючись на ст. 9 Конвенції, просить скористатися правом на сумлінну відмову від військової служби, вимоги компетентними органами держави певного рівня доказування для обґрунтування такого прохання і відмова у його задоволенні, якщо відповідні докази не надаються, не суперечать положенням зазначеної вище статті («Енвер Айдемір проти Туреччини» (Enver Aydemir v. Turkiye) від 07 червня 2016 року, заява № 26012/11 (п. 78, 81); «Дягілев проти Росії» від 10 березня 2020 року, заява № 49972/16 (п. 62). Крім того, ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що держава вправі встановлювати процедури для оцінки серйозності переконань людини і запобігати спробам зловживання можливістю звільнення з боку осіб, котрі у змозі нести військову службу («Папавасілакис проти Греції» (п. 54); «Дягілев проти Росії» (п. 63). Заразом питання про те, чи підпадає відмова від проходження військової служби під дію положень ст. 9 Конвенції і в якій мірі, має оцінюватися залежно від конкретних обставин кожної справи («Баятян проти Вірменії» (п. 110); «Мушфіг Маммадов та інші проти Азербайджану» (п. 74).

Щодо можливості військовозобов'язаного відмовитися від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, за релігійними переконаннями – Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» не запроваджувалися обмеження конституційного права людини на свободу світогляду і віросповідання, гарантовані ст. 35 Конституції України. Заходи правового режиму воєнного стану, перелік яких наведено у ст. 8 Закону № 389, також не передбачають втручання у право людини на свободу віросповідання.

Нарешті, Україна не відступала у порядку ст. 15 Конвенції від своїх міжнародних зобов'язань за ст. 9 Конвенції в частині захисту права на свободу совісті та релігії.

Отже, право на альтернативну службу може бути обмежено лише у зазначеному вище порядку.

Враховуючи наведене, об'єднаній палаті Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду в аспекті розгляду питання щодо наявності/відсутності у діянні особи складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 КК, необхідно буде вирішити питання щодо того, чи має право громадянин на сумлінну відмову від військової служби з

релігійних переконань під час мобілізації у період воєнного стану.

Отже, з метою забезпечення єдності судової практики кримінальне провадження щодо засудженого необхідно передати на розгляд об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду на підставі ч. 2 ст. 434-1 КПК.

Таким чином, українськими судами сформовано такі ключові правові позиції стосовно врегулювання спорів щодо права на альтернативну (невійськову) службу:

- У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

- Відсутність можливості проходження альтернативної (невійськової) служби в період мобілізації не може бути підставою для притягнення його до відповідальності за ст. 336 КК України

- Відсутність в матеріалах справи заяви особи до місцевої державної адміністрації про бажання проходити альтернативну (невійськову) службу не може бути підставою для притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 336 КК України.

- Необхідно застосування відповідні положення Європейської конвенції з прав людини та рішень Європейського суду з прав людини «Баятян проти Вірменії», «Бухаратян проти Вірменії», «Цатурян проти Вірменії», «Стефанов проти Болгарії» й «Ерчеп проти Турції», в яких оцінювались релігійні переконання Свідків Єгови в частині відмови від військової служби як такої, незалежно від її виду і часу призову.

- Такий особливий предмет доказування як істинність релігійних переконань має певну специфіку, у зв'язку з чим його дослідження, доведення або спростування, не може відбуватися за загальними правилами. Релігійна віра – це впевненість особи у реальному існуванні нематеріального світу, істот, явищ, процесів, походжень, особливих якостей в окремих предметів, на підставі суб'єктивного переконання, без необхідності підтвердження їх ніякими доказами. Заява особи, про наявність в неї певних релігійних переконань є єдиним, можливим, достатнім та необхідним доказом для доведеності істинності релігійних переконань.

- Оцінка канонічних правил релігійної громади будь-яким органом державної влади є протиправною.

- Альтернативна (невійськова) служба не є пільгою, звільненням від обов'язку або способом ухилення від проходження військової служби, а є

лише формою виконання обов'язку перед суспільством. Проходження альтернативної (невійськової) служби є свідомим волевиявленням особи про прийняття на себе обов'язків та обмежень, передбачених законом у зв'язку з її проходженням.

– Право на відмову від несення військової служби на підставі релігійних переконань має абсолютний характер. Тому держава не може накладати обмеження на свободу совісті та релігії за допомогою обов'язкової військової служби.

– Частиною 2 статті 35 Конституції України передбачено вичерпний перелік підстав, з яких може бути обмежене право на альтернативну (невійськову) службу, а саме: в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Пропуск строку на подання заяви про направлення на альтернативну службу позивачем жодним чином не посягає на громадський порядок, здоров'я і моральність населення, як і на права і свободи інших людей.

– Законом України «Про альтернативну невійськову службу» альтернативна служба запроваджується замість проходження саме строкової військової служби, тобто заміна військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період на альтернативну (невійськову) службу, цим Законом не встановлена

– У воєнний час, під час мобілізації і оборонної війни, обов'язок захисту України, яка зазнала агресивного нападу з боку Російської Федерації, покладається на всіх громадян України незалежно від їхнього віросповідання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. Верховна Рада України. Законодавство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

2. Європейська конвенція про захист прав та основоположних свобод від 04.11.1950. Верховна Рада України. Законодавство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

3. Конституція України від 28.06.1996 № 255к/96-ВР. Верховна Рада України. Законодавство. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

4. Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12 грудня 1991 року № 1975–XII. Верховна Рада України. Законодавство. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>

5. Лист Міністерства оборони України «Щодо шляхів реалізації прав віруючих громадян виконувати свій обов'язок перед державою під час

мобілізації» від 17 квітня 2014 року № 300/1/с/1186. LIGA 360. URI: <https://ips.ligazakon.net/document/FN003888>

6. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022. Верховна Рада України. Законодавство. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

7. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні. 1 вересня – 30 листопада 2024 року. ООН. Права людини. Управління Верховного комісара. 28 с. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-01/2024-12-31%20ОНCHR%2041st%20periodic%20report%20on%20Ukraine_UKR.pdf

8. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 червня 2015 року. Справа № 5-1583км15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45855629>

9. Постанова Миколаївського окружного адміністративного суду від 25 вересня 2017 р. Справа № 814/1767/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69167701>

10. Рішення Сумського окружного адміністративного суду від 28 листопада 2018 р. Справа № 1840/3723/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78463991>

11. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС у справі № 344/12021/22 від 02 травня 2024 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514>

12. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС у справі № 573/406/24 від 15 квітня 2025 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126906863>

13. Ukraine Amicus curiae brief on alternative (non-military) service. Adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14-15 March 2025). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2025\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2025)006-e)

14. Ухвала Верховного Суду колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду по справі № 573/838/24 провадження № 51-603км25 від 18 червня 2025 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128347458>

Пільков К. М.

БІФУРКАЦІЯ ПРОЦЕСУ: ПЕРЕВАГИ ВПРОВАДЖЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ТА ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Ефективність судочинства не тільки в аспекті дієвості судового захисту, тобто у матеріальному вимірі, а й у суто процесуальному, який стосується витрат часу та коштів учасників проваджень та ресурсів правосуддя, вже протягом багатьох років знаходиться у фокусі як науковців-процесуалістів, так і самої судової системи. Раціональне витрачання цього ресурсу, процесуальна економія, з перших постанов Верховного Суду у 2018 році [15] за оновленими процесуальними кодексами стала фактором, на який суди почали зважати, ухвалюючи рішення, фактором, який у 2020 році набув визнання принципу у практиці Великої Палати Верховного Суду [14].

Разом з тим цілком конкретні інструменти, які дозволяють підвищити ефективність судочинства, лише поступово впроваджуються у вітчизняну судову практику. Одним з таких процесуальних інструментів є біфуркація – відокремлення судом стадій чи процесуальних фаз вирішення окремих питань у межах одного провадження, внаслідок чого можна усунути необхідність розгляду справи в усіх деталях, значна частина яких згодом виявляється нерелевантною для результату, якщо справа вирішується на більш ранній стадії.

Як юридичний термін біфуркація процесу вітчизняній судовій практиці не відома, хоча підґрунтя для самої біфуркації у процесуальному законі закладені. Про це можна стверджувати після перевірки всіх 167 судових рішень, у яких згадується біфуркація. Саме стільки їх у Єдиному державному реєстрі судових рішень станом на час написання цієї статті. Майже в усіх цих рішеннях біфуркація згадана як медичний термін (переважно «біфуркація артерії» або «біфуркація трахеї»). В одному з судових рішень у кримінальному провадженні йдеться про «точку біфуркації» однак не в значенні відокремлення процесуальних фаз. І лише в двох судових рішеннях апеляційних судів у 2013 і 2018 роках згадується про процесуальну біфуркацію, щоправда арбітражного розгляду [11; 12]. Це власне і є та біфуркація процесу, яка відома арбітражній практиці та судовим провадженням в інших країнах і яка, однак, досі не увійшла до активного словника учасників судових проваджень в Україні.

Далі у статті приділимо увагу цьому маловідомому вітчизняній практиці і науці процесуального права феномену, спробуємо коротко розкрити його суть і можливості, які цей інструмент відкриває для підвищення ефективності судочинства, та зосередимо увагу на законодавчому підґрунті, яке вже

закладене для його застосування у національному господарському та цивільному процесах, а також на перспективах його розвитку.

I. Поняття біфуркації та іноземна практика застосування

Біфуркація (англ. *bifurcation*, від лат. *bi-* два, *furca* – виделка) у традиційному для процесуалістів розмінні є роз'єднанням юрисдикційним органом фаз, стадій вирішення окремих послідовних питань в межах одного провадження, що врешті виливається в єдине остаточне рішення. Біфуркація здійснюється саме стосовно питань, які у провадженні можна вирішити послідовно, з тією метою, щоб усунути потребу в одержанні заяв сторін і доказів щодо всіх обставин справи, якщо вирішення певного окремого питання цієї повноти заяв і доказів не потребує, а рішення стосовно цього окремого питання може звершити все провадження.

Біфуркація не тотожна звичному для вітчизняного процесу поняттю роз'єднання позовів. Відмінність полягає в тому, що результатом провадження, у якому застосовано біфуркацію, є єдине остаточне судове рішення, яке може підлягати примусовому виконанню, в той час як роз'єднання проваджень (англ. *severance*) має наслідком окремі остаточні рішення стосовно окремих вимог [2, с. 250]. В межах цього дослідження ми зосередимось на біфуркації у викладеному вище розумінні, яке властиве для систем загального права, відмежовуючи його від біфуркації проваджень у Німеччині та деяких інших системах континентальної традиції, де під біфуркацією часто також розуміють вирішення в різних провадженнях питань, які в інших системах вирішуються послідовно в одному. Так, наприклад, при розгляді спорів стосовно порушення прав патентовласника заперечення відповідача стосовно чинності патенту позивача «біфурковані» в окреме провадження, іншими словами, відповідач може ініціювати позов про визнання недійсним патенту, однак доки патент не визнано недійсним, суд у Німеччині у справі про порушення прав патентовласника виходить з презумпції його чинності (схожим чином як в Україні), в той час як у США і Великій Британії заперечення відповідача з підстав нечинності патенту розглядаються у самому провадженні про порушення прав власника патенту [1, с. 2; 6, с. 154].

Загалом біфуркація у значенні відокремлення питань, які послідовно вирішуються в одному провадженні, як інструмент підвищення ефективності проваджень є досить поширеним у практиці національних та міжнародних юрисдикційних органів і відомий досить давно. У США у процесуальному праві на рівні федеральних судів і судів штатів біфуркація відома як

процесуальний інструмент принаймні з початку XX століття [7, с. 1].

Можливість біфуркації також так чи інакше передбачена у найбільш відомих арбітражних регламентах (UNCITRAL, ICC, LCIA, VIAC, SCC, AAA, ICSID, ICDR), багатьох національних законах про арбітраж та в Типовому законі UNCITRAL [9, с. 272].

Двома з найбільш поширених способів біфуркації в арбітражі є відокремлення: (1) фази юрисдикції та, якщо юрисдикція визнана, суті справи; (2) фази вирішення про те, чи мало місце порушення (англ. *Liability* – відповідальність) та, якщо порушення встановлене, друга фаза розміру відшкодування (лат. *quantum*, іменник від лат. *quantus* – скільки, часто також англ. *damages* – відшкодування шкоди, грошове відшкодування) [4, с. 84]. Біфуркація передбачена у вирішенні інвестиційних суперечок за Арбітражним регламентом Міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів (ICSID). Стадіями, фазами, стосовно яких найчастіше вдаються до біфуркації, тут є: (1) юрисдикція і суть суперечки; (2) питання констатації порушення і визначення відшкодування (Правила 42–44 Арбітражного регламенту 2022 року [8]).

Біфуркацію шляхом послідовного вирішення питань констатації порушення і справедливої сатисфакції застосовує у своїй практиці також Європейський суд з прав людини, в тому числі і при розгляді міждержавних справ [3, с. 101].

Випадки, у яких можлива біфуркація, описаним вище відокремленням стадій юрисдикції і суті справи та, в межах розгляду суті справи, відокремленням питання про те, чи мало місце порушення, і встановлення розміру відшкодування, не обмежуються. В американському цивільному процесі в окремі стадії можливе виділення багатьох питань: юрисдикція; здатність особи звернутись з позовом; так звані позитивні заперечення проти позову, такі як позовна давність, естопель, *res judicata* (наявність рішення стосовно тотожного спору) тощо; питання, які, як правило, заявляються у зустрічному позові; форс-мажор та багато інших [7, с. 12].

Як і будь-який процесуальний інструмент, біфуркація не має універсального застосування і не в усіх випадках здатна істотно сприяти підвищенню ефективності юрисдикційного процесу. Однак загалом визнано, що біфуркація стадій *liability* та *damages (quantum)* сприяє ефективності судочинства, оскільки висновок про відсутність порушення на першій стадії вже остаточно вирішує спір. Це також сприяє можливостям врегулювання спору стосовно конкретних сум, які відповідач має сплатити [7, с. 9]. Адже

після встановлення судом порушення, тобто вирішення першої фази, сторони можуть вдатися до медіації чи іншого способу врегулювання суперечки, оскільки мова йде вже про поступки сторін стосовно суми відшкодування в умовах, коли суд визнав порушення.

Водночас, серед випадків, коли практична цінність біфуркації знижується, є, наприклад, ситуація, коли як для вирішення питання про порушення, так і для визначення розміру відшкодування слід досліджувати ті самі докази, і при цьому процес дослідження є витратним в аспектах часу та коштів (яскравим прикладом є необхідність допитати свідків чи одержати висновки експертів).

У практиці судів, які вдаються до біфуркації, а також в арбітражі вже напрацьовані критерії, коли застосування цього інструменту виправдано. В інвестиційному арбітражі за регламентом ICSID, вирішуючи, чи вдаватись до біфуркації, трибунал має виходити, зокрема, з такого:

- Чи дозволить біфуркація істотно скоротити витрати часу та коштів у провадженні?
- Чи призводить вирішення відокремленого питання до усунення потреби вирішувати всі наступні спірні питання або їх істотну частину?
- Чи не є питання, про виокремлення яких йдеться, настільки тісно пов'язаними з іншими спірними питаннями, що позбавляє їх відокремлення практичної цінності? (правило 42(4) Арбітражного регламенту ICSID).

Узагальнюючи ці та інші критерії, дослідники відзначають, що, вирішуючи стосовно біфуркації, слід взяти до уваги два важливих фактори: (1) чи буде необхідною наступна фаза незалежно від результатів першої; (2) чи необхідними будуть ті ж докази, зокрема свідчення, в першій і наступній стадії [4, с. 84].

У США запроваджена з 1938 року у практику федеральних судів, а також широко поширена у практиці судів штатів (крім Іллінойсу і Техасу) біфуркація стадій констатації порушення і визначення відшкодування одержує переважно схвальні відгуки фахівців. Адвокати П. Холфорд і М. Чапел у своєму дослідженні у 2024 році посилаються на опитування федеральних суддів та суддів штатів, 94 % яких у своїй роботі вдавались до біфуркації, і 84 % з них визнали, що вона покращила розгляд справ [5, с. 28–29]. Водночас, вони згадують про те, що у США за біфуркацією закріпилась репутація інструменту, який є більш сприятливим для відповідача. Сталося це, на їх думку, після набуття широкого розголосу результатами дослідження 1966 року, за якими позивачі одержували загалом перемогу у 66 %

проваджень, де не застосовувалась біфуркація, і лише у 44 % проваджень, де вона мала місце [5, с. 29]. Не заперечуючи встановлену у цьому дослідженні кореляцію, маємо звернути увагу на те, що вона точно не свідчить про причинно-наслідковий зв'язок «біфуркація – перемога відповідача». Цілком можливо, що як раз біфуркація була застосована судами часто в тих випадках, коли поставали серйозні сумніви в обґрунтованості позову і судді допускали біфуркацію, яка дозволяла визначити підставність позову на найбільш ранніх стадіях без потреби дослідження всіх аспектів справи.

Біфуркація у США застосовується на розсуд суду, а стосовно розмежування *liability* та *damages* також на прохання відповідача [7, с. 9]. В США вважається предметом широкого консенсусу, що власне ухвала суду про біфуркацію (не судові рішення за результатами вирішення відокремленої фази, а саме ухвала про те, що біфуркацію слід здійснити) має значення процесуального рішення, яке не оскаржується самостійно [7, с. 15]. Натомість, вирішення відокремленого питання на користь відповідача, як наприклад висновок суду про відсутність порушення з боку відповідача, має значення остаточного судового рішення, яке може бути предметом самостійного оскарження, оскільки завершує розгляд справи, в той час як судові рішення на користь позивача на цій стадії, тобто констатація порушення, відкриває шлях для наступної стадії провадження і не оскаржується окремо [7, с. 16].

Слід визнати, що спільними для національних судових проваджень та арбітражних розглядів є деякі проблеми, пов'язані із застосуванням біфуркації, як от існування різних підходів до того, яке значення (остаточне чи проміжне) має вирішення відокремленого питання, і якими є наслідки, якщо у наступних стадіях матиме місце спроба юрисдикційного органу переглянути висновки з вже вирішеного виділеного у більш ранню стадію питання [10, с. 44]. З цим пов'язана також проблема вичерпання повноважень (доктрина *functus officio*), актуальна для арбітражу, однак важлива також і для національних судових проваджень, оскільки цієї проблеми стосується, наприклад, вирішення питання про те, як слід виправляти помилки, які мали місце при застосуванні біфуркації: шляхом нового розгляду іншим складом суду або тим самим складом шляхом продовження розгляду зі стадії, де мала місце помилка.

Далі спробуємо звернути увагу на ці проблеми в контексті розкриття можливостей і очікуваних наслідків розвитку цього інституту в українському процесуальному праві.

II. Зародки інституту біфуркації у процесуальному законодавстві та практиці

Вирішення будь-якої судової справи – процес послідовний. Найбільш узагальнений перелік питань, які має вирішити суд, розглядаючи господарський або цивільний спір, напрацьований судовою практикою: «має бути визначено, чи було порушене цивільне право особи, за захистом якого позивач звернувся до суду, яке саме право порушено, в чому полягає його порушення, оскільки в залежності від цього визначається належний спосіб захисту порушеного права, якщо воно мало місце» (такі висновки викладено у постанові Верховного Суду України від 01.06.2016 у справі № 920/1771/14 [13] та низці постанов Верховного Суду). Верховний Суд навіть виклав послідовність вирішення цих питань розгляду справи по суті: «Вирішуючи спір, суд з'ясовує, чи існує у позивача право або законний інтерес; якщо так, то чи має місце його порушення, невизнання або оспорювання відповідачем; якщо так, то чи підлягає право або законний інтерес захисту і чи буде такий захист ефективний за допомогою того способу, який визначено відповідно до викладеної в позові вимоги. В іншому випадку у позові слід відмовити (§ 8.5 постанови об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 14.06.2019 у справі № 910/6642/18 [16]).

У наведеній вище послідовності вирішення суті справи закладено також здавна укорінений у практиці підхід до застосування позовної давності як складової питання про те, «чи підлягає право або законний інтерес захисту». Це питання вирішується після висновку про те, чи мало місце порушення, і за умови позитивної відповіді.

Напрацьована у практиці послідовність не трансформувалась, однак, у справжню стадійність, за якої кожне з наведених вище питань може бути відокремлено в окрему стадію, біфурковано з тим, щоб суд мав можливість на кожній стадії обмежити сторони у заявах та доказах і зосередитись на тому, що стосується цієї стадії. Наприклад, щоб на стадії з'ясування, чи мало місце порушення права, сторони не сперечались стосовно позовної давності з тим, щоб перейти до цього питання тільки у тому випадку, якщо порушення судом буде встановлено. Принаймні у господарському та цивільному судочинстві має місце така ситуація, що окремі судові рішення стосовно кожної з цих фаз не ухвалюються.

На противагу цьому, біфуркація шляхом відокремлення стадії «позовна давність» у видозміненому вигляді фактично здійснена в адміністративному судочинстві. Попри відмінності у застосуванні наслідків спливу строку

звернення до адміністративного суду і позовної давності у цивільних та господарських справах, науковці все ж визнають, що цей строк в адміністративних провадженнях є матеріально-правовим, хоч положення про нього й закріплені в процесуальному законі [22, с. 8]. Наслідок звернення з позовом зі спливом цього строку без наявності поважних причин пропуску, а саме залишення позову без розгляду (частина третя статті 123 Кодексу адміністративного судочинства України), застосовується шляхом ухвалення судового рішення без необхідності здійснити розгляд всієї справи по суті, тобто у вирішенні цього питання, дійсно, має місце біфуркація, яка не передбачена у цивільному і господарському процесі. Дещо відхиляючись від головного напрямку цього дослідження, відзначимо, що такий підхід до питання застосування наслідків спливу строку звернення до суду (позовної давності) з можливістю його біфуркації і вирішення на більш ранній стадії, ніж вирішення інших питань суті справи, не позбавлене сенсу і в господарському та цивільному судочинстві. Особливо якщо зважити на значення позовної давності, на яке звертає увагу ЄСПЛ: «забезпечувати юридичну визначеність і остаточність, захищати потенційних відповідачів від прострочених позовів, спростувати які може виявитися нелегким завданням, та запобігати несправедливості, яка може статися в разі, якщо суди будуть змушені вирішувати справи про події, що мали місце у далекому минулому, спираючись на докази, які вже, можливо, втратили достовірність і повноту із плином часу» [23]. Останній з відзначених ЄСПЛ аспектів призначення позовної давності – захист відповідача від несправедливості в разі, коли суд змушений спиратись на докази, які втрачають достовірність і повноту, вказує на процесуальне значення позовної давності, а також на те, що необґрунтовано питання про застосування давності може бути вирішене до того, як доведеться вирішувати суть справи, спираючись на ці ж таки докази, що, можливо втратили достовірність і повноту із плином часу. Тож не випадково серед науковців поширюється підхід до позовної давності як до інституту, який «лежить на перетині процесуального і матеріального права» [18, с. 25; 17, с. 145].

В цілому ж у вітчизняних господарському та цивільному процесі питання, які традиційно віднесені до питань суті справи, не передбачають відокремленого вирішення, на відміну від процесуальних (наприклад, стосовно юрисдикції).

У більш ранніх дослідженнях ми вже звертали увагу на те, що процесуальні кодекси врегульовують ситуацію ухвалення додаткового рішення, коли суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної грошової суми, присудженої до стягнення, або майно, яке підлягає передачі, або дії, що потрібно виконати

(п. 2 ч. 1 ст. 270 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), п. 2 ч. 1 ст. 244 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України)), і що фактично цим правилом у національне судочинство вводиться можливість біфуркації [20, с. 159]. Щоправда, як далі буде показано, ця можливість біфуркації питань, які становлять суть справи, не підкріплена механізмом, що дозволив би її ефективно застосовувати.

Все ж, підсумовуючи цю частину дослідження, слід відзначити, що сама ідея біфуркації не є для вітчизняних процесуальних галузей чужорідною матерією: біфуркація процесуальних питань фактично передбачена процесуальним законом (так, при вирішенні питання про юрисдикцію це може мати наслідком прийняття ухвали про закриття провадження у непід’юрисдикційній справі без розгляду справи по суті); в адміністративному судочинстві передбачена можливість вирішення питання про застосування наслідків пропуску строку на звернення до суду до вирішення інших питань суті спору; врешті, процесуальний закон передбачає ситуацію, в якій суд ухвалює рішення про право з наступним додатковим рішенням про суму до стягнення або майно, яке підлягає передачі, або дії, що потрібно виконати.

III. Шляхи запровадження біфуркації у практику та необхідні кроки

Фрагменти механізму біфуркації, які безсистемно розкидані у процесуальному законодавстві, про що ми згадали вище, можуть бути розвинені у дієвий інструмент, здатний істотно підвищити ефективність судочинства.

Так, передбачивши можливість повноцінної біфуркації стадії юрисдикції, можна було б уникнути тієї ситуації, яка має місце у сучасній судовій практиці, коли певна справа розглядається по суті у суді першої та апеляційної інстанцій, а на стадії касаційного розгляду суд доходить висновку про те, що вона непід’юрисдикційна суду. Колосальний ресурс, витрачений на розгляд суті справи судом, який не мав юрисдикції її розглядати, виявляється марно витраченим.

Біфуркація ж стадії вирішення питання про те, чи мало місце порушення, від стадії *quantum* дозволило б також істотно скоротити витрати часу та коштів. Окрім того, раніше ми вже посилались на те, що в інших правових системах, де така біфуркація активно застосовується, вона також сприяє розвитку медіації та інших форм позасудового врегулювання суперечки. Якщо у процесуальному законі може бути передбачена можливість для суду запропонувати сторонам медіацію на стадії *quantum*, можна принаймні сподіватись на схожий ефект у вітчизняній практиці вирішення господарських та цивільних спорів. Особливо якщо це буде підкріплено розвитком практики застосування судами таких

підходів до розподілу судових витрат, які враховують розумність у процесуальній поведінці сторін.

Після цього стислого викладу бажаного позитивного ефекту від розвитку механізму біфуркації у господарському та цивільному процесах, варто детальніше зупинитись на поясненні того, чому наявне фрагментарне регулювання не задовольняє потребу розвитку цього інституту і потребує удосконалення, або ж чому в умовах збереження цього регулювання докорінної зміни має зазнати судова практика стосовно дуже важливих питань.

Отже, згадані вище положення процесуального закону (п. 2 ч. 1 ст. 270 ЦПК України та п. 2 ч. 1 ст. 244 ГПК України) передбачають можливість ухвалення додаткового рішення, якщо суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної грошової суми, присудженої до стягнення, або майно, яке підлягає передачі, або дії, що треба виконати.

Тобто ці норми допускають можливість ухвалення судом окремого остаточного рішення, яким вирішено «питання про право», і яке може бути предметом самостійного оскарження. І, оскільки таке рішення має дефект повноти, суд має також ухвалити додаткове рішення стосовно власне *quantum* (визначення грошової суми, присудженої до стягнення, або майна, яке підлягає передачі, або дії, що треба виконати).

У широкому сенсі це біфуркація розгляду справи по суті на дві стадії: (1) вирішення питання про те, чи має позивач певне суб'єктивне право, з констатацією його порушення, і (2) вирішення питання про розмір відшкодування або інший спосіб захисту цього права у додатковому рішенні.

Однак суди в Україні вже протягом багатьох років напружували практику стосовно того, що судовим рішенням має бути надано ефективний захист (цьому феномену присвячено багато наукових і практичних публікацій, зокрема й автора [21], які пояснюють витоки цієї практики і те, наскільки вона є визначальною як принциповий підхід судової системи). Ця усталена практика не допускає ухвалення остаточного рішення суду, яке б обмежувалось констатацією наявності у особи права і його порушення. Тобто на практиці складно увіжити існування такого рішення, яким вирішено «питання про право», без надання праву ефективного захисту, адже таке рішення вважалось би дефектним настільки, що підлягало б скасуванню, а не доповненню додатковим рішенням.

Враховуючи це, подальший розвиток інституту біфуркації у господарському та цивільному процесах можливий або шляхом істотних змін у процесуальному законі або шляхом радикальної зміни згаданого вище підходу у судовій практиці. Останнє навряд чи можливе.

Законодавчі зміни, на думку автора, мали б врахувати такі аспекти:

- 1) *Суб'єкт ініціювання біфуркації*: біфуркація застосовується за заявою відповідача або за ініціативою суду. Ініціатива суду стосовно біфуркації принципово не порушує засади однакового ставлення до сторін, оскільки стосується питання процесуальної ефективності, за яку відповідальний суд. З цієї ж підстави у вирішенні питання про біфуркацію за заявою відповідача суд має широку дискрецію;
- 2) *Питання, стосовно яких допустима біфуркація*. Видається прийнятним забезпечити можливість біфуркації саме стосовно питання юрисдикції і суті справи, а в межах розгляду справи по суті – стадій констатації порушення і *quantum*, тобто вирішення питання про стягнення (передання майна, вчинення дії). Якщо в одній справі послідовно відокремлюють всі три стадії, це називається трифуркацією. У подальшому за умови укорінення і напрацювання судами позитивної практики біфуркації випадки її застосування можуть бути розширені, аби охопити інші питання, у відокремленні яких в окрему стадію може бути практична цінність у господарському та цивільному судочинстві (наприклад позовна давність та інші позитивні заперечення проти позову, такі як форс-мажор, зловживання правом з боку позивача).
- 3) *Значення судових рішень про біфуркацію і за результатами біфуркації*. Ухвала суду про біфуркацію (відмову у задоволенні заяви сторони здійснити біфуркацію) не повинна бути предметом самостійного оскарження з уже викладених у пункті 1 підстав. Вирішення питання про біфуркацію стосується організації процесу у найбільш ефективний спосіб, тому будь-яке з рішень (допустити біфуркацію чи ні) не перешкоджає розгляду справи.
Натомість судові рішення, яке ухвалюється за результатом вирішення відокремленого питання, має неоднакове значення:
 - рішення, у якому суд доходить негативного висновку стосовно біфуркованого питання (наприклад, якщо суд відокремив вирішення питання про те, що мало місце порушення, від наступного питання про розмір відшкодування, то таким негативним висновком стосовно першого питання є висновок про те, що у позивача відсутнє право, про захист якого він просить, або що воно не порушене відповідачем), є остаточним рішенням про відмову у позові з цих підстав. Воно матиме значення *res judicata* і безумовно є предметом самостійного оскарження як таке, що перешкодило розгляду справи на наступній

стадії. З огляду на це, якщо суд вищої інстанції скасовує його через помилковість негативного висновку, а не з мотивів, які вказують на незаконність процесу розгляду в цілому (наприклад через ухвалення рішення неповноважним складом суду), то після скасування цього рішення справа має бути повернута тому ж складу суду, який дійшов помилкового висновку, для продовження розгляду.

- судові рішення (ухвала), у якому суд доходить позитивного висновку стосовно біфуркованого питання (наприклад, що порушення права позивача мало місце), є підставою перейти до наступної стадії. Можливість самостійного оскарження такого «позитивного» проміжного рішення є, напевне, найбільш дискусійним питанням у всьому механізмі біфуркації, якщо такий буде повноцінно запроваджено у національному судочинстві.

Якщо оскарження не допускати, то основний потенціал підвищення ефективності судочинства буде реалізовуватись лише у тих випадках, коли суд буде доходити остаточного негативного висновку (описано у підпункті вище), адже це значно скорочуватиме обсяг заяв і досліджуваних доказів. Натомість, у правильності позитивного висновку не можна бути остаточно впевненим аж до ухвалення остаточного рішення, яке вже зможе бути предметом оскарження.

Якщо ж «позитивні» проміжні рішення можуть бути оскаржені окремо, то, з одного боку, це уповільнює подальший розгляд наступної стадії справи. Однак, з іншого боку, таке оскарження відкриває інші дві можливості для підвищення ефективності розгляду: (1) якщо результатом оскарження «позитивного» проміжного рішення є висновок про його помилковість – це підстава для вищого суду ухвалити своє «негативне» рішення, яке матиме значення остаточного рішення, *res judicata*; (2) якщо результатом перегляду «позитивного» проміжного рішення є залишення його без змін і продовження розгляду справи з наступної стадії, то наступним дискусійним питанням може стати забезпечення стабільності висновків у такому рішенні на наступних стадіях розгляду справи. Тут доречним може видатись застосування доктрини «права справи» (англ. *law of the case doctrine*), детально описаної у декількох більш ранніх публікаціях автора, суть якої коротко можна розкрити так: суд, як правило, не повинен відступати від власних висновків у питаннях права і факту на більш пізніх стадіях розгляду тієї ж

справи [19, с. 239]. За умови прийняття такого підходу, якщо після залишення судами вищих інстанцій без змін оскарженого проміжного судового рішення суд першої інстанції продовжив розгляд справи і ухвалив остаточне рішення, то вищі суди не можуть його скасувати чи змінити з підстав, які стосуються попередньої стадії. Це дозволить забезпечити стабільність і послідовність правозастосування в межах однієї справи. Так, зокрема, у таких умовах Верховний Суд, якщо він переглянув проміжне рішення стосовно юрисдикції, вже не може змінити свою позицію стосовно юрисдикції цієї справи на стадії перегляду рішення по суті.

«Позитивне» проміжне рішення, хоч і має преклюзивний ефект в межах тієї ж справи для суду на наступних стадіях, в тому сенсі, що не дозволяє суду переглянути власні висновки стосовно попередньої стадії, таке проміжне рішення все ж не має значення *res judicata*, а висновки про встановлені обставини не мають преюдиціального значення для інших проваджень.

- 4) *Додаткові норми про застосування процесуальних строків, правила подання учасниками заяв, одержання доказів і вчинення інших дій в умовах біфуркації.* Дійсно, необхідних уточнень потребуватимуть правила про заяви і докази, адже біфуркація означатиме, що суд на кожній стадії обмежиться сам і обмежить сторони у поданні заяв і доказів так, щоб вони стосувались суто відповідної стадії, а також має не допустити, щоб на наступних стадіях сторони у своїх заявах намагались переглянути висновки попередньої стадії.

Окремої уваги заслуговує впровадження механізму скерування сторін після проміжного рішення суду про констатацію порушення до медіації або іншого способу врегулювання для визначення сум відшкодування.

На початку цього дослідження ми відзначали «репутацію» біфуркації у США як більш сприятливого для відповідача інструмента. Зараз же важливо відзначити, що саме механізм біфуркації може сприяти у реалізації певних можливостей позивачем. Так, наприклад, біфуркація стадій (1) констатації порушення і (2) застосування конкретного способу захисту (відновлення права або сплати компенсації) робить дієвішим, наприклад, механізм внесення позивачем депозиту в окремих категоріях спорів. Так, наприклад, внесення депозиту як умови ухвалення судом рішення про витребування нерухомого майна від добросовісного набувача на

користь держави чи територіальної громади (частина п'ята статті 390 Цивільного кодексу України), може бути відкладено на другу стадію при біфуркації стадій констатації порушення і витребування.

Підсумовуючи, варто підкреслити істотний потенціал біфуркації як інструмента підвищення ефективності цивільного і господарського судочинства у ситуаціях, де його доречно застосовувати. Цей інструмент підтвердив свою практичну цінність в цивільному судочинстві у розвинених правових системах та у практиці міжнародних юрисдикційних органів. Він також здатен надати поштовх розвитку медіації на стадії, коли суд вже констатував порушення і надалі сторони можуть домовитись стосовно способів його усунення чи про суму компенсації. Повноцінне запровадження цього механізму з відповідними правилами, спрямованими на забезпечення стабільності проміжних рішень в межах одного провадження, зокрема доктрини «права справи», здатні також усунути причину для частих нарікань на зміну практики: принаймні в межах розгляду однієї справи практика, яку застосовують суди, зможе бути незмінною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cremers K., Gaessler F., Harhoff D., Helmers Ch. Invalid but Infringed? An Analysis of Germany's Bifurcated Patent Litigation System. Discussion Paper No. 14-072. 2014. 29 p. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/102757/1/798866446.pdf> (дата звернення 20.06.2025).

2. Cytryn D. Bifurcation in Personal Injury Cases: Should Judges Be Allowed to Use the «B» Word. *Nova Law Review*. 2001. Volume 26, Issue 1, Article 8. P. 249–267.

3. Di Giacomo T. T. The bifurcation of merits and quantum proceedings in contemporary interstate dispute settlement: an analysis of procedural efficiency. *PhD thesis*. Università Commerciale «Luigi Bocconi». Milano, 2017. 192 p. URL: <https://tesidottorato.depositolegale.it/bitstream/20.500.14242/167441/1/1691153.pdf> (дата звернення 20.06.2025).

4. Fellas J. Bifurcation. Elgar Concise *Encyclopedia of International Commercial Arbitration*. Edited by F. Ferrari, F. Rosenfeld. Edward Elgar Publishing, 2025. 468 p. P. 84–85.

5. Hallford P., Chappell M. Issue Bifurcation: Avoiding Confusion and Improving Outcomes. *US Law Magazine*. 2024. Summer. P. 28–29. URL: https://www.uslaw.org/wp-content/uploads/2024/06/Issue-Bifurcation-Avoiding-Confusion-and-Improving-Outcomes_Carr-Allison.pdf (дата звернення 20.06.2025).

6. Oprinović T. To B(ifurcate) or Not to B(ifurcate)?: A Comparative Analysis of the UPC, Germany, and The Netherlands' Patent Litigation Systems. *Trinity College Law Review*. 2025. Vol. 28. P. 154.

7. Rowley J. P. III, Moore R. G. Bifurcation of Civil Trials. *University of Richmond Law Review*. 2010. Vol. 45, Issue 1. Pp. 1–36. URL: <https://scholarship.richmond.edu/lawreview/vol45/iss1/3> (дата звернення 20.06.2025).

8. The 2022 ICSID Arbitration Rules, adopted by the ICSID Administrative Council pursuant to Article 6(1)(c) of the ICSID Convention. URL: <https://icsid.worldbank.org/rules-regulations/convention/arbitration-rules/%20chapter-vi-special-procedures#rule-8621> (дата звернення 20.06.2025).

9. Trapl V. Thinking Big – Bifurcation of Arbitration Proceedings – To Bifurcate or not to Bifurcate. *Czech Yearbook of Public & Private International Law*. 2013. Vol. 4. P. 267–277.

10. Varesis F. No Second Bites at the Cherry: Functus Officio in Bifurcated Arbitration Proceedings. *The Cambridge Law Journal*. 2025. Vol. 84, Issue 1. P. 43–46. doi:10.1017/S0008197325000200.

11. Апеляційний суд міста Києва. Ухвала від 25.09.2018, справи № 796/165/2018. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76717084> (дата звернення 20.06.2025).

12. Апеляційний суд Черкаської області. Ухвала від 22.07.2013, справа № 22-ц/793/1851/13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/32549547> (дата звернення 20.06.2025).

13. Верховний Суд України. Постанова від 01.06.2016, справа № 920/1771/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58636086> (дата звернення 20.06.2025).

14. Верховний Суд, Велика Палата. Постанова від 28.01.2020. Справа № 50/311-6. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87857857> (дата звернення 20.06.2025).

15. Верховний Суд, Касаційний господарський суд. Постанова від 24.01.2018, справа № 910/17048/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71860962> (дата звернення 20.06.2025).

16. Верховний Суд, Об'єднана палата Касаційного господарського суду. Постанова від 14.06.2019, справа № 910/6642/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82528289> (дата звернення 20.06.2025).

17. Горобець Н. О. Позовна давність у контексті сучасного праворозуміння. *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків, 2017. С. 145–147.

18. Карнаух Б. Позовна давність у практиці Європейського суду з прав

людини. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 134. С. 24–36.

19. Пільков К. М. Новий розгляд справи після скасування рішення Верховним Судом: проблеми забезпечення змагальності та права на справедливий суд. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 233–242. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/56>

20. Пільков К. Питання факту та права: фундаментальне і прикладне розмежування обставин справи, їх юридичної кваліфікації і застосування права. *Право України*. 2020. № 8. С. 144–194. DOI: 10.33498/lopu-2020-08-144.

21. Пільков К. Способи захисту прав у суді: проблеми сучасної гібридної моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 304–313. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/72>.

22. Смокович М. І. Строк звернення до суду в адміністративному судочинстві. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 2(4). С. 1–29. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11smivas.pdf> (дата звернення 20.06.2025).

23. Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства. Європейський суд з прав людини. Рішення від 22.10.1996, заява № 22083/93; 22095/93. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117765> (дата звернення 20.06.2025).

Поляков Р. Б.

ПИТАННЯ ПРАВА НЕСПРОМОЖНОСТІ ЗА ПРАВОМ ЄС

*René Magritte,
La Trahison des images
(з франц. Зрада зображень)
1928-1929*

*Напис на полотні «Ceci n'est pas une
pipe.» (з франц. «Це не люлька.»)
Джерело: Art Shortlist [1]*

Враховуючи наміри нашої країни набути статус члена ЄС все більше зростає актуальність питання гармонізації вітчизняного законодавства у будь-яких сферах із правом даної міжнародної організації.

Звичайно, що така важлива й актуальна галузь права, як право банкрутства (неплатоспроможності) не може бути виключенням. Як відомо, у ч. 3 ст. 3 Лісабонського Договору (надалі – ДЄС) [2] зазначається про економічне зростання, а жодне економічне зростання не може існувати без належної процедури неспроможності, тому що будь-яке економічне діяння йде поруч із неплатоспроможністю, і саме така процедура надає належний

«вихід» зі справ неплатоспроможному боржнику та забезпечує мінімізацію ризиків для економіки держави.

До того ж дослідження регулювання процедури неспроможності за правом ЄС дозволяє звернути увагу на ще один особливий аспект – узгодження із положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3] (надалі ЄКПЛ) із цього приводу. Відтак, незважаючи на те, що хоч положеннями ч. 2 ст. 6 ДЄС і закріплюються наміри ЄС приєднатись до ЄКПЛ, ЄС наразі не являється учасником даного міжнародного договору, зокрема у зв'язку із Думкою Європейського Суду Справедливості (далі – ЄСС) 2/13 від 18 грудня 2014 р. [4], якою ЄСС визнав, що положення попередньої угоди про приєднання ЄС до ЄКПЛ не відповідають згаданим положенням ДЄС.

Тим не менш враховуючи участь всіх держав-членів ЄС у Раді Європи, та відповідно згаданій конвенції, для України як також учасниці Ради Європи та кандидата на вступ до ЄС, наступне дослідження буде доречним.

Адже як було зазначено у п. 155 рішення ЄСПЛ у справі *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland* від 30.06.2005 [5]: «155. На думку Суду, дії держави, вжиті відповідно до таких правових зобов'язань (прим. зобов'язання, що випливають із членства у міжнародній організації), є виправданими, якщо відповідна організація вважається такою, що захищає основні права, як щодо наданих суттєвих гарантій, так і щодо механізмів контролю за їх дотриманням, у спосіб, який можна вважати принаймні еквівалентним тому, що передбачено Конвенцією... » [5].

Відтак, говорячи про регулювання правом ЄС питання права неспроможності, мимоволі на думку приходить аналогія із всесвітньо відомою картиною «Зрада зображень» бельгійського художника-сюрреаліста Рене Магрітта. На полотні цього витвору мистецтва майстерно і неймовірно реалістично зображено люльку, під якою вміщується зухвалий надпис «Це не люлька»...

Ще з дитинства ми звикаємо давати назви картинам в залежності від їхньої композиції. І, насправді, не дивлячись на всю парадоксальність згаданого напису, він являється істинним, а назва картини якнайкраще описує її сюжет.

Справа в тому, що як і зображена люлька на полотні не є люлькою, принаймні тому, що її ніяк не набити тютюном, так само і право ЄС у сфері права банкрутства, яке хоч і можливо поділити на дві частини – загальну та спеціальну, не регулює процедуру неспроможності у класичному розумінні.

Відтак, до загальної частини відноситься вже згаданий ДЄС, який,

немовби рамка картини, окреслює кордони територіальної юрисдикції, та Договір про функціонування ЄС (надалі – ДФЕС) [6], ст. 288 якого визначає правову природу юридичних актів ЄС, тим самим створюючи «полотно» для відображення «композиції»...

Стосовно спеціального регулювання, то слід зазначити про Директиву ЄС 2019/1023 [7] та Регламент ЄС 2015/848 [8].

Сфера застосування Директиви ЄС 2019/1023 визначається ч. 1 ст. 1 даного документу, зокрема це: 1) превентивна реструктуризація; 2) процедури списання боргів неплатоспроможних підприємств; 3) підвищення ефективності процедур неспроможності, реструктуризації та списання боргів

Однак, як відомо Директива ЄС 2019/1023 не є актом прямого застосування, а скоріше орієнтиром, який ще необхідно імплементувати. Таким чином, прямого регулювання внутрішньодержавних процедур неспроможності не відбувається.

З іншого боку, згаданий нами Регламент ЄС 2015/848 є безумовним актом прямої дії. До того ж, аналогічно як і на згаданий вище картині, даний нормативний акт ЄС містить свою зухвалу і на перший погляд парадоксальну назву: «стосовно процедур неспроможності».

Парадоксальність полягає в тому, що цей акт цілковито й повністю присвячений регулюванню транскордонної неспроможності. Тобто особливому типу процедур неспроможності, що виходять за межі поняття класичної процедури, яка своєю чергою обмежується виключно однією юрисдикцією.

Проте, не слід забувати про таку вагому особливість Регламенту ЄС 2015/848, як його ст. 19, якою встановлюється автоматичне визнання на території всіх держав-членів ЄС рішення про відкриття провадження у справі про неспроможність, винесеного в будь-якій державі-члені ЄС.

Таким чином, право ЄС дійсно прямо не регулює внутрішньодержавні процедури неспроможності, а передбачає для них лише опосередковане регулювання у Директиві ЄС 2019/1023, направлене на їхню уніфікацію. Завдяки автоматичному визнанню рішень про відкриття провадження у справі про неспроможність, встановленого Регламентом ЄС 2015/848, право ЄС щодо процедур неспроможності можливо сприймати не скільки як наднаціональне регулювання внутрішніх процедур, а як регулювання процедури неспроможності, що здійснюється у самому Союзі із застосуванням внутрішньодержавних процедур, які у широкому сенсі є уніфікованими.

Беззаперечно, що ЄС включає у себе далеко не одну юрисдикцію, а отже, застосування приписів транскордонної неспроможності неминуче,

однак, така процедура буде транскордонною лише для держав-учасниць ЄС, коли для самої організації, вона залишатиметься «внутрішньою».

Таким чином, назва Регламенту ЄС 2015/848 із відсутністю уточнення про транскордонний характер процедур неспроможності насправді є істинним твердженням, не дивлячись на всю свою парадоксальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Art Shortlist. Focus sur une œuvre : la Trahison des images de René Magritte. URL: <https://artshortlist.com/fr/journal/article/trahison-des-images-magritte>
2. Le traité sur l'Union européenne (version consolidée). URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0002.02/DOC_1&format=PDF
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Avis 2/13 de la Cour de justice de l'Union européenne (assemblée plénière) 18 décembre 2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=CELEX:62013CV0002>
5. ECHR (Grand Chamber) judgement in the case Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland from 30.06.2005 (Application no. 45036/98). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-69564%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-69564%22]})
6. Traité sur le fonctionnement de l'Union européenne (version consolidée). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT>
7. Directive (UE) 2019/1023 du Parlement européen et du Conseil du 20 juin 2019 relative aux cadres de restructuration préventive, à la remise de dettes et aux déchéances, et aux mesures à prendre pour augmenter l'efficacité des procédures en matière de restructuration, d'insolvabilité et de remise de dettes, et modifiant la directive (UE) 2017/1132 (directive sur la restructuration et l'insolvabilité). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=CELEX:32019L1023>
8. Règlement (UE) 2015/848 du Parlement européen et du Conseil du 20 mai 2015 relatif aux procédures d'insolvabilité (refonte). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=CELEX:32015R0848>

Примак В. Д.
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСАДИ
РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА УТРИМАНЦЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ
НА ОДНОРАЗОВУ ГРОШОВУ ДОПОМОГУ

В умовах повномасштабної війни надзвичайно увиразнюється соціально-правове значення застосування належних процесуальних форм розгляду і вирішення судових справ, пов'язаних або з установленням фактів, що мають юридичне значення, у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, або з вирішенням спорів між суб'єктами права на такого роду соціальний захист та уповноваженими органами військового управління.

Першорядними процесуальними передумовами забезпечення ефективності правового регулювання у окресленій царині насамперед постають правильне визначення судової юрисдикції, виду судового провадження в її межах та кола учасників судової справи. Адже за наявності публічно-правового спору про право на соціальні виплати між утриманцем військовослужбовця і органом військового управління як суб'єктом владних повноважень предметний і суб'єктний критерії судової юрисдикції будуть беззаперечно зумовлювати віднесення факту утримання до підстав адміністративного позову, предмету доказування у адміністративній справі і обставини, висновок щодо наявності або відсутності якої має бути сформульовано в мотивувальній частині рішення адміністративного суду.

Норми ст.16-1 Закону України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» зараховують до кола осіб, які мають право на призначення та отримання одноразової грошової допомоги (далі – ОГД) як члени сімей загиблих (померлих) військовослужбовців також і їх утриманців, визначених відповідно до Закону України від 09.04.1992 № 2262-ХІІ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Утім, останнім Законом у профільній ст. 31 прямо не визначено ні адміністративного, ні судового (так само, як і їх співвідношення) порядку доказування факту перебування на утриманні, ні вичерпного кола доказів цього факту.

Водночас загалом норми матеріального права України у сфері соціального захисту і пенсійного забезпечення різних категорій фізичних осіб передбачають можливість задіяти як позасудові (адміністративні), так і судові процедури встановлення факту перебування однієї особи на утриманні іншої, не заперечуючи можливості використання жодної з таких процедур –

див., наприклад, п. 2.11 Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (затверджений постановою Правління Пенсійного фонду України від 25.11.2005 № 22-1), де встановлення у судовому порядку факту перебування на утриманні померлого згадується як свого роду субсидіарна процедура.

Можливість встановлення факту перебування на утриманні військовослужбовця як у адміністративно-процедурному порядку, так і у порядку окремого провадження при здійсненні цивільного судочинства впливає також і з відсутності спеціального законодавчого закріплення певного переліку належних доказів саме у межах спеціально регламентованих адміністративних процедур. Так, у підпункті «г» п. 5-2 Переліку документів, які надають члени сім'ї до районного (міського) ТЦКСП для призначення та виплати ОГД, для осіб, які перебували на утриманні загиблого (померлого) (додаток 2 до Порядку і умов призначення та виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовців Збройних Сил України в період дії воєнного стану, затверджених наказом Міністерства оборони України від 25.01.2023 № 45), як документ, що підтверджує родинні зв'язки з загиблим (померлим) військовослужбовцем відповідно до ст. 16-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», зазначено «документ, що підтверджує перебування на утриманні загиблого (померлого) військовослужбовця». Причому так само, як у ст. 31 Закону України від 09.04.1992 № 2262-XII «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», у вищезгаданому Переліку документів не визначено ні виду такого (належного) документу, ні суб'єктів його видачі, ні елементів змісту (зокрема вказівки на обставини, на підставі яких зроблено висновок про перебування однієї особи на утриманні іншої).

З іншого боку, згідно з п. 5 ч. 2 ст. 293 і ч. 6 ст. 294 ЦПК України встановлення фактів, що мають юридичне значення (а відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 315 ЦПК України суд розглядає в порядку окремого провадження і справи про встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні), здійснюється в порядку окремого провадження – однак, якщо під час розгляду такої справи виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

Відповідно до п. 1.7 Порядку і умов Порядку і умов призначення та

виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовців Збройних Сил України в період дії воєнного стану, затверджених наказом Міністерства оборони України від 25.01.2023 № 45, прийнятих на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану», заява про видачу одноразової грошової допомоги подається до районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦКСП) незалежно від місця реєстрації заявника.

Саме ця матеріально-правова норма визначатиме процесуальний статус ТЦКСП як заінтересованої особи в справі окремого провадження про встановлення факту перебування заявника на утриманні військовослужбовця. Водночас спору про право на призначення і виплату ОГД між заявником і ТЦКСП виникнути не може. Адже районний (міський) ТЦКСП не ухвалює рішення (не постановляє акту індивідуальної дії) по суті звернення, а лише приймає від заявника, опрацьовує відповідні документи та надсилає їх обласному (Київському міському) ТЦКСП за підпорядкуванням. Не будучи стороною матеріальних правовідносин з ухвалення рішення про призначення і виплату ОГД, але діючи саме як уповноважений орган з первинного прийняття і оформлення відповідних документів у межах визначеної законодавством адміністративної процедури, ТЦКСП може бути як суб'єкт владних повноважень зобов'язаний рішенням суду адміністративної юрисдикції вчинити необхідні процедурні дії у межах своїх повноважень.

Власне рішення щодо призначення або відмову в призначенні ОГД приймається безпосередньо головним розпорядником бюджетних коштів, а районні (міські) ТЦКСП, які здійснювали оформлення документів для призначення ОГД, лише повідомляють заявників про прийняте головним розпорядником коштів рішення щодо призначення ОГД або відмови у її призначенні, або повернення документів на доопрацювання. Тож винятково за наявності зазначеної відмови з боку Міністерства оборони України між ним і утриманцем військовослужбовця виникатиме спір про право утримання на виплату ОГД.

Отже, на підставі проведеного дослідження можна дійти таких висновків.

1. Заперечення одним суб'єктом владних повноважень наявності у заявника певного суб'єктивного права, встановлення або заперечення наявності якого належить до повноважень іншого суб'єкта владних повноважень, не створює підстави для виникнення спору саме про це право.

Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки не є належними суб'єктами владних повноважень із заперечення права на виплату одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовця, але можуть поставати як порушники спеціальної адміністративної процедури, відмовляючись вчиняти належні дії з опрацювання поданих заявниками документів. Тож зазначене порушення як таке не усуває можливості встановлення факту перебування особи на утриманні військовослужбовця при розгляді справи у окремому провадженні у порядку здійснення цивільного судочинства.

2. Національне право України розглядає окреме провадження зі встановлення факту перебування однієї особи на утриманні іншої як універсальну процесуальну форму, яка підлягає застосуванню у всіх випадках, крім прямо передбачених спеціальним законом або у разі попереднього (до набрання законної сили рішенням суду в справі про встановлення факту, що має юридичне значення) виникнення спору про право. Наявність у актах чинного законодавства положень про позасудовий порядок встановлення факту утримання не виключає можливості субсидіарного або безпосереднього (первинного) застосування норм процесуального права про встановлення такого факту в порядку окремого провадження, якщо інше не визначено імперативними приписами спеціального закону.

3. У справах окремого провадження про встановлення факту перебування на утриманні – як обставини, від якої залежить набуття утриманцем права на призначення і виплату ОGD у разі загибелі (смерті) військовослужбовця – заінтересованою особою є районний (міський) ТЦКСП, як орган військового управління, уповноважений на оформлення документів на першому етапі відповідної адміністративної процедури.

Савчин Н. М.

ВПЛИВ НОРМ МАТЕРІАЛЬНОГО ПРАВА НА ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Метою цивільного судочинства є ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Досягається даний результат шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ, як передбачено у ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [1]. Незважаючи на те, що категорія «справедливість» на протязі всієї історії філософії розглядалася з точки зору

моралі, вона має правовий вимір [2, с. 48]. Невипадково Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 6 закріплює право на справедливий суд, складовим елементом якого є закріплений обов'язок суду вирішити спір будь-кого про права та обов'язки цивільні [3]. Але його виконання неможливо без встановлення обставин цивільної справи. Їх встановлення пов'язується з справедливим судовим розглядом, оскільки згідно прецедентної практики Європейського суду з прав людини винесене судові рішення повинно бути обґрунтованим.

Предмет доказування виступає важливим об'єктом процесуально-розумової діяльності в сфері судового доказування, без якого не обходиться розгляд жодної цивільної справи. Його належне розуміння та правильне використання під час розгляду та вирішення цивільних справ створює умови для винесення законного та обґрунтованого судового рішення. Але, незважаючи на процесуальний характер предмету доказування, що націлений на вирішення процесуальних завдань цивільного судочинства, багато в чому його сутність розкривається за допомогою положень матеріального права. Не в останню чергу це зумовлено правозастосовчим характером цивільного судочинства, де необхідно вирішити справу по суті.

Будь-яка цивільна справа структурно поділяється на дві частини: фактичну та юридичну. Перша пов'язується із встановленням обставин (фактів) цивільної справи за допомогою доказів чи інакшим чином, що необхідні для її правильного вирішення. На підставі встановлених обставин (фактів) справи суд здійснює вибір правових норм, в змісті яких дані обставини проявляються. Тлумачення цих норм дає суду можливість зробити висновки про права та обов'язки цивільні, конкретизуючи їх щодо сторін та інших учасників цивільної справи, ліквідуючи спір про право. Завдяки цьому суд вирішує цивільну справу по суті. Як бачимо, значення предмету доказування зводиться до того, що він, з одного боку, спрямовує весь процес судового доказування у потрібне русло та вказує межі доказування, а з іншої сторони – є підставою правозастосування, визначаючи результат розгляду та вирішення цивільної справи. Коли предмет доказування визначений неправильно, рішення у справі буде необґрунтованим, а її справедливе вирішення не досягається [4, с. 274]. Недосвідчений суддя може залишити поза увагою деякі важливі обставини справи, переоцінити чи недооцінити роль інших, що і буде однією з головних причин судових помилок при винесенні незаконного та необґрунтованого рішення [5, с. 54, 52].

Традиційно матеріальне право впливає на структуру та обсяг предмету

доказування у цивільному судочинстві. Науковці по-різному визначають їх [6, с. 194]. Одні (Д. Б. Абушенко, В. П. Воложанін, С. К. Загайнова, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, В. І. Тertiшніков, М. К. Треушніков, В. В. Ярков тощо) розуміють предмет доказування вузько та включають до нього лише юридичні факти матеріально-правового характеру, тобто факти, що закріплені нормами матеріального права. Значення цих фактів полягає в тому, що вони впливають на вирішення справи по суті, так як обґрунтовують вимоги і заперечення сторін. Другі (Ю. В. Білоусов, С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, В. А. Мусін, В. П. Фенніч, Є. О. Харитонов, Н. А. Чечіна, Д. М. Чечот, М. Й. Штефан тощо), які відстоюють широке розуміння предмету доказування, включають до його структури не тільки юридичні факти матеріально-правового характеру, але й інші факти: юридичні факти процесуально-правового характеру, доказові факти, виховні факти, перевірочні факти тощо. Одні з цих фактів закріплені нормами матеріального права, інші – нормами цивільного процесуального права, треті – взагалі не закріплені в нормі права (наприклад, доказові факти). Враховуючи те, що норма права розглядається в якості об'єктивного джерела визначення предмету доказування, одні процесуалісти таку роль повністю відводять матеріальному праву (вузький підхід розуміння предмету доказування), а інші – ним не обмежуються та джерельне значення надають також нормам цивільного процесуального права.

Варто підтримати позицію останніх науковці через те, що структура предмету доказування формується фактами не по місцю їх нормативного закріплення, а по тому, яке значення для розглядуваної цивільної справи вони мають. В одному випадку юридичні факти матеріального характеру будуть мати матеріальне значення: вони будуть обґрунтовувати матеріально-правові вимоги та заперечення сторін, показувати як розвивалися матеріальні відносини між ними та впливати на вибір норми матеріального права. Зокрема, якщо за допомогою доказів «не буде встановлено, що сума, сплачена в рахунок належних з боржника платежів, є завдатком, вона вважається авансом» (ч. 2 ст. 570 ЦК України) [7]. Подібний факт буде показувати характер матеріальних (грошових) відносин між сторонами, а обрана норма матеріального права визначати їх зміст: суб'єктивні права та обов'язки щодо сплаченої суми в рахунок належних з боржника платежів. Очевидно, що такі факти стають основою вирішення цивільної справи, а тому цілком виправдано їм відводиться роль головних фактів предмету доказування. З іншого боку, юридичні факти матеріального характеру можуть обґрунтовувати процесуально-правові вимоги та заперечення сторін, впливати на динаміку цивільних процесуальних

відносин та обґрунтовувати вибір норми цивільного процесуального права. Наприклад, ст. 55 ЦПК України називає таку підставу процесуального правонаступництва як заміна «кредитора чи боржника у зобов'язанні». Очевидно, що йдеться за матеріально-правову конструкцію, оскільки зобов'язання за участі таких суб'єктів розвивається в рамках матеріальних правовідносин. Акти матеріального законодавства називають підстави, форму та порядок проведення заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні (ст. ст. 512, 513, 516, 520, 521 ЦК України). Подібна заміна може привести до вступу в цивільну справу нового суб'єкта, хоча протилежна сторона цивільної справи може цьому активно пручатися, вказуючи на порушення матеріального законодавства під час проведення заміни. При відсутності таких порушень суд залучає нового суб'єкта до числа учасників справи своєю ухвалою, в змісті якої поряд з нормою матеріального права, яка підлягає застосуванню, буде вказана норма процесуального права, на підставі якої суд вирішив дане поточне процесуальне питання [8].

Таким чином, ми бачимо, що предмет доказування, будучи процесуально-правовою категорією цивільного судочинства, перебуває під інтенсивним впливом матеріального права, норми якого визначають структуру предмету доказування та коло фактів, які включаються до його змісту. У цьому відношенні визначальну роль відіграють юридичні факти матеріально-правового характеру, які можуть мати матеріально-правове та процесуальне значення: в першому випадку вони будуть впливати на вирішення цивільної справи по суті, а в другому – на вирішення поточних процесуальних питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page> (дата звернення: 01.06.2025).
2. Завальнюк І.В. Конституційно-правова кваліфікація права на справедливий суд. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 1. С. 46–52.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами): міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 18.05.2025)
4. Феннич В. Роль суду у визначенні предмета доказування по цивільних справах. Теорія і практика євроінтеграційних процесів вищої освіти і науки: Науковий вісник Закарпатського державного університету. Спеціальний випуск. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня». 2006. С. 274–280.
5. Савчин Н. М. Судові помилки при розгляді та вирішенні цивільних справ:

дис. ...канд. юрид. наук. Київ. 2016. 212 с.

6. Супрун Т. С. Поняття предмета доказування у цивільному судочинстві. Форум права. 2016. № 5. С. 190–198 URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_33.pdf (дата звернення: 25.05.2025)

7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.06.2025)

8. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 05 грудня 2018 р. у цивільній справі № 522/12034/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78401134> (дата звернення: 03.06.2025)

Саленко Я. Ю.

ПОДАННЯ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ЗА ПРАКТИКОЮ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Одним з ключових джерел міжнародних стандартів у сфері судочинства є практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). До повноважень ЄСПЛ не входить вирішення цивільних справ по суті. Однак при розгляді заяв суд з’ясовує, чи не було порушено право на справедливий суд, закріплене статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ).

Право на справедливий суд визначено у статті 6 ЄКПЛ як право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов’язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Стосовно прав обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення ЄКПЛ передбачає право такої особи допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що і свідків захисту. Стосовно цивільних справ жодної деталізації про права учасників на подання доказів, тягар доказування, стандарти доказування тощо жодні уточнення у статті 6 ЄКПЛ не містяться.

Однак положення статті 6 ЄКПЛ мають загально-засадниче значення для оцінки судочинства у національних судах. Розкриття змісту термінів справедливості, публічності, розумності строку, безсторонності суду, доступності відбувається при оцінці всіх аспектів здійснення цивільного судочинства національними судами.

Поза увагою ЄСПЛ не залишилися і питання доказування, в тому числі і подання доказів. Складність подання доказів за національним процесуальним законодавством визнається ЄСПЛ як один із критеріїв того, чи передбачає стаття 6 Конвенції зобов'язання держави щодо надання правової допомоги. Так у справі *McVicar v. the United Kingdom* заявник стверджував, що неможливість відповідача у позові про наклеп вимагати правової допомоги становить порушення статті 6 параграфу 1 Конвенції. В рішенні у цій справі Суд нагадав, що незважаючи на відсутність положення, подібного до статті 6 § 3 (с) Конвенції в контексті цивільного судочинства, стаття 6 § 1 може іноді зобов'язувати державу забезпечити допомогу адвоката, коли така допомога виявляється необхідною для ефективного доступу до суду, або тому, що юридичне представництво є обов'язковим, або через складність процедури чи справи. Суд зазначив, що Заявник був відповідачем у позові про наклеп, поданому проти нього порівняно багатою та відомою особою. Проведення проводилося у Високому суді за участю судді та присяжних і привернуло значний інтерес ЗМІ та громадськості. Заявник зіткнувся з тягарем доведення, з урахуванням ймовірності, що звинувачення, які він висунув проти свого опонента, були по суті правдивими, і для цього йому довелося викликати свідків та експертів, деякі з яких були виключені через недотримання ним правил судочинства. Водночас Суд визнав, що правила, згідно з якими як суддя першої інстанції, так і Апеляційний суд виключили свідчення деяких свідків, були чіткими та однозначними, а заявник мав зрозуміти, чого від нього очікували згідно з правилами та наказом про вказівки щодо подання власних свідчень свідків та експертів [1]. Загалом у цій справі Суд не визнав порушення статті 6, проте провів взаємозв'язок між обов'язком держави забезпечити особі правову допомогу та складністю процедур подання доказів: чітке регулювання процедур подання доказів, незалежно від їх складності позбавляє державу обов'язку забезпечити правову допомогу стороні у цивільній справі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. CASE OF *McVICAR v. THE UNITED KINGDOM* (Application no. 46311/99). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60450> (Дата звернення 03.06.2025).

Сковородіна О. М.

**ПРЕДМЕТ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ У
ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ ПРО ОСКАРЖЕННЯ АКТИВ (РІШЕНЬ)
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА
ЗДІЙСНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Пунктом 10 частини першої статті 20 ГПК передбачено таку категорію справ господарського судочинства, як справи у спорах про оскарження активів (рішень) суб'єктів господарювання та їхніх органів, посадових та службових осіб у сфері організації та здійснення господарської діяльності.

До цієї категорії в ЄДРСР віднесено справи з доволі різноманітним предметом:

- справи у сфері виконання судових рішень [0; 0];
- справи у сфері закупівель [0; 0; 0; 0];
- справи про оскарження рішень органів місцевого самоврядування про право власності на майно та рішень про реєстрацію права власності [0; 0; 0];
- справи про оскарження рішень органів місцевого самоврядування про передачу майна в оренду, в тому числі із застосуванням процедур електронного аукціону [0; 0; 0; 0];
- справи про оскарження рішень органів державної влади [0; 0; 0].
- справа про зобов'язання вчинити дії [0; 0].

В деяких випадках справи, віднесені в ЄДРСР при відкритті провадження до категорії справ у спорах щодо оскарження активів (рішень) суб'єктів господарювання та їхніх органів, посадових та службових осіб у сфері організації та здійснення господарської діяльності, надалі були віднесені до іншої категорії справ [0; 0].

Загалом предметна різноманітність спорів, віднесених до категорії справ у спорах щодо оскарження активів (рішень) суб'єктів господарювання та їхніх органів, посадових та службових осіб у сфері організації та здійснення господарської діяльності, а також те, що такі справи з рухом на різних стадіях можуть бути віднесені до інших категорій, свідчить про штучний характер та еkleктичне наповнення цієї категорії й обумовлює необхідність більш детального дослідження ключових понять, включених до її визначення.

Перш за все, справи цієї категорії можуть стосуватися оскарження саме активів (рішень). Тобто позовні вимоги у них не можуть полягати у зобов'язанні відповідача вчинити певні дії.

Відповідачем у справах цієї категорії можуть бути суб'єкти господарювання, чії органи, посадові чи службові особи ухвалили відповідне

рішення (акт). Поняття суб'єкта господарювання закріплено у статті 2 Закону України «Про особливості регулювання господарської діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [0]. Так, суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законом. Суб'єктами господарювання є: господарські організації (юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, підприємства, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані у встановленому законом порядку); громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

З наведеного визначення потребує уточнення статусу в господарських правовідносинах органів влади та місцевого самоврядування. Так у Законі України «Про захист економічної конкуренції» суб'єктами господарювання визнаються органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також органи адміністративно-господарського управління та контролю в частині їх діяльності з виробництва, реалізації, придбання товарів чи іншої господарської діяльності. Отже, органи державної влади, органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання при реалізації ними владних повноважень. Водночас, вони, володіючи певною господарською компетенцією можуть бути учасниками організаційно господарських відносин.

Отже, не може бути предметом справ, визначених пунктом 10 частини першої статті 20 ГПК, оскарження актів (рішень) органів державної влади та/чи місцевого самоврядування, прийняті на виконання їх владних повноважень, навіть за умови впливу таких рішень на здійснення господарської діяльності одним чи більше суб'єктів господарювання.

Для визначення характеру актів (рішень) інших юридичних осіб та їх органів, посадових та службових осіб у сфері організації та здійснення господарської діяльності важливим є розуміння поняття «організація господарської діяльності». Господарський кодекс України не містив відповідного визначення. Воно розкривалося через організаційно-господарські відносини. Відповідно, в теорії господарського права організаційно-господарські відносини, що становлять сферу господарських відносин, розглядають як відносини, що складаються виключно в процесі

управління господарською діяльністю, спрямованого на досягнення цілей, що стоять перед конкретним суб'єктом господарювання [0, с. 136]. Управління господарською діяльністю в науці господарського права визначається як комплекс необхідних заходів, що реалізуються на підставі права власності на майно, на базі якого провадиться господарська діяльність, або делегованих повноважень з метою ефективного її здійснення (збільшення доходу від використання такого майна, збільшення вартості та/або кількості майна, досягнення певного соціально-економічного ефекту) [0, с. 10].

Отже, до предмету спору в даній категорії справ можуть відноситися акти (рішення) юридичних осіб та їх посадових осіб, а тому числі органів влади та місцевого самоврядування, спрямовані на організацію та здійснення власної господарської діяльності або господарської діяльності заснованих ними осіб.

Фізична особа – підприємець як суб'єкт, який самостійно на власний розсуд організовує та здійснює господарську діяльність взагалі не має з жодними іншими суб'єктами таких відносин, у яких могли би виникати спори цієї категорії. Будь-які рішення фізичної особи – підприємця щодо організації та здійснення господарської діяльності можуть стосуватися договірних або деліктних відносин у сфері приватного права та залежно від суб'єктного складу таких правовідносин відноситися до предмету судового розгляду у цивільному чи господарському судочинстві, або ж стосуватися публічних відносин та відноситися до предмету адміністративного судочинства. При цьому в господарському судочинстві це будуть справи у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні і виконанні правочинів у господарській діяльності, справи у спорах щодо права власності чи іншого речового права на майно, реєстрації або обліку прав на майно тощо.

Попри значну загальну кількість справ, віднесених у ЄДРСР до цієї категорії (понад 1250 за період 2019–2024), лише у трьох випадках сторонами ставилося питання про врегулювання спору за участю судді [0; 0; 0].

Одна зі справ (№ 910/16142/24 за позовом товариства з обмеженою відповідальністю до товариства з обмеженою відповідальністю про стягнення коштів у зв'язку з неналежним виконанням зобов'язань за договором субпідряду) віднесена до справ про оскарження актів (рішень) очевидно помилково – за змістом позовних вимог це справа у спорі, що виник при виконання правочину у господарській діяльності. При цьому слід зауважити, що в ЄДРСР як підкатегорію цієї справи вказано «підряду, з них», хоча Загальний класифікатор спеціалізацій суддів та категорій справ [0] не передбачає будь-яких підкатегорій у категорії 211000000 «Справи у спорах

щодо оскарження актів (рішень) суб'єктів господарювання та їхніх органів, посадових та службових осіб у сфері організації та здійснення господарської діяльності». Підкатегорія 209040000 «підряду, з них» відноситься до категорії 209000000 «справи у спорах, що виникають із правочинів, зокрема, договорів (крім категорій 201000000-208000000), з них». Таким чином, цю справу слід відносити до категорії справ, передбаченої пунктом першим частини першої статті 20 ГПК.

Дві інших справи стосуються оскарження рішень про накладення на споживачів електричної енергії, теплової енергії, природного газу, води через підключення до централізованих мереж у зв'язку з порушенням пломбування на засобах обліку. У справі № 902/635/20 за позовом ТОВ «Вінницький консервний завод» до АТ «Вінницяобленерго» позивач просив визнати недійсним рішення комісії відповідача про нарахування позивачу вартості необлікованої електричної енергії. До суду від представника позивача надійшла заява про проведення врегулювання спору за участю судді, але представник відповідача заперечив щодо проведення врегулювання спору за участю судді [0]. У справі № 917/546/23 за позовом фізичної особи – підприємця до АТ «Полтаваобленерго» позивач просив визнати недійсним та скасувати рішення позивача про нарахування позивачу обсягу та вартості необлікованої електричної енергії відповідно до глави 8.4 Правил роздрібного ринку електричної енергії (далі – ПРРЕЕ). Від представника позивача надійшло клопотання про проведення врегулювання спору за участю судді. Представник відповідача надав суду заяву, у якій просив провести процедуру врегулювання спору за участю судді. Суд задовольнив клопотання учасників справи, призначив проведення процедури врегулювання спору за участю судді та зупинив провадження у справі до припинення врегулювання спору за участю судді [0]. З огляду на недосягнення сторонами мирного врегулювання спору за наслідками проведення врегулювання спору та закінчення строку врегулювання спору за участю судді провадження у справі було поновлено, процедуру врегулювання припинено та справу передано для визначення судді для подальшого розгляду справи [0].

Відповідно до статті 4 Закону України «Про ринок електричної енергії» [0] учасники ринку електричної енергії провадять свою діяльність на ринку електричної енергії на договірних засадах. У статті закріплено перелік видів договорів, які забезпечують функціонування ринку електричної енергії. Серед таких договорів і договір про постачання електричної енергії споживачу. Згідно з частиною сьомою статті 56 умови постачання електричної енергії, права та обов'язки електропостачальника і споживача

визначаються договором постачання електричної енергії споживачу. У договорі постачання електричної енергії споживачу визначаються, зокрема, порядок організації комерційного обліку електричної енергії та надання даних комерційного обліку електричної енергії.

Таким чином відносини між постачальником та споживачем електричної енергії є договірними, що дає підстави відносити спори, що виникають з договорів постачання електричної енергії суб'єктам господарської діяльності, до спорів щодо укладення, зміни, розірвання і виконання правочинів у сфері господарської діяльності. Саме таким чином складається практика у Господарському суді Донецької області: справи про оплату необлікованих обсягів поставлених енергоносіїв відносять до категорії «Справи у спорах, що виникають із правочинів, зокрема договорів; невиконання або неналежне виконання зобов'язань; купівлі-продажу; поставки товарів, робіт, послуг; енергоносіїв» [0, 0, 0, 0].

Водночас природа договору про постачання електричної енергії містить певні завади до врегулювання спорів, які виникають з таких договорів. Додатками до ПРРЕЕ є примірний та типові договори про постачання електричної енергії. Згідно з пунктом 9.5 Примірного договору про постачання електричної енергії споживачу, пунктом 9.5 Типового договору про постачання електричної енергії постачальникам універсальних послуг, пунктом 9.5 Типового договору про постачання електричної енергії постачальником «останньої надії» порядок документального підтвердження порушень умов цього Договору, а також відшкодування збитків встановлюється ПРРЕЕ. Пунктом 8.4 ПРРЕЕ визначено чіткі правила визначення обсягу та вартості електричної енергії, не облікованої внаслідок порушення цих Правил, відступ від яких не передбачено.

У зв'язку з викладеним справи щодо оскарження рішень про нарахування вартості необлікованої електричної енергії слід відносити до категорії спорів про укладення, зміну, припинення та виконання правочинів у господарській діяльності, однак спори у таких справах мають обмежений потенціал для врегулювання на основі взаємних поступок сторін, в тому числі в процедурі врегулювання спору за участю судді.

Загалом виокремлення такої категорії справ, як справи у спорах щодо оскарження актів (рішень) юридичних осіб та їх органів, посадових та службових осіб, а також фізичних осіб – підприємців у сфері організації та здійснення господарської діяльності, не має належного теоретичного та практичного підґрунтя. До справ цієї категорії судами помилково відносяться

спори а) щодо укладення, зміни, розірвання та виконання правочинів у господарській діяльності: здійснення закупівель; розпорядження майном (продаж державного та комунального майна, надання державного та комунального майна в оренду; б) оскарження рішень, прийнятих на виконання владних повноважень: щодо реквізиції майна, накладення штрафів антимонопольними органами тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевз С. І. Співвідношення понять «організаційно-господарські відносини» та «державне регулювання господарської діяльності». Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 3/4 (27/28). 2015. С. 133–137.

2. Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень. : к.ю.н. : спец.. 12.00.04 – Господарське право; господарсько-процесуальне право. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2008. 221 с.

3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18.06.2024 у справі № 916/1200/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120024882> (дата звернення 10.06.2025).

4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25.02.2025 у справі № 916/5340/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125495854> (дата звернення 10.06.2025).

5. Постанова Західного апеляційного господарського суду від 06.08.2024 у справі № 921/628/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120970758> (дата звернення 10.06.2025).

6. Постанова Південно-західного апеляційного господарського суду від 02.10.2024 у справі № 916/4709/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122052611> (дата звернення 10.06.2025).

7. Постанова Південно-західного апеляційного господарського суду від 16.01.2025 у справі № 915/1318/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124514868> (дата звернення 10.06.2025).

8. Постанова Північно-західного апеляційного господарського суду від 15.04.2025 у справі № 906/55/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126971376> (дата звернення 10.06.2025).

9. Постанова Східного апеляційного господарського суду від 19.02.2025 у справі № 922/2786/24 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125459991> (дата звернення 10.06.2025).

10. Про затвердження Загального класифікатора спеціалізацій суддів та

категорій справ: Наказ Державної судової адміністрації України від 21.12.2018 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0622750-18#n19> (дата звернення 10.06.2025).

11. Про особливості регулювання господарської діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення 10.06.2025).

12. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> (дата звернення 10.06.2025).

13. Рішення Господарського суду Вінницької області від 06.02.2025 у справі № 902/535/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125222877> (дата звернення 10.06.2025).

14. Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 14.01.2025 у справі № 904/3890/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124658321> (дата звернення 10.06.2025).

15. Рішення Господарського суду Донецької області від 29.01.2025 у справі № 905/1871/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125092717> (дата звернення 10.06.2025).

16. Рішення Господарського суду Житомирської області від 28.01.2025 у справі № 906/1225/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124998097> (дата звернення 10.06.2025).

17. Рішення Господарського суду міста Києва від 04.08.2021 у справі № 910/3520/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98944192> (дата звернення 10.06.2025).

18. Рішення Господарського суду міста Києва від 17.02.2025 у справі № 925/963/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125945519> (дата звернення 10.06.2025).

19. Рішення Господарського суду Харківської області від 20.02.2025 у справі № 922/3583/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125461169> (дата звернення 10.06.2025).

20. Рішення Господарського суду Харківської області від 27.02.2025 у справі № 922/2793/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125714495> (дата звернення 10.06.2025).

21. Рішення Господарського суду Черкаської області від 09.11.2023 у справі № 925/844/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115163249> (дата звернення 10.06.2025).

22. Рішення Господарського суду Чернігівської області від 10.02.2025 у справі № 927/959/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125158634> (дата звернення 10.06.2025).

23. Рішення Господарського суду Чернігівської області від 11.03.2025 у справі № 927/1173/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125911038> (дата звернення 10.06.2025).

24. Ухвала Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 27.01.2025 у справі № 916/2121/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124765465> (Дата звернення 10.06.2025).

25. Ухвала Господарського суду Вінницької області від 17.09.2020 у справі № 902/635/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91682065> (Дата звернення 10.06.2025).

26. Ухвала Господарського суду Донецької області від 02.11.2020 у справі № 905/1600/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92586133> (Дата звернення 10.06.2025).

27. Ухвала Господарського суду Донецької області від 20.06.2023 у справі № 905/602/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111642892> (Дата звернення 10.06.2025).

28. Ухвала Господарського суду Донецької області від 20.12.2021 у справі № 905/2107/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102056754> (Дата звернення 10.06.2025).

29. Ухвала Господарського суду Донецької області від 31.07.2023 у справі № 905/796/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112576354> (Дата звернення 10.06.2025).

30. Ухвала Господарського суду міста Києва від 28.01.2025 у справі № 910/16142/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124753295> (Дата звернення 10.06.2025).

31. Ухвала Господарського суду Одеської області від 20.05.2024 у справі № 916/2121/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119167616> (Дата звернення 10.06.2025).

32. Ухвала Господарського суду Полтавської області від 20.06.2023 у справі № 917/546/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111707964> (Дата звернення 10.06.2025).

33. Ухвала Господарського суду Полтавської області від 21.07.2023 у справі № 917/546/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112343641> (Дата звернення 10.06.2025).

Тимчук В. О.
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ
ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ
У ВИПАДКУ ВИКОРИСТАННЯ НЕДОБРОСОВІСНОЇ
ТА НЕПРАВОМІРНОЇ ПОРІВНЯЛЬНОЇ РЕКЛАМИ

Сьогодні використання суб'єктами господарювання порівняльної реклами в світі особливо прогресує, натомість в Україні цей інструмент зазначеними суб'єктами господарювання практично не використовується та є відносно новим для вітчизняного законодавства, яке регулює рекламну діяльність.

Україна продовжує перебувати на перехідному етапі розвитку ринкових відносин та водночас здійснювати імплементацію окремих положень законодавства Європейського Союзу у сфері реклами у національне матеріальне та процесуальне законодавство.

Закон України «Про рекламу» від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР (далі – Закон № 270/96-ВР) [1], «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 року № 236/96-ВР (далі – Закон № 236/96-ВР) [2] встановлюють порядок, способи захисту прав суб'єктів господарювання від поширення на них конкурентами недобросовісної та неправомірної порівняльної реклами.

Зокрема, частиною 3 статті 27 Закону № 270/96-ВР, з метою захисту інтересів суспільства, держави, споживачів реклами і учасників рекламного ринку надано право певним державним органам звертатися до суду з позовами про заборону та публічне спростування недобросовісної та неправомірної порівняльної реклами.

Також, статтею 28 Закону № 270/96-ВР врегульовано способи публічного спростування недобросовісної та неправомірної порівняльної реклами, яке здійснюється добровільно або за рішенням суду за рахунок винної особи та в такому ж порядку, в якому вона була розміщена.

Спростування недобросовісної та неправомірної порівняльної реклами на підставі рішення суду передбачає звернення суб'єкта господарювання, права якого порушуються іншим суб'єктом господарювання, до суду з відповідним господарським позовом про публічне спростування поширеної недобросовісної та неправомірної порівняльної реклами.

Натомість практичний аспект використання українськими суб'єктами господарювання порівняльної реклами безумовно підтверджує майже повну відсутність застосування ними інструменту використання порівняльної реклами, що підтверджують звіти Антимонопольного комітету України за 2019–2024 роки про розгляд справ за фактами виявлених та припинених

фактів недобросовісної конкуренції [3].

Так, починаючи з 2019 року Антимонопольний комітет України розглянув менше 5 справ, які тільки опосередковано стосувалися використання порівняльної реклами. Вищезазначене чітко свідчить про наявність певних сумнівів та нерозуміння учасниками рекламного ринку України умов, за яких дозволено використання порівняльної реклами.

Таким чином, суб'єкти господарювання в Україні не розуміють чітких правових матеріальних та процесуальних меж між правомірною порівняльною рекламою та недобросовісною конкуренцією і воліють оминати використання інструменту порівняльної реклами у власній господарській діяльності щоб не наражатися на можливе неправомірне її використання.

На жаль, не надає впевненості учасникам рекламного ринку й можливість здійснення ефективного судочинства господарськими судами України у спорах щодо використання інструменту порівняльної реклами не зважаючи на те, що Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГК України) [4] є досить ефективним процесуальним інструментом в господарському судочинстві України.

Таким чином, існуюча модель здійснення господарськими судами судочинства у спорах між суб'єктами господарювання щодо використання інструменту порівняльної реклами не є достатньо ефективною та потребує вдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про рекламу» від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр#Text> (дата звернення: 09.10.2025).
2. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 року № 236/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр#Text> (дата звернення: 09.10.2025).
3. Антимонопольний комітет України. Річні звіти. URL: <https://amcu.gov.ua/pro-nas/zvitnist/richni-zviti> (дата звернення: 09.10.2025).
4. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 09.10.2025).

Khalabudenko O.
THE IMPACT OF THE PRACTISE OF THE ECtHR
ON THE HARMONISATION OF NATIONAL PRIVATE LAW:
CHALLENGES AND LIMITS

1. In today's legal reality, the category of “human rights” is seen as a leading trend in the legal culture of a society that wants to prove itself as modern and competitive. Recognising and respecting human rights is an essential reason for the legitimacy of a particular legal system. Accordingly, states have a duty to respect, protect and fulfil human rights. We see the connection between the rules established by the legal system and the legitimacy of the latter precisely in morality. Indeed, human rights are something like the ‘immutable core’ of the modern idea of law and justice [see 1]. In this sense, the institution of human rights implements the principles of a minimum level of justice, compliance with which is a prerequisite for the legitimacy of the rule of law.

Human rights therefore occupy a special place both in the mental dimension (in the attempt to justify them) and from the perspective of analysing the established practises for their protection. It is logical to assume that the primary understanding of any legal phenomenon, including a category as important as “human rights”, can be made by comparing it with other phenomena of social and legal reality, for which purpose its presumed limits should be determined. These limits determine the ontological dimension of the category under consideration.

If we turn to the attempts at definition that can be found in various sources, we come across a wide range of views on this legal phenomenon. Moreover, most of these definitions are descriptive.

It should be noted that the definitions of human rights found in numerous sources are still not entirely clear:

1) how these rights differ from other rights (the reference to the universality of law cannot be taken into account, since the content of any legal phenomenon is revealed exclusively in the practise of a particular legal system, because the limits of standardisation are the limits of the legal culture prevailing in that legal system);

2) do human rights presuppose a certain form of positive embodiment in normative legal acts of a national and/or international nature (or is recognition at the level of public awareness sufficient for the effective exercise of these rights?)

3) if we stick to the definition of human rights as a “measure of personal freedom”, do they then require guarantees by the legal order, and does the absence of such guarantees mean that the category of human rights itself is recognised as not having legal capacity (the question of legitimacy);

4) human rights imply “the possibility of enjoying spiritual and material benefits”, when in reality fundamental human rights do not require any expenditure for their fulfilment and the possibility of their fulfilment does not depend on the state of the economy of a particular state (such rights can be addressed as “absolute” negative human rights: Prohibition of torture, inhuman treatment, etc.);

5) what is the difference between human rights and moral guarantees, i.e. how are these rights understood by researchers trying to understand them within the framework of philosophical reflection? [*for related discussion, see 2*].

An analysis of the origins of human rights leads to the conclusion that they are prerogatives with a fundamental moral dimension. The hypothesis of human rights is based on the idea that there's a certain moral order whose legitimacy isn't tied to specific historical or social conditions, and this order applies to all people at all times. And here we see the “trap” of unification, because:

“No rule in the borrowing jurisdiction can have any significance as regards the rule in the jurisdiction from which it is borrowed. This is because, as it crosses boundaries, the original rule necessarily undergoes a change that affects it qua rule.” [3, p. 120].

Thus, moral universalism is recognized as the main prerequisite for human rights, and any attempt to reject it leads to the inevitable indoctrination of the legal category in question. At the same time, morality and justice in the context of the hypothesis under consideration are recognized as primary in relation to all social institutions of a particular jurisdiction, which leads to the conclusions: (1) about the universal nature of human rights, and (2) that all other values and principles are derived from this category of rights. At the same time, based on the prevailing view, the bearer of human rights is recognized as the human being himself, regardless of his physical condition, ethnic and national affiliation, with equal legal opportunities guaranteed to each individual.

Of course, the affirmation of human rights, which took place on a real historical scale, led to the substantial elimination of the concept of natural rights: for a certain period, the idea prevailed that “the positivist-legal worldview, which denies the existence of prior positive law and natural law independent of it, became generally accepted “ and ”only with the emergence in the 1920s and 1930s of totalitarian regimes in European countries, which radically abolished democratic and liberal constitutions with their guarantees, did an urgent need arise to give human rights a justification other than positive law...”[4]. The current situation related to the aggression against Ukraine and massive human rights violations by the aggressor country raises substantive and methodological questions regarding

the understanding and justification of the concept of human rights in a new context, taking into account past experience.

Indeed, this is the essence of the dilemma: *Human rights cannot be reduced to positive law because they establish a framework that allows for criticism of positive law's norms and institutions.* Thus, the idea of human rights takes on special significance when these rights are not recognized and are violated by positive law. In other words, the boundaries of human rights are recognized through the violation of such rights.

2. In order to ensure maximum coverage of legal situations arising from human rights violations in national jurisdictions, and given that the interpretation of such rights falls within the jurisdiction of the European Court of Human Rights (ECtHR), the Court develops “autonomous concepts.” Autonomy of the concepts of the Convention and national legislation the ECtHR acts on the principle that, although national legislation is relevant and often serves as a starting point, the Court is not bound by national definitions or interpretations when applying the European Convention on Human Rights (ECHR). Instead, the ECtHR interprets the rights and concepts of the Convention autonomously in order to ensure effective protection, even if this means going beyond national legal definitions or deviating from them. This approach prevents Member States from limiting the protection afforded by the Convention through restrictive national laws or definitions. For example, when interpreting terms such as “home” or “family” under Article 8 of the Convention, the ECtHR may take domestic law into account, but will ultimately apply its own independent interpretation to determine whether the facts of the case fall within the scope of the Convention's protection. This ensures that the rights guaranteed by the ECHR are not undermined by narrow or arbitrary definitions in domestic law [5].

In turn, the autonomous qualification of legal concepts given by the ECtHR, when they are incorporated into national law, raises a number of issues. This primarily concerns the semantic independence of definitions developed by the ECtHR, which leads to contradictions with national legal definitions [6]. The issue is that the ECtHR deliberately creates definitions that may not correspond to national legislation, which causes contradictions when national courts have to apply the ECtHR's reasoning to local conditions. For example, the “right to housing” according to ECtHR practice is considered a fundamental human right, whereas under the national legal system, housing-related issues fall under a number of “branches of law” (constitutional, civil, housing, administrative, criminal etc). In such circumstances, national judges may feel

constrained or skeptical when they have to apply concepts of the Convention that diverge from national tradition and legal culture.

Secondly, the autonomous qualification of legal concepts gives rise to certain problems in their uniform application. Although autonomous concepts are intended to ensure uniform protection, their application may be influenced by differences in legal traditions, institutional practices, and the level of judicial independence in ECHR member states. This can lead to inconsistencies and disputes about what autonomous meaning actually requires in practice.

Thirdly, autonomous interpretation restricts discretionary power (the freedom of states to act in law enforcement practice), reducing the ability of states to justify their practices in light of domestic circumstances. This may provoke resistance, particularly in areas sensitive from the perspective of national sovereignty. In this case, we are talking about political resistance from national jurisdictions. The imposition of supranational definitions undoubtedly raises questions of sovereignty, with some states arguing that the ECtHR is exceeding its powers by shaping domestic law in violation of the original intention of the Convention. At the same time, there is an increased risk of “double standards” because the ECtHR applies autonomous concepts unevenly in different states. This accusation is used by governments that are less inclined to accept external judicial restrictions.

Fourth, the practice of the ECtHR is dynamic, and human rights standards evolve, which in turn causes legal uncertainty. The fact is that the ECtHR adapts autonomous concepts over time in response to changes in society, leading to the evolution of judicial practice. Member states may find it difficult to ensure relevance and compliance, especially given that the ECtHR's dynamic interpretation can sometimes outpace national legislative reforms.

Fifth, the implementation of autonomous concepts developed by the ECtHR implicitly implies delays at the national level. Indeed, some states resist adopting ECtHR definitions in their domestic court decisions or legislative reforms due to political or legal opposition, which sometimes leads to formal or informal non-compliance with the Court's standards. Furthermore, translating the ECtHR's case law into national practice often requires significant training of judges and harmonization of legislation, which can be a slow and resource-intensive process.

In the sixth place, since the ECtHR's autonomous concepts are sometimes clarified only over time through case law, it can be difficult for lawyers, judges, and parties to predict how cases will be decided in national courts, which undoubtedly reduces legal certainty and predictability. This uncertainty can undermine trust in both national systems and the ECtHR [*for related discussion, see 7*].

The incorporation of autonomous concepts of the ECtHR into national legislation is intended to prevent states from undermining the guarantees of the Convention through restrictive national interpretations. However, this process is fraught with legal, institutional, and political challenges: it tests the relationship between national sovereignty and supranational authority, requires significant adaptation of the domestic legal culture, and necessitates constant dialogue, and sometimes confrontation, between national and European courts. The doctrine of autonomous meaning is both a “guarantee” of human rights and a constant source of complex legal and political negotiations.

Thus, the ECtHR interprets the rights provided for in the Convention independently of domestic law, ensuring effective and uniform protection in all member states [5]. In doing so, states must ensure that their domestic legal systems are compatible with the ECHR, but they are free to choose the means by which they achieve this goal [8]. The ECHR has a significant impact on both public and private law in member states, shaping national legal standards and practice [9].

At the same time, while categories of civil law are defined and developed autonomously within each national legal system, and national courts rely on domestic laws and case law, and the classification of rights and obligations is based on national legal concepts, the ECtHR, in turn, considers many concepts to be *autonomous* from national law, which means that it applies its own independent criteria to determine whether a particular issue falls within the scope of the Convention, regardless of its internal classification [8]. However, the Court also respects national differences and applies the principle of subsidiarity and the limits of discretion, granting States a certain margin of appreciation [10].

3. Although States are not obliged to incorporate the Convention into their domestic law in its literal form, they must ensure that the substance of the rights provided for in the Convention is respected for all persons within their jurisdiction, using any legal means they deem appropriate [8]. By ratifying the ECHR, member states undertake to ensure that their domestic law and practice comply with the Convention. In doing so, states must provide effective remedies at the national level to prevent violations of the rights set forth in the Convention or to provide compensation in the event of such violations. The ECtHR leaves it to each state to decide how best to fulfill these obligations, but the effectiveness of national remedies and the conformity of domestic law with the Convention are subject to review by the Court [8].

It should be noted that the case law of the ECtHR has also had a significant impact not only on relations between individuals and the state, but also on domestic

private law. Following landmark cases such as *Marckx v Belgium* (1979), the Convention was recognized as relevant to disputes between private individuals (so-called “horizontal effect”). This has led to significant changes in areas such as family law, data protection, and labor law in member states, as national courts and legislative bodies adapt their legislation to ECtHR standards [11].

It is clear that the practice of the ECtHR has a significant impact on the private (civil and family) law of the states parties to the Convention. In particular, in Ukraine, in accordance with the Law of Ukraine “On the Enforcement of Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights” and procedural codes, the practice of the ECtHR is binding in the resolution of civil, family, and inheritance disputes. When considering such cases, Ukrainian courts must not only take into account the provisions of national legislation, but also directly apply the precedents and legal conclusions of the ECtHR as a source of law.

The ECtHR's decisions, especially those containing new interpretations or broadening the understanding of certain terms in the Convention (e.g., “property,” “family life,” “private life”), become grounds for the Supreme Court to depart from its own previously formulated legal positions in favor of European standards of human rights protection. In practice, this means a review of national court decisions, a change in approaches to evidence, and a fundamentally different view of the balance of interests between the parties.

In particular, the ECtHR influenced the broader interpretation of the concepts of “family,” “interests of the child,” and “respect for private and family life.” The above-mentioned case of *Marx v. Belgium* became the basis for recognizing the equal rights of children, regardless of their origin, and revising the rules on establishing maternity in unmarried women. In cases against Ukraine, the ECtHR also insisted that the best interests of the child are decisive in family disputes, even if this contradicts the literal meaning of the law or established judicial practice. In particular, in the case of *M.S. v. Ukraine* (application No. 2091/13, judgment of July 11, 2017) [12] the ECtHR found a violation of Article 8 of the Convention (right to respect for private and family life) due to the incorrect determination of the child's place of residence by the national courts.

In the case of *Mamchur v. Ukraine* (judgment of July 16, 2015) [13], the ECtHR also found a violation due to the failure of the authorities to take measures to ensure the father's right to participate in the upbringing of his child, while emphasizing the priority of ensuring the best interests of the child.

In its judgment in the case of *Hunt v. Ukraine* (No. 31111/04, 7 December 2006) [14], the ECtHR specifically emphasized that there must be a fair balance

between the interests of the child and those of the parents, but that the interests of the child must prevail.

In general, in a number of cases, the ECtHR emphasizes that national courts are required to justify decisions that restrict the rights of one parent based on the best interests of the child, rather than solely on formal provisions of national law.

The Supreme Court of Ukraine also refers to this practice of the ECtHR in its decisions, emphasizing that in family disputes, the interests of the child must be paramount, even if this requires a departure from the letter of the law or established practice [*see notably* 15].

Updating standards for protecting the right to privacy of personal information and non-interference in personal and family life, forcing lawmakers and courts to adapt existing rules to the modern understanding of the right to privacy.

The practice of the ECtHR defines approaches to ensuring fair trial: adversarial proceedings, equality of participants in the proceedings, the right to be heard, and proportionality of state interference in private life. This has influenced changes in the rules of evidence, the court's assessment of the parties' arguments, and procedural guarantees in civil proceedings [*see in particular* 16].

The practice of the ECtHR regarding the concept of “property” has a significant impact on Ukrainian law, in particular through the application of the principle of autonomous interpretation of this term, which differs from national definitions. It is well known that the ECtHR interprets the concept of “property” broadly and independently of national legislation, considering it not only as the right to own tangible things, but also including various intangible assets and interests. These may include, for example, rights, claims, and legitimate expectations that a person can justify as property [17].

Ukrainian legislation also interprets “property” quite broadly, but in the practice of the ECtHR, this concept has an even broader meaning, covering assets that are sometimes not recognized as property under national law (e.g., claims, legitimate expectations). In the context of land relations, the practice of the ECtHR shows that “property” includes not only classic tangible objects such as land plots, but also other objects and rights, affecting the interpretation of the rights of parties to relations arising in connection with land use.

Since the practice of the ECtHR is an official source of law in Ukraine, national courts must take it into account when resolving disputes, including land and agricultural disputes, as well as other property disputes. This encourages the legislative and judicial systems to gradually harmonize national legislation with the standards of the Convention. Ukrainian legislation should not contradict the

practice of the ECtHR, but should take into account its broader interpretation of the concept of “property,” leading to the modernization of substantive law in Ukraine.

Thus, the impact of the ECtHR's practice lies in the introduction of a broader and more flexible interpretation of the concept of “property” that goes beyond the classic definitions in national law and requires the corresponding adaptation of Ukrainian legislation and judicial practice to ensure effective protection of property rights in accordance with European standards [*see concerning this matter* 18].

However, despite official recognition of the ECHR practice, implementation is often formal in practice: Ukrainian courts may use ECHR decisions to justify their position, but do not always implement European standards in substance. Systemic problems with compliance with the Convention's requirements in Ukrainian courts remain, as shown by the ECtHR's judgments against Ukraine, confirming that the implementation of standards is sometimes flawed or incomplete [19]. At the same time, the widespread use of ECtHR case law leads to the unification of law enforcement, humanization, and improvement of the quality of protection of private rights.

Thus, the introduction of ECtHR case law into the sphere of private law in Ukraine strengthens the protection of individual rights, modernizes civil and family legislation in line with European standards, and improves the effectiveness of legal protection in national courts.

The ECtHR is undoubtedly a powerful force promoting the harmonization of human rights standards and legal practices throughout Europe. Its case law shapes national legislation and judicial decisions, contributing to the convergence and formation of a common legal culture. However, due to differences in application and limited powers, the practice of the ECtHR leads to significant harmonization, but under no circumstances to the complete unification of European legal systems [*see* 20].

The ECtHR arguably constitutes a significant force encouraging harmonization of human rights norms and legal practices across Europe. Its case law promotes convergence and molds a common legal culture among member states. However, due to diverse legal traditions, subsidiarity, and the Court's limited enforcement powers, its practice facilitates significant harmonization but not complete unification of European legal systems.

In any case, the relationship between the ECtHR's autonomous interpretations and national legal systems thus represents both a cornerstone of human rights protection and a continuous challenge requiring mutual adaptation and constructive engagement.

BIBLIOGRAPHY

1. Wildt, Andreas. Menschenrechte und moralische Rechte, in: Gosepath, Stefan/Georg, Lohmann (Hrsg.), Philosophie der Menschenrechte, Suhrkamp, Frankfurt a. 1998. M., S. 124-145.
2. James W. Nickel, Making Sense of Human Rights: Second Edition (Oxford: Blackwell Publishing, 2007.
3. Legrand, Pierre, The Impossibility of 'Legal Transplants', in: Maastricht Journal of European and Comparative Law 4, 1997. Pp. 111–124.
4. Bulygin, E.. Sobre el status ontológico de los derechos humanos. DOXA. Cuadernos De Filosofía Del Derecho, 1987.
5. Corcione, E. (2023). Is There a Role for Domestic Law in the Interpretation of the European Convention on Human Rights?: Why Autonomous Concepts Are Not That Autonomous After All. The Italian Review of International and Comparative Law, 3(2), 491-514. <https://doi.org/10.1163/27725650-03020001>
6. SHEVYRINA T. Autonomous concepts as an instrument for the interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by the European Court on Human Rights// СЛОВО НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ СУДДІВ УКРАЇНИ № 1 (18), 2017. P. 49-57.
7. Kristina Trykhlil. ANALYSIS OF AUTONOMOUS CONCEPTS IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS// Comparative Law Review # 28, 2022. Pp.459-484. <http://dx.doi.org/10.12775/CLR.2022.016>
8. Caligiuri, A., & Napoletano, N. (2010). THE APPLICATION OF THE ECHR IN THE DOMESTIC SYSTEMS. The Italian Yearbook of International Law Online, 20(1), 125-159. <https://doi.org/10.1163/22116133-90000173>
9. Mateja DUROVIC and Cristina PONCIBO. The European convention on human rights and private law : comparative perspectives from South-Eastern Europe. Oxford : Hart Publishing ; 2024, vi, 273 p.
10. Jeremy McBride. THE DOCTRINES AND METHODOLOGY OF INTERPRETATION OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS BY THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS 2021 Pp. 72.
11. Fornasier M, Stanzione MG. The European Convention on Human Rights and its Impact on National Private Law: An Introduction. In: Fornasier M, Stanzione MG, eds. The European Convention on Human Rights and Its Impact on National Private Law: A Comparative Perspective. Intersentia; 2023:1-8.
12. CASE OF M.S. v. UKRAINE (Application no. 2091/13) [https://hudoc.echr.coe.int/eng/#/%22itemid%22:\[%22001-175140%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng/#/%22itemid%22:[%22001-175140%22]}).
13. CASE OF MAMCHUR v. UKRAINE (Application no. 10383/09)

[https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-156388%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-156388%22]}).

14. CASE OF HUNT v. UKRAINE (Application no. 31111/04) [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-78410%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-78410%22]}).

15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29.05.2019 року у справі № 357/17852/15-ц (провадження № 14-199цс19).

16. Огляд рішень Європейського суду з прав людини проти України (15 вересня 2022 року). Рішення, оприлюднені 15 вересня 2022 року / Відп. за вип.: О. Ю. Тарасенко, Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. Київ, 2022. 37 с.

17. Svitlana Marchenko, Volodymyr Paliychuk. Autonomous interpretation of the concept of «property» in the practice of the ECtHR in the context of land and agrarian law of Ukraine//Часопис Київського університету права, 2021/1 Рр. 253-257. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2021.49

18. Vadym Tsiura, Heorhii H. Kharchenko, Roman Sabodash. The civil legal category of property rights in Ukraine in the context of ECtHR decisions: problems of theory and practice//Amazonia Investiga. Vol. 9 Núm. 26/ Febrero 2020. [http:// www.amazoniainvestiga.info](http://www.amazoniainvestiga.info)

19. Цебенко С.Б., Красько С.А. PROBLEMS OF THE APPLICATION OF THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE ADMINISTRATION OF JUSTICE//Науковий вісник Ужгородського національного університету, Випуск 61, том 1, 2020. Рр.43-47. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322.61-1.9>

20. JUKKA VILJANEN. The Role of the European Court of Human Rights as a Developer of International Human Rights Law//Cuadernos constitucionales de la Catedra Fadrique Furio Ceriol. Volume 62/63. 2011. Рр. 249-265.

ПРО АВТОРІВ

Берестова Ірина Еріївна (ORCID: 0000-0001-6345-3566)

доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Бичкова Світлана Сергіївна (ORCID: 0000-0002-8227-2127)

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Бобрик Володимир Іванович (ORCID: 0000-0002-2152-9937)

доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Водоп'ян Тетяна Вікторівна (ORCID: 0000-0002-7482-4577)

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування

Гевко Володимир Львович

доктор філософії з права, суддя, голова Господарського суду Тернопільської області, викладач Національної школи суддів України, викладач кафедри правознавства Міжрегіональної академії управління персоналом

Гетманцев Максим Олександрович (ORCID: 0000-0002-0102-0498)

кандидат юридичних наук, старший дослідник, заступник завідувача відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Гончаренко Олена Миколаївна (ORCID: 0000-0002-0178-2003)

доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу правової взаємодії бізнесу та держави Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Демідова Поліна Віталіївна

аспірантка Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, суддя Господарського суду Донецької області

Заїка Юрій Олександрович (ORCID: 0000-0003-1946-3171)

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Запорожченко Аркадій Віталійович (ORCID: 0000-0003-3973-715X)

доктор філософії з права, старший науковий співробітник відділу методології євроінтеграції приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Ігнатенко Володимир Васильович (ORCID: 0000-0003-3119-6475)

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення Факультету № 1 Донецького державного університету внутрішніх справ; адвокат

Короєд Сергій Олександрович (ORCID: 0000-0001-7899-957X)

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного управління Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

Короленко Віталій Михайлович (ORCID: 0000-0003-1535-3987)

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Кочин Володимир Володимирович (ORCID: 0000-0003-2468-0808)

кандидат юридичних наук, старший дослідник, науковий консультант судді Конституційного Суду України; старший науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Майданик Роман Андрійович (0000-0003-1661-0535)

доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, провідний науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Миронова Галина Анатоліївна (ORCID: 0000-0002-9136-586X)

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувачка лабораторії медичного права України та ЄС Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Пільков Костянтин Миколайович (ORCID: 0000-0002-8931-0413)

кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України; суддя Великої Палати Верховного Суду

Поляков Родіон Борисович (ORCID: 0000-0001-5266-224X)

доктор філософії з права, молодший науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Примак Володимир Дмитрович (ORCID: 0000-0001-9693-6353)

доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Савчин Неля Миколаївна (ORCID: 0000-0003-3200-7373)

кандидат юридичних наук, доцент, асистент кафедри процесуального права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Саленко Ярослав Юрійович

аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, адвокат

Сковородіна Олена Миколаївна (ORCID: 0009-0007-6210-7208)

аспірантка Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, суддя Господарського суду Донецької області

Тимчук Віталій Олександрович

аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, головний державний інспектор Державної податкової служби України

Халабуденко Олег Анатолійович (ORCID: 0000-0001-9478-0164)

доктор філософії з права, доцент, доцент кафедри права та публічного управління Київського національного університету будівництва і архітектури

Наукове видання

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Збірник матеріалів
VIII науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 12 червня 2025 року)

Упорядник – В. М. Короленко

Комп’ютерна верстка та дизайн обкладинки – В. М. Короленко

Підписано до друку 26.11.2025. Формат 60х84/16
Обл.-вид. арк. 5,3 Тираж 300 прим. Зам. № 25-011

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
вул. Казимира Малевича, 11, м. Київ, 03150

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 8470 від 13.10.2025